

ACTA PAPENSIA

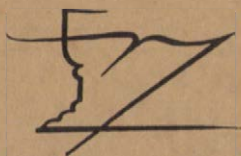

A PÁPAI REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK
KÖZLEMÉNYEI

A TARTALOMBÓL

HUDI JÓZSEF: Ethey István veszprémi könyvkötő tevékenysége — KASZA GEORGINA: Egy reformkori válóper története — KÖBLÖS JÓZSEF: Liber legum coetus Papensis — DOMINKOVITS PÉTER: Egy XVII. századi pápai főbíró végrendelete — MOKOS GYULA: A pápai főiskolában működött publicus praceptorok névsora

---

Negyedik évfolyam (2004) 1–2. szám

ACTA PAPENSIA (AP)

A PÁPAI REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK KÖZLEMÉNYEI
PUBLICATIONS BY THE CALVINIST COLLECTIONS OF PÁPA

ISSN 1587-6292

Főszerkesztő

Dr. Hudi József

Felelős szerkesztő

Mezei Zsolt

Munkatársak

Dr. Köblös József, Kránitz Zsolt

Felelős kiadó

Köntös László gyűjteményi igazgató
Dunántúli Református Egyházkerület
Tudományos Gyűjteményei

Szerkesztőség

8500 Pápa, Március 15. tér 9.

Postafiók: 48.

Tel/fax: (89) 324-240

e-mail: ref.lib@papacollege.hu

Megjelenik évente négy szám két kötetben

Egy összevont szám ára: 700.- Ft

Megrendelhető és előfizethető
a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj: 1400.- Ft / év

E számunk kiadását támogatta:

VESZPRÉM MEGYE KULTÚRÁJÁÉRT KÖZALAPÍTVÁNY

HUDI JÓZSEF

Ethey István veszprémi könyvkötő tevékenysége (1746–1760)

KUTATÁSTÖRTÉNET

A TÖRTÉNETI VESZPRÉM MEGYE könyvkultúráját feltáró kutatások — a magyarországi kora újkori kutatásokkal párhuzamosan — az 1970–1980-as években lendültek fel. A helyi kutatások azonban anynyiban sajátosnak tekinthetők, hogy elsősorban a XVIII–XIX. századra összpontosítottak, s csak néhány kérdéskörre terjedtek ki.

A kutatók egyik csoportja (*Konrad von Rabenau, Koncz Pál*) elsősorban a könyvkötői szakmára volt kíváncsi, s kötetéstörténeti gyűjtést folytatott a nagyobb könyvtárakban, könyvtári kéziratárakban, levéltárakban.¹ A kötetéstörténeti kutatás célja egy megyei kötésadat-gyűjtemény összeállítása volt, amely a kötéstechnika, díszítések (díszítmény-levonatok), szerszámkészlet alapján egy-egy mester szakmai színvonalának meghatározását tette lehetővé. A levéltári források ismeretében egy-egy mester, illetve dinasztia történetének feltárása is lehetségessé vált.²

A kutatók másik csoportja (*J. Halász Margit, Hogyá György, Szegleti Ildikó s jómagam*) a jelenségkör szervezeti oldalát (céh, könyvnyomda, könyvkötő és -kereskedő) vizsgálta a megjelent művek és levéltári források segítségével.³ Ide sorolhatók a könyvtártörténeti tanulmányok is, melyek azonban a könyvtár és könyvkötők, könyvkereskedők kapcsolatával csupán érintőlegesen foglalkoztak.⁴

A kutatások újabb irányaként jelölhető meg az alfabetizációkutatás, amely az írni-olvasni tudás terjedésének vizsgálatával fontos megfigyelésekkel gazdagította tudásunkat az olvasó közönség kialakulásáról, az elemi műveltség regionális megoszlásáról.⁵ A hagyatéki perek, inventáriumok,

¹ RABENAU, Konrad von: Die Schmukeynbänd der Bibliothek der Reformierten Hochschule in Papa. Kézirat, Berlin, 1983. Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtárának Kézirattára (DREKK) O.1057.

² HOGYÁ 1987.

³ J. HALÁSZ 1976., 1979. HUDI 1998., SZEGLETI 1978.

⁴ SZABÓ 1980.

⁵ A régióról HUDI 1988., 1989., 1990., 1995. 1996., 2002.; TÓTH 1996.

árverési lajstromok felhasználásával az olvasók szokásainak, mentalitásának, ízlésvilágának feltérképezésére is lehetőség nyílt.⁶

A rendszeres kutatásoknak és a kutatók együttműködésének köszönhetően az 1990-es évek elején már a megyében működő mesterek és legények ideiglenes kataszterét is össze lehetett állítani.⁷ Az áttekintésből megállapítható, hogy a könyves szakma először a megye két legfejlettebb városában, Veszprémben és Pápán vert gyökeret. Veszprémben a kötések alapján már 1696–1740 között, Pápán kb. 1710–1765 között működött egy-egy mester, illetve utóda.⁸

A 18. század első felében mintegy 3000–4000, 1757-ben közel 5000, majd 1785-ben 7000 lakosú Veszprémben 1740 előtt egy, majd 2–3 könyvkötő is élt egyidőben. Az első két ismert könyvkötő neve először az 1747. évi városi adóösszeírásban fordul elő. Ekkor Juhász Sámuel (1709–1784) és Ethey István⁹ (1746–1760) látta el a veszprémieket és a Dunántúl jó részét olvasnivalóval. Mellettük Szerényi György működéséről is tudunk, aki 1754-ben hunyt el Veszprémben.¹⁰

Ethey 1746-ban tűnt fel Veszprémben: ekkor kőházat vett a vár déli oldalához simuló piactér északnyugati oldalán. Az értékes ingatlanhoz valószínűleg kedvezményesen jutott hozzá, mivel azt az elhunyt Gombkötő Mátyás 4 árvájától (Imrétől, Jánostól, Boldizsártól és Erzsébettől) 175 rajnai forintért vásárolta meg.¹¹ Idővel új szomszédja is akadt Tumler György molnármester személyében. A híres vízépítő Tumler Henrik édesapja ugyanis 1758-ban engedélyt kapott a püspökségtől, hogy a vároldal részbeni elbontásával kialakított telken kis házat építsen.¹²

Ethey kétségtelenül jó érzékkel választotta ki lakását, hiszen a város legforgalmasabb helyén telepedett le, s a térhez közeli épület szobájában alakíthatta ki műhelyét és boltját.

A tapasztalt könyvkötő feleségével, a révfalui (Győr vm.) származású Boráros Katalinnal és István fiával rendezkedett be a lakásban. A hosszú távra tervezett házasság azonban nem tartott soká. 1753 körül a felesége

⁶ HUDI 2000. 91–113.

⁷ KONCZ 1992. 332–347. (Helytörténeti bibliográfiával)

⁸ KONCZ 1992. 340–341.

⁹ Ethey neve először (HUDI 1988) nyomdahibával, Etkey alakban jelent meg. A korabeli jegyzőkönyvekben, iratokban többféle alakban előfordult (Ethey, Ettej, Etei, Etei), mi a továbbiakban egységesen és következetesen *Etheynek* írjuk.

¹⁰ KONCZ 1992. 341.

¹¹ Veszprém Megyei Levéltár (VeML) V. 102. a. Veszprém város tanácsülési jegyzőkönyvei. (A továbbiakban: Veszprém tü. jkv.) 1746. augusztus 1. sz. n. Ethey (itt: Ettej) István veszprémi házvételnek bejegyzése (fassio). A ház a latin nyelvű leírás szerint a piactér és a börtön között állt.

¹² VEML XIII. 100. A Tumler család iratai. Tumler György molnár folyamodása építési telekért a veszprémi püspökséghez. Veszprém, 1758. február 3. A telket a kérelmező „*a' mint az Piarczon a' Közönséges út fölmegeyen, nem régen építetett kováts méhely, es Etei István Compactor háza között vár oldal felől lévő partbul'*” alakította ki.

elhunyt, s az árvát a nagyszülők, Boráros András és Rácz Anna vették magukhoz Révfaluba, s ettől kezdve ők nevelték.

Ethey 1754 októberében másodszor is megházasodott: Mészáros Pál városi tanácsnok és Vörös Anna fiatal lányát, Mészáros Annát vette feleségül. Etheyre — saját vallomása szerint — úgy erőszakolták rá a lányt, bár lehet, hogy ez túlzás. A mesternek imponálhatott, hogy a város tekintélyes szenátorával kerül atyafiságba, aki hivatalos győri, budai, pozsonyi és bécsi útjai során az ő üzleti megbízásait is teljesítheti.¹³ A szenátor pedig abban bízhatott, hogy lánya egzisztenciális biztonságban élhet Ethey uram mellett. Erre szolgált a móringlevél.

Az 1754. október 6-án kiadott móringlevélben a vőlegény és menyasszony rendezték anyagi viszonyaikat. Az ekkor már idősnek számító Ethey tekintélyes készpénzt és fele házát is az asszonyra hagyta, ha az túléli őt — amire minden esélye megvolt.¹⁴

A házasságkötést követően nyugodt évek helyett zaklatott időszak következett. Az asszony éppen hogy megmelegedett új szerepében, máris átvette az irányítást. A férj távollétében pazarolta javait, eladta portékáit, s még a becsületét is kikezdte. A legnagyobb skandallum akkor keletkezett, amikor 1760 novemberében rajtakapták egy borbélylegénnyel. Mivel Török József éjfél után „*tílalmas circumstantiakban tapasztaltatván*” Etheynénél, őt a városi tanács 8 forintra büntette.¹⁵ Etheynét, aki „*olly későn az legént magánál tartotta, és csak ketten lévén magok tudgyák mit miveltek*”, 12 forintra ítélték, s mivel tettenéréskor a városi szabadvajdát sintérnek nevezete, büntetését további 4 forintra megtoldották.¹⁶

Az asszony „hatékony” működésének eredményeként 1760-ban, amikor Ethey meghalt, az özvegy ellen 10 hitelező indított pert mintegy 83 rhénes forintos követeléssel, ugyanakkor mostohafia gondviselői is pereskedtek a házért, melynek örököséként Ethey 1755-ben egyedül fiát nevezte meg.¹⁷

A feleség szülei is kellemetlenséget okoztak Etheynek. 1757-ben, amikor Oszlányi Lászlótól 34 rhénes forint kölcsönt vettek fel, vőjüket kérték fel kezesnek. Mivel nem fizettek, Oszlányi 1759-ben Ethey ellen indított adósági pert, mely során az alperes kifizette a kölcsönt és annak törvényes kamatait.¹⁸

¹³ Veszprém 1746-ban indított jogi küzdelmet a szabad királyi városi rang megszerzéséért, mely végül 1836-ban kudarccal zárult. A kormányhatóságok, ágensek, ügyvédek felkeresését célzó hivatalos kiküldetéséken a jegyzőkönyvi elszámolások szerint Mészáros Pál is részt vett.

¹⁴ VeML V. 102. Fasc. V. No. 3. Ethey István és Mészáros Anna móringlevele. Veszprém, 1754. október 6.

¹⁵ VeML V. 102. a. Veszprém város tü. jkv. 1760. november 17. No. 2.

¹⁶ VeML V. 102. a. Veszprém város tü. jkv. 1760. november 17. No. 3.

¹⁷ VeML V. 102. Fasc. V. No. 3.

¹⁸ VeML V. 102. c. „Külömbféle irományok”. Fasc. IV. No. 85. Oszlányi László követelési pere Ethey István ellen. Veszprém, 1759. Ethey kezdetben úgy védekezett, hogy a kezességet

ETHEY KÖNYVKÖTŐI TEVÉKENYSÉGE

Az örökséggel kapcsolatos pereskedés során zár alá vették a lakást, összeírták Ethey hagyatékát, többek közt szerszámaint és raktárkészletét is. A perből és mellékleteiből képet nyerhetünk az első jól ismert veszprémi könyvkötő működéséről, kapcsolatairól, megrendelőinek igényeiről.

A hagyatéki inventáriumból teljes szerszámkészletét ismerjük. A nyomtatáshoz 36 darabból álló betűkészletet használt. 48 „cífrázó” réz és vas szerszáma, varrókészlete, festék készítő eszközei, prések, üllő, kalapács — s több kisebb-nagyobb szerszám elegendőnek bizonyult az egyszerűbb és igényesebb kötések elkészítéséhez. Az értékesebb szerszámokat: 8 prést (beleértve a metszőprést), a „varróládát”¹⁹ és az aranyozóládát az özvegy Horváth György szabadi (szentkirályszabadjai) könyvkötőnek adta el.²⁰

Az összeírásokból kitűnik, hogy Ethey a könyveket általában kötetlenül (in cruda) vette át a nyomdaktól vagy más könyvkötőktől, s bekötte árulta boltjában vagy a dunántúli vásárokon. Az árut bizományi rendszerben is értékesítette – ezt bizonyítja, hogy a pápai és győri könyvkötőnél is volt tartozása.

Nyomdákkal való kapcsolatára rávilágít az a kimutatás, amely Baumeister Xavér Ferenc veszprémi könyvkötőnél fennálló tartozását mutatta.

Az 1762. május 27-én készült kimutatás szerint a német katolikus könyvkötőnél még 16 forint 17 dénár tartozása volt, melyet a pozsonyi, soproni, debreceni, nagyszombati kiadású, bekötetlenül átadott tankönyvekért, vallási kiadványokért kellett kifizetnie. Öt „Grádova” (1 ft 30 dénár), négy „Buidasás” (40 dénár), négy „Hallados”, azaz halottas könyv (40 dénár), Debrecenben készült. Öt „Gradova” (1 ft 30 dénár) Pozsonyból; két kis „Soltár”, azaz zsoltároskönyv (20 dénár), továbbá négy képes „Lelki Kincs” (60 dénár értékben) Nagyszombatból származott, a többi tankönyv (pl. magyar ábécéskönyv, „Calomista Cramatika”, „Principi” azaz Principi, „Officium Rakotzianum”) és a Jézus életét és kínszenvedését bemutató „Makula nélkül való tükör”c. kötet, továbbá egy lutheránus evangélium a kiadás helye nélkül szerepelt a tételekben.²¹

Ha vásárolásra került sor, a könyvkötő fuvarost fogadott, s egy-két napi járóföld távolságban könnyedén látogathatta a vásárokat. A helypénz lefize-

időközben már letette, végül azonban elismerte felelősségét és kifizette a közel 42 forint adósságot.

¹⁹ A „varróláda” kifejezés alatt a *fűzőládát* kell érteni.

²⁰ VeML V. 102. c. „Külömbféle irományok”. Fasc. V. No. 46. Ethey István inventáriuma. Veszprém, 1762. május 2.

²¹ Uo.

tése után föllállította ponyvasátorát, mely áruit és magát is megvédte az idő viszontagságaival szemben.²²

Bizonyos, hogy Ethey gyakran látogatta a pápai, győri vásárokat, hiszen az itteni könyvkötőkkel rendszeres üzleti kapcsolatban állt. Székesfehérvár (Fejér vm.), Tapolca (Zala vm.) mintegy 50 km-re, Zirc és Palota pedig alig 20 km-re volt Veszprémtől. Akárcsak Balatonfüred, amely mint gyógyfürdő éppen Ethey működése idején kezdett ismét fellendülni. De messzebb is eljutott. Egyik alkalommal éppen Szekszárdról (kb. 130 km-ről) érkezett haza, amikor felesége minden különösebb ok nélkül reá támadt, haját cibálta, s alaposan helyben hagyta.

Az elmondottakból két fontos következtetés adódik:

1.) Annyi bizonyos, hogy áttételes üzleti (nyomdai) kapcsolatai jóval nagyobb földrajzi távolságokat fogtak át, mint rendszeres vásárolásai.

2.) Kereskedési tevékenysége a dunántúli ellenreformáció legkeményebb esztendeiben is túlmutatott a szűk felekezeti és etnikai határokon, hiszen katolikus és protestáns, magyar és német kiadványokat egyaránt forgalmazott.

3.) Természetesen az szóba sem jöhetett, hogy ő Padányi Bíró Márton veszprémi püspöktől (1745–1762) bármiféle megbízásra szert tehetett volna, hiszen Padányi csak katolikus könyvkötőkkel, így többek közt Baumeisterrel dolgoztatott.

A hagyaték felmérése során külön vették számba a könyvkötő raktárkészletét, a közös szerzeményeket, s Mészáros Anna özvegyiségében szerzett javait. A városi kiküldöttek mellett szakértőként Baumeister Xavér Ferenc és Horváth György könyvkötő vett részt. Az inventáriumban rövidített címet, a könyv formátumát, példányszámát, darabonkénti becsárát, végül a tétel összértékét tüntették fel (forint, dénár jelöléssel). Az összeírás a kereskedelmi forgalom nagyságát és az olvasói szokásokat is megvilágítja.

Ethey halála után (1760) készült inventárium 8 oldalon át sorolja a közel 3300 kötetet kitevő raktárkészletet, amelyből kitűnik, hogy a megélhetés alapját a „kelendős könyvek”: a tankönyvek és a vallási kiadványok alkották. Az első csoportba ábécéskönyvek, katekizmusok, aritmetikák, grammatikák, poétikák, a másodikba az ének- és imakönyvek, kis és öreg bibliák, Szent Anna, Szent Ferenc életéről szóló históriák, elmélkedések, prédikációk, különféle ájtatos olvasmányok tartoztak.

Első pillanatra meglepő, hogy a korszak legnagyobb példányszámú kiadványai, a kalendáriumok teljesen hiányoztak a május 9-én felvett leltárból, ami azt mutatja, hogy tavaszra már nem volt raktáron belőlük.

²² VeML V. 102. c. „Különbféle irományok”. Fasc. V. No. 46. Az 1763-ban felvett inventáriumban felesége a közös szerzemények között szerepel: „Sátorhoz való eszköz ponyva nélkül”, ami jelzi, hogy a ponyvát már értékesítették.

Az is feltűnő, hogy alig volt raktáron filozófiai, teológiai, történelmi és jogi szakkönyv — nyilván azért, mert ezeket az értékes könyveket rövid idő alatt bekötötte és visszajuttatta tulajdonosokhoz. Kéziratos kötetek (protocollumokat) ugyancsak egyedi megrendelésre készíthetett közületeknek és magánosoknak.

A feldolgozatlan (kötetlen) tömegkiadványokat általában tucatjával tűntették fel, a legigényesebb kivitelű köteteket viszont sokszor egyenként. Pl. egy nyolcadrét formátumú magyar tokos „Rosás kert” c. imakönyvet 85 dénárba becsültek.

A katolikus szerzők között *Pázmány Péter* érsek (1570–1637), *Illyés István* esztergomi nagyprépost és c. püspök (1650–1711), *Szelepcsényi György* esztergomi érsek (1595–1685) szerepel név szerint.²³ A szentek tiszteletét és a Mária-kultuszt volt hívatva előmozdítani az *Officium Rákóczianum* című imádságoskönyv, amelyet a nagyszombati, kassai, budai, illetve győri nyomdából is be lehetett szerezni. A kegyes életre, s jó halálra felkészítő művek közül Nagyszombatban (is) készülhetett a „A bűnös embernek megterése” (1747), a „Holtig való barátság” (1754), a „Jó illatú rósás kert” (1760).

A tankönyvellátáson kívül a református kegyességet szolgálták a debreceni nyomda kiadványai. Így többek közt *Diószegi Kis István* (1735 kr.–1698) református püspök „Lelki fegyver” c. imádságoskönyve (1723, 1732., 1744., 1745., 1752).

„Balassa” megjelöléssel feltehetőleg *Balassa (Balassi) Bálint* „Istenes énekek” c. verseskötetét kell értenünk, amely a 17. században 13, a 18. században is legalább 14 újabb kiadást ért meg.

Az iskolai és vallási kiadványokon kívül kis számban más műfajokra is találunk példát. A tételek csak „Werbőczy”-nek írt mű *Werbőczy István* „Opus Tripartitum” c. munkáját, a magyar rendi jogélet alapművét jelölte, melyet a vármegyei és uradalmi igazgatásban, jogszolgáltatásban is rendszeresen használtak. Nem véletlen, hogy csupán néhány kötet volt belőle raktáron.²⁴

Ugyancsak a jól hasznosítható árut jelentették azok a könyvek, amelyeket *Mészáros Anna* közös szerzemény vagy — özvegyként — saját szerzemény címén különített el, s 1763-ban vetetett leltárba. Több mint 600 kötetes állományról van szó, ami nagyobb részt tankönyvekből, kisebb részt ájtatos

²³ Pázmány imádságos könyvének újabb kiadásai voltak népszerűek (*A keresztényi Imádságos Keönyv*. Grätz, 1606.). Illyés István három részből álló énekes és imakönyve (*Soltári Énekek...* Nagyszombat, 1693) külön címmel több kiadást ért meg a 18. században. Szelepcsényi név alatt énekeskönyve (*Istenes Énekek*. Nagyszombat, 1672.) 18. századi kiadásait kell értenünk.

²⁴ A Tripartitum először 1517-ben jelent meg nyomtatásban, a 18. században (1760-ig) Nagyszombatban és Csíksomlyón nyomták újra, népszerű (iskolai) célú változatát Nagyszombatban, Kolozsvárott, Lőcsén és Nagyszébenben is kiadták. A kiadásokat feltűnteti: BÓNIS 1990. VII–XXXII., különösen XXVI–XXXII.

könyvekből állt. A legnagyobb tételt 72 bekötött abécé, 285 „Historia”, 25 „Sz. Historia” tette ki.²⁵

Ha az Ethey-hagyatékot összehasonlítjuk *Horváth Mihály* (1742–1812) veszprémi református könyvkötő 1787-től 1812-ig vezetett számadáskönyvével, illetve a városi hagyatéki leltárakkal, érzékelhetővé válik az elmozdulás, amely az 1780-as évektől az olvasók körében végbement. A felvilágosodás hatására átalakult az olvasók közönség; nőtt az olvasó nők száma, s változott a könyvek műfaji összetétele. A „kelendős könyvek” mellett megjelentek a magyar nyelvű történelmi, jogi, orvosi, gazdasági szakkönyvek, s egyre többen érdeklődtek a nemzeti irodalom termékei iránt. A kiadványok előállításában részt vállalt az 1788-ban alapított pápai nyomda, mely a következő évben Veszprémbe tette át székhelyét. 1788-tól *Currens* címmel megjelent a megye első nyomtatott lapja, amely a hivatalos tudósításokat tette közzé. A helyi értelmiség már nemcsak olvasóként, hanem íróként is földtűnt. A könyvkötők hamarosan könyvkiadóként is megjelentek a könyvpiacra, ami önmagában is jelzi: új szakasz kezdődött a város művelődéstörténetében.

IRODALOM

BÓNIS 1990 = BÓNIS György: Hármaskönyv. = Werbőczy István: Tripartitum. A Dicsőséges Magyar Királyság szokásjogának hármaskönyve. Bp.

HOGYA 1987 = HOGYA György: Öt nemzedék a könyvkötészet szolgálatában. A Georgiak Veszprém. Veszprém

HALÁSZ 1977 = HALÁSZ Margit, J.: Adalékok a magyarországi könyvkötőcéhek történetéhez. = III. Magyar Kézművesipari szimpózium, 1976. Veszprém. VEAB, Veszprém, 1977. 118–123.

HALÁSZ 1979 = HALÁSZ Margit J.: Céhek és manufaktúra kapcsolata és szerepe a könyvterjesztésben. = I. Nemzetközi kézművesipar-történelmi szimpózium, 1978. Veszprém. VEAB Értesítő II. Veszprém, 1979. 227–229.

HUDI 1988 = HUDI József: Veszprémi könyvkereskedők a XVIII–XIX. században. = Horizont 1988. 2. sz. 26–29.

HUDI 1989 = HUDI József: Írni tudás Veszprém megyében a XIX. század közepén. = A Dunántúl településtörténete. VII. Falvak, várak és puszták a Dunántúlon. (XI–XIX. század). Szerk.: Somfai Balázs. Veszprém, 1989. 457–465.

HUDI 1990 = HUDI József: Alfabetizáció és írásbeliség a 18–19. században. = Rubicon 1990. 5. sz. 16–17.

HUDI 1995 = HUDI József: Alfabetizáció és társadalom a XIX. századi Veszprém. = Levéltári Szemle 1995. 4. sz. 38–46.

²⁵ VeML V. 102. c. Ethey István örökségének inventáriuma. Veszprém, 1763.

HUDI 2000= HUDI József: A veszprémi polgárság könyvkultúrája a 18–19. században. = Történelmi Szemle XLI (2000) 1–2. sz. 91–113.

HUDI 2002 = HUDI József: Az írni-olvasni tudás helyzete Veszprém megyében 1797-ben. = Acta Papensia II (2002) 1–2. sz. 161–172.

KAPILLER 1996 = KAPILLER Imre: A zalai kisnemes és a „betű”. = Pannon Tükör 1996. 1. sz. 53–54.

KONCZ 1992 = KONCZ Pál: Könyvkötők a 18–19. századi Veszprém megyében. (Előzetes kutatási jelentés). = Magyar Könyvszemle 1992. 4. sz. 332–347. [Helytörténeti bibliográfiával]

SZABÓ 1986 = SZABÓ György: A Dunántúli Református Egyházkerület pápai Nagykönyvtárának története. = Magyar Könyvszemle 1989. 2–3. sz. 149–172.

SZEGLETI 1978= SZEGLETI Ildikó: Veszprém megye nyomdászata 1860–1820. Köz-művelődési Kiskönyvtár 3. Veszprém

TÓTH 1996 = TÓTH István György: „Mivelhogy magad írást nem tudsz...” Az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon. Budapest

FORRÁSOK

1.

Veszprém, 1754. október 6.

Ethey István és Mészáros Anna házassági szerződése

Alább meg irtak praesentium per vigorem²⁶, adjuk tudtára mindeneknek, az kiknek illik, ezen házasságbéli contractualis levelünknek rendiben, hogy Anno, Die, Locove infradatum,²⁷ itt Veszprémben lakozó Etey István Uram, általunk, ugyan itt lakozó Mészáros Páál Tanácsnéli Uram hajadon leányát, Annát, jövendőbéli hitese társának el jegyezvén: kinekis jelenlétünkben moringolván követezendő (!) képpen ezeket tudniillik:

Hogy kitől Isten eő Szent Felsége oltalmazza; ha néki halomása²⁸ történék, tehát praevie²⁹ hitese társának javaiból adassanak moringul kész pénz száz Rhenes forintok³⁰ idest 100. és minden ki gondolható mobiliáknak fele, úgy az háznakis fele, és az egész mesterséghez ahoz tartozandó, most vagy jövendőbenis téjendő mindennemű és ki gondolható szerszámokkal edjütt.

Melynek e' képpen valóságos lételéről adjuk ezen saját kezünk subscriptioja³¹, és szokott pöcsétünk alatt költ, Etey István maga tulajdon

²⁶ jelen levelünk erejével

²⁷ Az alább írt évben, napon és helyen.

²⁸ értsd: halála

²⁹ praevie (latin) = előre (értsd: elsőként)

³⁰ rajnai forintok

³¹ subscriptio (latin) = aláírás

keze kereft vonásával meg erősítettett contractualis levelünket említett Mészáros Anna jövődöbéli securitássára³².

Weszpremy die 6^a 8^{ber} 1754.

L. S.³³ Etey István m. k. Völegény

En előtttem Pillitz Mátyás L. S.

Ki adó Ember m. k.

En előtttem Pajer Mihály

Ezen dologban kérő m. k.

Coram et per me Michaellem Kapuváry juratu civitatis notarium manu propria.³⁴ L. S.

FORRÁS: *VeML V. Fasc. V. N°. 3. Ethey István és Mészáros Anna házassági szerződése. Veszprém, 1754. október 6.*

2.

Veszprém, 1762. május 2.

Ethey István hagyatékából a fiát és feleségét illető javak összeírása

Inventarium remansorum mobilium Stephani condam Ethei³⁵.

Pro parte orphani Stephani Ethei³⁶.

1° Egész nyomtató alphabetum számol együtt n° 36 darabból álló.

2° Czifrázó, 's mesterséghez való réz és vass n° 48.

3° Stáigász n° 2, róta n° 2, pallérozó vass n° 1.

4° Kapócs csinálni való szerszámok n° 11.

5° Varni való horogh n° 4, varás[höz] való stift n° 11.

6° Egy verő keő, egy pőrő, egy favágó kő, egy fósték törővel együtt. Egy compactor³⁷ mecző késs, pallérozó fogh három darab, két mesterséghez való pámo³⁸, egy kiss fűrészecske, négy falcz pámo³⁹, két reszellő, 2 ár, 2 pemzl, 2 gyaluska, egy kapcsanyi való ülő, 5 ord[niraius]⁴⁰ présölő deszka, 4 hasonló deszka in 4°, kisebb in 4° 4, 18 in 8°.

³² securitas (latin) = biztonság

³³ Locus sigilli (latin) = pecsét helye

³⁴ Magyarul: *Előttem és általam, Kapuváry Mihály városi esküdt jegyző, sajátkezüleg.*

³⁵ Magyarul: *Néhaj Ethei István hátrahagyott ingóságainak leltára.*

³⁶ Magyarul: *Ethei István ároája részére.*

³⁷ compactor (latin) = könyvkötő

³⁸ értsd: deszka

³⁹ A könyvtest eresze veréséhez használt speciális deszka. — Koncz Pál veszprémi papírrestaurátor szíves közlése.

⁴⁰ordinarius = rendes, t. i. szokványos méretű

NB: Szabadi compactor Horváth György⁴¹ Urnál vadnak mesterséghez való szerszámok maga recognitioja⁴² szerint, úgy mint 8 prés mecző késsel együtt, egy varró ládo, egy aranyozó ládo.

Pro parte Annae Mészáros condam Etheinae⁴³.

Ethei Istvánnal való szerzeményből találtatott. Fazék no 2⁰, mellyeket Mészáros Pálné Aszonyom vett kezéhez úgy egy szita, egy rosta az háznál pedig pocsét alatt marattak két⁴⁴ compactornak való fa téka, egy keskeny barkócza fa asztal, egy kiss fekete olmárium, sátorhozvaló eszköz ponyva nélkül, egy pár székfej lábostul, 6 deszka, 9 darab sátorfa.

Item⁴⁵ könyvek:

2 arany Láncz.

Egy engesztelő áldozat.

3 mennyei tudomány.

2 Kanisius.

Egy rudimenta.

Egy darab Zöld szírom.

Következnek kész és készül[ő] könyvek, exemplárok,⁴⁶ és máss mester-séghez való materiák, kiket Mészáros Anna hogy eözvegységében szerzett, föllül irtt Horváth György Úr recognoscált⁴⁷.

Kiss készületlen vesztibulum n° 15.

Statis könyvecske 10.

Keresztény tudomány 4.

Németh Cathechismus 12.

Papista Gyermeke abece 1.

Kész munka:

6 tuczet abece.

Molnár Gramatica 10.

Kiss Cellarius 16.

Langii colleqium n° 5.

Donatus 1.

Principia 6.

Kegyelem Szövetség 3.

Tolvaj aritmetica 2.

Keresztény tudomány 6.

Mész pekl 5.

⁴¹ Horváth György református könyvkötő a megyeszékhely melletti nemesi községben működött, mivel Veszprémben 1783-ig szünetelt a reformátusok vallásgyakorlata. Szentkirályszabadján ekkoriban grammatikai iskolát tartott fenn az egyházközség.

⁴² recognitio (latin) = elismerés

⁴³ Magyarul: *Néhai Etheiné Mészáros Anna részére.*

⁴⁴ eredetileg: *egy*, áthúzva, *két* föléírva

⁴⁵ szintűgy

⁴⁶ exemplar (latin) = példány

⁴⁷ elismert, tanúsított

- Cathecismus Kicsiny 3.
 Fundamentum 1.
 Kiss Keresztény tudomány 2.
 Missios könyv 1.
 Győződelem trombita 1.
 Duplex clavis 1.
 Kiss Lelki Kincs 4.
 Hoszabb Lelki Kincs 4.
 Halottas Könyv 3.
 Kiss imadságos Könyv CATHOLICA 2.
 Hadi vezér 4.
 Lutheranus Evangelium 5.
 Németh Evangelium 4.
 Egy győződelem trombita.
 2 aritmetica.
 Holtig való barátság 1.
 Officium rakocianum 4.
 Liliom Kert 5.
 Liliom Korona 4.
 Pázmán Péter 2.
 282 historia.
 Rosás kert in 4° n° 4.
 Lelki fegyver in 4° n° 4.
 Egy szelepcsényi.
 Egy Makula nélkül való tükör.
 Illés 5.
 Két Lutheranus Cathecismus.
 Egy darab réz bágyogh.
 Leges sodalitatis 46.
 In cruda:
 Sz. Historia 25.
 Vezér csillag 5.
 Kempis Tamás: Holtig való Barátság 1.
 Kiss vestibulum 6.
 Kegyelem Szövecség 6.
 Gradual 7.
 Gertrudis 1.
 Halottas 4.
 Bujdosás 4.
 Historia 3. Koncz.
 Egy csomóban öszveköttött főstött papiros.
 Itatós papiros 3. Koncz.
 Mappa 2.
 5. Vörös Száttján.

FORRÁS: VeML V. „Külömbféle irományok”. Fasc. V. №. 46. A kezelési feljegyzés szerint 1762. május 2-án készült összeírás az 1763. március 1. városi tanácsülésen mutatta be Horváth János városi jegyző, miután előző nap Mészáros Anna „mindeneket kezéhez vett”.

3.

Veszprém, 1762. május 27.

A Baumeister Xavér Ferenc által megvásárolt ingóságok összeírása.

Anno 1762 Die 27a May: Vet Paumaeszter Uram in Cruta

	Fl	d.
2 Posanyi Grádova	1	30
5 Debrocshy Gradova	3	00
1 Gerdrut. Soproné,	–	15
4 Buidasás Debrocshy	–	40
4 Hallados Debröcsiny	–	40
2 Soltár Nagy Szambadi. Kiss Könvek	1	20
1 Rusás Kert Kisz in quarta	–	70
2 Lelki Fegyver Kiss in quarta	1	40
4 Lelki Kincs Kipekel. Nagy Szambadi.	–	60
4 Magyar Abeces Kömb	–	33 ½
4 Calomista Cramatika	1	13 ½
4 Primcsipi	–	80
	11	42

Daß ich dißes zu[m] meinem Handten Empfang zeuget meines Namens
Unter Schrift

Franz Xaveri Paumäister

Buchbinder Mäister in Weißbrin⁴⁸

[a következő oldalon]	Fl.	d.
Translativus	11	42
4 Officium Rakoczianum	1	90
1 Makula nélkül való tükör	1	35
5 Lutheranus Evangelium ⁴⁹	1	50
	16	17

FORRÁS: VeML V. Fasc. V. №. 46. A Baumeister Xavér Ferenc veszprémi könyvkötő által megvásárolt könyvek összeírása. Veszprém, 1762. május 27.

⁴⁸ Magyarul: Hogy én ezt kezemhez vettem, tanusítja saját nevem aláírása: Paumäister Xavér Ferenc veszprémi könyvkötőmester.

⁴⁹ Eután: 1 Liliom Kert, áthúzva

SUMMARY

JÓZSEF HUDI**The work of a bookbinder in Veszprém, István Ethey (1746-1760)**

Research related to the history of bookbinding in Veszprém County began to prosper during the 1980s. A group of scholars (Konrad von Rabenau, Pál Koncz) took into account the works of bookbinders examining valuable bindings still available.

Another group of scholars (Margit J. Halász, György Hoga, József Hudi, Ildikó Szegleti) dealt with book publishing and booksellers on the basis of books published and archival sources.

Research was focused on the 19–20th centuries, while there were only a few scholars dealing with the 17–18th centuries. Bookbindingeries working on a permanent basis could only be found in two towns of the middle size Veszprém County, Pápa and Veszprém. From the 1740s two or three bookbinders could make a living at the same time in each town. Bookbinders in Pápa used the products of a paper-mill operating between 1729 and 1766.

On the basis of bindings there was only one bookbinder in Veszprém between 1696 and 1740. It was his successor István Ethey, a calvinist master, who settled in the town in 1746 and worked there until his death (1760). He got married twice and after his death his heirs got engaged in litigation. It is evident on the basis of the lawsuit documents and the inventory of estate that the protestant bookbinder and bookseller kept a considerable amount of school books written in Hungarian and Latin, prayerbooks and hymnals and books on the stories of saints' lives in stock. Besides practical readings (student books, dictionaries, legal literature), readers preferred pious literature. His tools were bought by György Horváth who lived in the nearby calvinist village of Szentkirályszabadja. He might have been related to Mihály Horváth (1742–1812) who settled in Veszprém in 1787 and worked at the county seat until his death. Town inventories and his inventory of estate show how the taste of readers changed during a few decades due to the impact of enlightenment and the national movement. The number of female readers began to grow from the 1780s, legal, medical and economic books were published and more and more people showed interest in national literature. The printing house of Pápa from 1788 and that of Veszprém from 1789 took part in producing the publications. Soon bookbinders showed up on the bookmarket as publishers.

Anno 1762 Die 27. May.
 Vet. Pau majster Uram in Guta

2	Posany Gradova	11. 230.
5	Debrocsinj Gradova	3. 00.
1	Perdunt. Soprono;	— 15.
4	Dudasa's Debrocsiny	— 40.
4	Haltas Debrocsiny	— 40.
		20.
2	Soltar Magyar Lambadi. Kiss Komvek	—
1	Arvad Kent Kir in Quartu	— 70.
2	Letki Fegyver Kir in Quartu	— 140.
4	Letki Kir Kisekkel. Magyar Lambadi	— 60.
4	Magyar Abeced Gomb.	— 33 1/2
4	Calomsta Gramatika	— 1. 13 1/2
4	Principi	— 80
		11. 42

Das ist das Minimum aus dem Französisch
 Messer Magister Anders Pfl.

Franz Xaver
 Buchhändler
 in Gütten

Tab. V. 1762 40.

KASZA GEORGINA

„Mitsoda élet az ilyen!” Péter Krisztina contra Szóke László

(Egy reformkori válóper története) ¹

AZ ELMŰLT ÉVTIZEDEKBEN a családtörténetet feldolgozó monográfiákban viszonylag kevés teret szenteltek a válásnak, a közelmúltban azonban a történelemtudományban is felerősödött az érdeklődés e kérdéskör iránt. Ennek köszönhetően ma már számos monografikus igényű feldolgozás olvasható a válás történetéről.²

A válóperek kutatását új megközelítések is segítették. A történetírás fragmentálódásával párhuzamosan megszületett mikrotörténelem nagy horderejű változást hozott, ugyanis a mikrotörténelmet művelők figyelme az „átlagemberekre” terelődött. A mikrotörténelem megjelenése jelzésértékű, hiszen a társadalomtörténet adott állapotával szembeni állásfoglalásként jött létre az 1970-es években. *„Alapelekként feltételezi, hogy a vizsgálat léptékének megválasztása hatással van a megismerésre, s a megismerési stratégiák szolgálatába állítható. A fényképezőlencse fókuszának változtatásával nemcsak növelhetjük vagy csökkenthetjük a keresőben megjelenő tárgy méreteit, de alakját és alkotóelemeinek szövedékét is megváltoztathatjuk (...) a vizsgálódás léptékének kérdése új megvilágításba kerülhetett a történelemtudományban is”*³ A mikrotörténelem így valójában a vizsgált tárgy mikroszintre helyezését, valamint az adatgyűjtés mikroszkopikus módját is jelenti. A részletes adatfeldolgozás segítségével megírt esettanulmány valójában „egyetlen helyi hatalmi nyaláb”, amelynek vizsgálatánál fontos szempont, hogy valójában hogyan is kapcsolódik a makrotörténelmi tendenciákhoz.

Ez az újfajta történetírás egy sajátos történetírói gyakorlatot is magával hozott. A mikrotörténelemnél a történészek tudatosan választanak új írásmódot műveik megírásánál. Az általuk feldolgozott és csatolt anyagok tö-

¹ Jelen tanulmány a szerző szakdolgozatának (ELTE BTK, témavezető: Mátay Mónika) átdolgozott, szerkesztett változata. E mostani változat kialakításához sok segítséget nyújtott dr. Hudi József, munkáját ezúton is köszönöm.

² A teljesség igénye nélkül csak néhány jelentősebb válástörténetet feldolgozó monográfiát említek; RODERICK 1980., 1991., OZMENT 1983., KINGDON 1991.; STONE 1992.; 1993;

³ REVEL 2000. 55.

mege bizonyítja a megfogalmazásuk objektivitását. Emellett „a mikro-történelem arra törekszik, hogy ne áldozza fel az egyedi elemeket a szélesebb általánosítások oltárán, s hangsúlyozza az egyéni életeket és eseményeket”⁴ „Az átlagember életének tényei, a viselkedést irányító normák, erkölcsi meggyőződések, hitbeli elvek feltárása a történetírói megismerés valami egészen új módját feltételezi, amely elüt mind a hagyományos — narratív — politikai eseménytörténettől, mind a strukturális és funkcionális összefüggéseket elemző társadalomtudományos történetírás gyakorlatától.”⁵ Fontos szempont, hogy a mikrotörténelemnél a kutató álláspontja a beszámoló fontos részét alkotja. Egy másik lényeges kérdés is felmerül, ez pedig az olvasó személye. „A történelem ugyanis szövegekben testesül meg, amelyek arra szolgálnak, hogy olvassák őket. Ha vannak is ezek közt olyanok, melyek 'belső használatra' készülnek, melyeket történészek egymásnak írnak, outputját a társadalom felé azok a szövegek alkotják, melyeknek nem történész olvasói akadnak. Az olvasó, mint mindenki más, saját mentális univerzumában él.”⁶

A mikrotörténelemmel egyidőben a fennálló társadalomtudományi megközelítések kritikájaként egy másik fontos irányzat is kikristályosodott: a mindennapi élet kutatása.⁷ Az *Alltagsgeschichte* „annak feltárására vállalkozik, hogy milyen módon lesz az ember egyszerre tárgya és alanya saját történelmének (...) Azt kell tehát bemutatnia vagy egyenesen bizonyítania, hogy a társadalmi kényszereket vagy ösztönzéseket miként észlelték és dolgozták fel érdekek, szükségletek, szorongások és remények formájában; egyáltalán hogyan keletkeznek ezek a folyamatok során. Másként fogalmazva: előtérbe kerülnek azok a formák, melyek révén az emberek 'kisajátították' — ezzel egyidejűleg át is formálták — 'saját' világukat”.⁸ Ezek figyelembe vétele szintén fontos a válóperek esetében.

A válóperek esetében a más területen már kevés újdonságot hozó statisztikai módszerek alkalmazásával is számos következtetést tudunk levonni. Táblázatokot készíthetünk arról, mennyi válópert bonyolítottak le az adott korszakban; vagy hány nő és hány férfi kezdeményezte a válást. Ezek a táblázatok mindenképp segítséget nyújtanak a válópereknél, s jól alátámasztják azokat a következtetéseket, amelyeket a perek mikroszintű vizsgálatával megfigyelhetünk. Az önálló adatbázis elkészítésével a narratív források kvantitatív megközelítése is lehetővé válik.⁹

Magyarországon a válás történetét feldolgozó átfogó munka még nem készült. A reformkori válóperek az első olyan tömegében fennmaradt forrás-

⁴ LEVI 2000. 142.

⁵ GYÁNI 1997. 157.

⁶ SZÍJÁRTÓ 1996. 179.

⁷ A mindennapi élet történetéről, mint kutatási irányzatról bővebben LÜDTKE 1995.

⁸ Alf Lüdtkéről, az *Alltagsgeschichte* vezéralakjáról GYÁNI 1997. 160.

⁹ A statisztikák elkészítéséhez segítséget nyújt: FAIRBURN 1999. 145–176., továbbá FLOUD 1984. 112–176.

sok, amelyek különböző szempontokból lehetővé teszik a válás vizsgálatát.¹⁰ Az 1790 előtt fennmaradt perek száma rendkívül kevés. Ebből arra lehetne következtetni, hogy régen sokkal több boldogabb házasság létezett, mint napjainkban. A házasság felbontásának azonban számos törvénytelen, informális útja létezett Magyarországon is. Így valószínűleg azoknak a házasságoknak a száma sokkal nagyobb volt, amelyből a felek menekülni szerettek volna.

A fennmaradt válóperek lehetőséget nyújtanak a válással szemben tanúsított társadalmi viselkedés vizsgálatára is. Az egyértelmű, hogy a válás intézményének elfogadása a 20. századi diskurzusban vált általánossá, de ennek a hosszú folyamatnak a kezdete már a 19. század elején is érzékelhető. Nagyon nehéz ennek a változásnak az okait megjelölni. Valószínűleg kapcsolatokat kell keresni a társadalmi, a gazdasági és a törvényi szabályzás alakulásai között. A válóperek segítségével vizsgálhatjuk a házasság intézményének változásait is. A reformkorban ezeknek az átalakulása nagyon jól nyomon követhetők. A perek tehát kitűnő kvantitatív és kvalitatív források a kor társadalmának elemzésére.

Egyetlen válóper elemzéséhez is elengedhetetlen a tágabb összefüggések keresése: esetünkben a Dunántúli Református Egyházkerület területén, illetve Veszprém vármegye területén előkerült perek ismerete. A vizsgálatnál elsősorban arra kerestünk választ, hogy a reformkorban mennyire gyakran fordult elő a válás, melyek voltak a válásnak az egyházi és világi szabályzás területén a legfontosabb jellemzői; a korabeli törvények milyen mozgásteret biztosítottak a válni szándékozó feleknek.¹¹

Megpróbáltuk az egyes válópereket olyan társadalmi kontextusba elhelyezni, amelyek megmutatják, hogy hogyan viszonyult a kor embere a váláshoz. A levéltári források alapján nyomon követtük a férfiak és nők közötti viszony alakulását is. Megvizsgáltuk, hogy hány nő és hány férfi kezdeményezte a válást; valamint azt, hogy ezt megelőzőleg milyen hosszú ideig voltak házasok a peres felek. Megvizsgáltuk azt is, hogy vajon kik és milyen megfontolásokból indítottak válópert, milyen síkon értelmezték a rossz és a jó házasságok közti különbségeket.

¹⁰ A válással kapcsolatos elemzéseket feldolgozó tanulmányok azonban készültek. Így többek közt HUDI 1997. 164–170.; KISS 1999. 41–59.; MELEGH 2000. 266–291.; NÉMETH 1999. 748–754., MÁTAY 2000. 244–274.

¹¹ Az egyházkerületi jegyzőkönyvek alapján az 1821–1848, a Veszprém vármegyei válópereknél pedig 1801–1848 közötti időszakról kapunk képet.

A VÁLÁSHOZ VEZETŐ ÚT MAGYARORSZÁGON

Legelőször a *válás jogi szabályozásának* változásait kell tisztáznunk. A protestánsok 1731-ig gyakorolhatták a házassági bíraskodást a Királyhágón innen. Az ekkor kiadott I. Carolina Resolutio a protestáns házasságok felbontása feletti ítékezés jogát a római katolikus egyházi bíróságoknak adta át. A protestáns házasságokkal kapcsolatos pereket azonban elvileg továbbra is a protestáns egyház jog szerint tárgyalták.¹²

Ez a gyakorlat a XVIII. század vége felé — II. Józsefnek köszönhetően — gyökeresen megváltozott. Rendelkezéseiben kifejezésre jutatta az állami jog elsőbbségét a házassági jog területén is. Az 1786. március 6-án kelt pátens a polgári házasság eszményét fogalmazta meg.¹³ Ezt azzal magyarázták, hogy a házasság tulajdonképpen polgári szerződés, ezért szükséges annak állami szabályozása is. A házassági ügyekben való bíraskodást egységesen az állami bíróságok alá helyezték. A katolikusoknál a házasság felbontását továbbra sem engedélyezték. A pátens négy esetben adott lehetőséget a válásra a protestánsoknak: a házasságtörés, a hűtlen elhagyás, a házastárs elleni kegyetlenkedés esetén, valamint az engesztelhetetlen gyűlölség okán. Ez a rendelkezés a protestánsoknál minden változtatás nélkül tulajdonképpen 1894-ig érvényben maradt.

II. Lipót felfüggesztette II. József azon intézkedéseit, amelyek az egységes állami jog és állami bíraskodás megvalósítására törekedtek. Az 1790–1792. évi országgyűlés helyreállította a megsértett felekezeti jogokat, visszaállította a felekezeti bíraskodást.¹⁴ Ez az intézkedés hatalmas előrelépést jelentett a protestáns egyházak számára. A válással kapcsolatban is helyreállította a protestáns egyház jogát.¹⁵

A házassági eljárás az 1786-os pátens után az 1840: XV. törvénycikkelyben szabályozott szóbeli eljáráson alapult. Emellett egyes királyi rendeletek is érvényben voltak; az 1796. december 13-án és az 1803. december 20-án rendelet a házasságvédő ügyvéd kirendeléséről, az 1822. augusztus 6-án kelt rendelet a hivatalból való fellebbvitelről, békéltetésről és szembesítésről szólt.¹⁶

¹² BUCSAY 1980. 143.

¹³ A keresőlevelekben a válni akaró felek legtöbbször erre a pátensre és az 1790–92. évi országgyűlés törvényeire hivatkoznak: „Minthogy pedig a nagy emlékezetű II. József Császár és Király 1786^{dik} esztendei martius 6^{dik}airől költt és az 1791^{dik} Országos Törvény 26^{dik} Czikely is megerősítette Házassági Rendelések 57^{dik} és 58^{dik} Sphusai szerint a' meggyőzhetetlen és engesztelhetetlen elidegenedés úgy ugyan azon Felsőes Rendelés 55^{dik} Sphusa szerint a' Házasságtörés okairól fogva a Házasságok végképpen a kötelezés alól felbontani is megsemmisíteni” rendeltettek. Keresőlevél, 1812. H. I 10. Horváth István és Keresztury Juli válópere. VeML IV. 3. a. Polgári perek 1801–1848.

¹⁴ 1790. évi 26. törvénycikk helyreállította a protestáns egyházak jogait, s két protestáns válás közel egyenjogúvá vált a katolikus egyházzal. V. ö. MÁRKUS 1901. 169.

¹⁵ A válóperekről szóló 55. törvénycikket közli: MÁRKUS 1901. 197.

¹⁶ A királyi rendeletekre a válóperekben történtek utalások.

A válóperekkel kapcsolatos intézkedések nemcsak pátensek és országgyűlési törvények formájában születtek. Számos olyan bejegyzés található az egyházkerületi jegyzőkönyvekben, amelyek a papi békéltetések során felmerülő problémákra hívták fel a figyelmet. A válóperek lebonyolításához szükséges költségeket mindig a felperesnek kellett állnia.¹⁷ A perköltségek nagyobb összegekbe kerültek, így előfordult, hogy azokat nem tudták kifizetni. Ily esetben a Királyi Táblára, mint feljebbviteli fórumra a per mellé szabványos szegénységi bizonyítványt is csatolni kellett. Az egyházkerületi közgyűlés erre a lelkészek útján hívta fel a felek figyelmét.¹⁸ Az egyházi békéltetési eljárást egyházmegyei szinten is szabályozták. Például megkövetelték, hogy a békéltetési kísérletről kiadott bizonyáglevelet az egyházközségi előljárók nevében a prédikátor és a kurator írja alá, s az egyházközség pecsétjével hitelesítse.¹⁹

A VÁLÓPER UTJA A KERESŐLEVÉLTŐL A KIRÁLYI TÁBLÁIG

A válóperek a polgári peres anyagban maradtak fenn. A pereket elemezve tehát a polgári peres eljárási folyamatba is betekintést nyerhetünk.²⁰ A válóperes eljárás a keresőlevél, vagy keresetlevél benyújtásával kezdődött, amelyeket a felperes, a sértett fél írt. Tartalmazta, hogy ki, mit, milyen jogon követel. Ebben a válasra való jogalapot a törvényekre való hivatkozással kellett közölni. Minél több törvényre hivatkozott valaki, annál inkább meg tudta alapozni a keresetét. Ezek a keresőlevelek személyes hangvételűek; sokat elárultak a házasságban élők személyiségéről, gondolkodásáról, és magáról a házasságról is. A keresőleveleket a felperes saját kezűleg írta. Így a leírt gondolatok, s problémák a felperes saját problémái voltak. A helyi prédikátor csak ritkán nyújtott segítséget a keresetlevelek megírásában: abban az esetben, ha az érintett nem tudott írni.²¹ A keresőlevél több példány-

¹⁷ A legtöbb válópernél mellékelve feltüntették a perköltségeket is. „Perköltségek: 1. A Per Relatiója Taxája 2 Florint] 2. A C. alatti Vizsgálat Taxája 3 Florint] 3. A C. alatti Tamuk napszáma 3. 30 Florint] 4. Ugyan azon C. alatti Vizsgálat authenticatioja Taxája 2 Florint]”. 1812. H. I. 10. Horváth István és Keresztury Juli válópere, VeML, IV. 3. a. Polgári perek, 1801-1848.

¹⁸ 1842. évi februári őrségi egyházmegyei közgyűlés jegyzőkönyve, No. 3.

¹⁹ 1841. évi februári veszprémi egyházmegyei közgyűlés jegyzőkönyve, No. 80.

²⁰ A részletesen vizsgált válóperes esetek nagy része mezővárosokban történt. A mezőváros a reformkorban sajátos jogállású településként értelmezhető. Azokat a „városokat” tekintették mezővárosnak, amelyek bizonyos kiváltságokat szereztek. A mezőváros általában megőrizte agrárjellegét, de jelentősebb piacközponti szerepet is betöltöttek, vagy bizonyos esetekben egyben egyházközpontok is voltak (pl. Veszprém). A válóperek esetében az eljárás különbözik a szabad királyi városoktól. Ezt elsősorban a papi békéltetésekre értem.

²¹ A helyi prédikátor által írt és fogalmazott keresőlevelek maradtak fenn. *Palotai Anna és Szűts Sára* kérelmét egyértelműen a helyi prédikátor írta. 1843. évi egyházkerületi közgyűlés No. 36.

ban készült; beadták az egyházmegyei közgyűlésre, s a vármegye polgári törvényészékre is.²²

Mátyus Jánosné keresetlevele pl. élénken megvilágítja a házastársak viszonyát. Férjéről szólva írja: „Soha engemet asztallal nem kínált; sőt ha mondták néki, kínáld már feleségedet, azt szokta mondani: Van már esze. Egy estve, mécsvilágnál, könyvből imádkozván, férjem hogy bejött egyszer sem szólt hozzám, előttem a világot elfújta. Valahonnét a'hányszor hazajött eleibe kimentem, hogy tsak egy tekintetet nyerhetnék tőle: soha reám nem nézett... Ruháját ha rajta igazgattam, vagy tsinogattam; félre fordult bosszúsan tőlem... Velem Templomba soha nem ment. 21 hét alatti Velem laktába, sem Húsvétbe, sem Püünköstbe, a' szent Vatsorával nem élt. Soha feleségének nem mondott, néném asszonyi névvel csúfolt... Azt mondogatta: menésem, beszédem, szagom sem olyan, mint másé. Melyre midőn mondván: ha szagom nem szenvedheti, menésem nem kedvelheti, beszédem nem halgathattya: Minekis fekszik ágyamba? Felelte: Ha én is tsak úgy köllnék neked, mint te köllesz nekem: eddig, régen, tudja, hogyan volnánk...”²³

A keresőlevelekből nemcsak a válás konkrét okai derültek ki, hanem a házasság éve alatt elszenvedett megaláztatások, sérelmek is. A keresőlevelek sok életrajzi adatot tartalmaztak: a házasságok származási helyét, illetve lakóhelyét, a házasság megkötésének időpontját, a gyerekek számát, valamint a válási szándékozók foglalkozását is. Az egyházkerületi közgyűlésekből előkerült keresőlevelek megfogalmazása különbözött a polgári perekhez csatolt keresőlevelektől. Személyesebb hangvételük miatt érdekesebb, használhatóbb források. A keresőlevelek többségét a felperesek személyesen írták, de a polgári pereknél sűrűn előfordult, hogy az alispáni hivatal átiratában maradtak csak fenn.

Az egyházkerületi jegyzőkönyvek esetében a keresőlevélhez egy olyan folyamodványt is csatoltak, amelyben a válás megkezdéséhez szükséges papi békéltetéshez, „öszvebékéltetési próbához” kértek segítséget.²⁴

Az idézés legtöbbször a keresőlevél másolatával történt. A kiküldött járási szolgabíró közölte az alperessel, hogy az ítéletet az ő beleegyezése nélkül is meghozzák. Az idézés megtörténtéről a felperes bizonyáglevelet kapott, amely az idézés szabályszerűségéről is tanúsította.

A keresőlevelek benyújtása után következett a *papi békéltetés*. Ennek sikerelensége esetén megindult az elválasztási procedúra, amely rendkívül bonyolult, és hosszadalmas folyamat volt. Nagyon sok válóper akár több évig is elhúzódott, mire a válást kimondták. Ezeket a hosszúra nyúlt peres eljárásokat nagyon sokban hátráltatta az, hogy a reformátusok esetében a papi

²² Az egyházkerületi, illetve az egyházmegyei közgyűlések jegyzőkönyveiből kikeresve nagyon sok keresőlevél előkerült. A polgári per részeként pedig valamennyi permél megtalálható volt.

²³ Öregszőnyi Mátyus Jánosné keresetlevele. 1844. évi tavaszi közgyűlés, No. 14.

²⁴ 1845. évi szeptemberi egyházkerületi közgyűlés No. 11. Lampert János és Gyenese Julianna válópere.

békéltetéseket háromszor végezték el: először a helyi prédikátor előtt, majd az egyházmegyei közgyűlés, végül pedig az egyházkerületi közgyűlés színe előtt.²⁵ A helyi papi békéltetéseknel a „viszátkodó” felek a prédikátor elé járultak, aki megpróbálta a házasságot fenntartani, s a feleket kibékíteni. Erről a helyi prédikátor kiadott egy „bizonyosságlevelet”, amellyel tudták bizonyítani, hogy a papi békéltetés megtörtént.

Az említett egyházi közgyűlések minden évben az előre megadott helyen, és időpontban zajlottak le. A válni szándékozó feleknek nagyon sokszor és sokat kellett volna utazniuk, hogy a papi békéltetésről szóló igazolásokkal végül az illetékes vármegyei bíróságához fordulhassanak. Megkönynyítve a feladatot az egyházkerület tanácsnokokat küldött ki, akik elvégezték a békéltetést, s jelentést tettek az egyházkerületnek: Pap István és Pap Gábor egyházkerületi tanácsnokokat pl. az 1845. június 16-án Révkomáromban tartott egyházkerületi közgyűlésen bízták meg Sipos Péter és Simon Éva „csöndes házassági életre” történő visszavezetésével, megbízásuknak azonban csak jóval később tettek eleget. 1847. március 25-én Veszprémben kelt jelentésükben eljárásuk sikertelenségéről számoltak be a közgyűlésnek.²⁶

Előfordult, hogy a háromszori békéltetés hamar lezajlott.²⁷ A két kivétellel magyarul írt papi békéltetési bizonyítványok tartalmilag és formailag is hasonlóak voltak. Példaként egy kenesei bizonyosságlevelet idézünk:

*„Nagytiszteletű egyházvidéki tanácsszék!
Miután kenesei adozó jobbágy, Hajda József és az őt hitetlenül elhagyott neje, Maroti Éva visszas házások összebékéltetésükbe – mint az egyes alatti bizonyítvány is tanúsítja – a kenesei egyház presbyteriuma haszuntalanul fáradozott volna: bizodalom teljes tisztelettel kérem a Nagytiszteletű egyházvidéki tanácsszéket; méltotasson részéről is, a fent nevezett visszas házások összebékéltetésüket egy kebeléből kinevezendő küldöttség által hadhatosan megmegkísérteni, – s az eredményről szokott bizonyítványt kiadni. – Méjj tisztelettel maradván a Nagytiszteletű egyházvidék tanácsszéknek
Szilasbalháson Február 28^{án} 1844.*

*alázatos szolgálója
Perey János kenesei lelkész.”²⁸*

²⁵A debreceni válóperek esetében csak egyszeri papi békéltetések voltak. Az egyházmegyei, s az egyházkerületi békéltetésekre nincs adat. MÁTAY 2000. 244–274.

²⁶1847. évi júniusi egyházkerületi közgyűlés No. 101.

²⁷Ilyen volt például „Házasságválasztó Pöre Agilis Ifjú Bernáth Ferentz szenkirályszabadjai lakosnak, mint felperes félnek, Kálmán Örszébet, Szentgálon lakozó alperes fél ellen.” Ők a helyi prédikátor elé 1823. okt. 6-án járult, míg az egyházkerületi igazolást pedig már 1824 májusában kézhez kapták. 1825. B. V. 72. Bernáth Ferenc és Kálmán Erzsébet válópere, VeML, IV. 3. a. Polgári perek 1801–1848.

²⁸1844. tavaszi egyházkerületi közgyűlés No. 13.

Miután a felek megkapták a sikertelen papi békéltetésről szóló bizonyágleveleket, ügyük a vármegyei törvényszékek elé került. A felperes és az alperes mellé is kirendeltek egy-egy ügyvédet, de a házasság védelmében mindig megszólalt egy harmadik ún. házasságvédő ügyvéd is. Az ügyvédek szerepe a reformkori peres eljárásokban egyre nagyobb hangsúlyt kapott. A „kapós”, jó retorikai képességekkel megáldott, tapasztalt ügyvédek számos válóperes ügyben szerepet kaptak. Rátermettségük fontos volt, hiszen a legtöbb per vagyoni osztozkodással járt, komoly értékek sorsát dönthették el.²⁹

A per folyamán keletkezett pertesthez csatolt mellékletek legfontosabb része a tanúvallomás volt. Ez minden válópernél szerepelt. Egyes esetekben kevés tanú is elegendőnek bizonyult, máskor több tucat tanút is felsorakoztattak. Nem véletlenül, hiszen a tanúvallomások a perekben a legfontosabb bizonyítékok közé tartoztak. Alátámasztották, vagy megcáfolták a keresőlevélben elhangzott vádakot, de megesett, hogy teljesen más szemszögből láttatták az eseményeket. A tanúvallomások elején mindig felsorolták azt a pár kérdést, amelyekre a tanúknak válaszolniuk kellett:

„1^{sz}: Ismervén a tanú a Pápán lakó Horváth Istvánt, vallya meg, igaz é, hogy ennek felesége, Keresztury Julianna egy vesztegető, és nem hogy szerző, sőt pazarló személy volt?

2^{ik}: Igaz é, hogy azon házatskáját is, melly Horváth Istvánnak vagyon, éppen nem az ő rossz felesége, hanem egyedül maga Horváth István ugy szerezte, hogy lovát, tehenét, marháját, egyszóval minden eladhatóját eladta, ősi jussába járó pénzét is arra fordította, 's földre nyomtatni járván, úgy keresgette össze ezt a' pénzt a' mellyen házáat szerezte?

3^{ik}: Igaz é, hogy Keresztury Juli mindent elvitt a' háztól a' mit tsak lehetett a' midőn férjét elhagyta?”³⁰

A tanúk elsősorban a családhoz közel álló rokonok, szomszédok voltak. Abban az esetben viszont, amikor az egyik felet házasságtöréssel vádolták; megszólaltatták azt is, akivel a vádlott fél a hűtlenkedést elkövette. A tanúk vallomásai a keresőlevélhez hasonlóan rendkívül személyesek volt. Mindig valamelyik fél mellett szóltak, miközben a másik fél álláspontját és bizonyítékait megkérdőjelezték.

A tanúk meghallgatása a per kezdetén a vármegyei törvényszékek által kiküldött jegyző, vagy alispán színe előtt történt. A válóper folyamán, a bírói meghatalmazásnak megfelelően, kiküldött vármegyei tisztségviselőkkel erősítették meg a tanúvallomásokat. Így a vallomások felvétele is nagyon

²⁹ Az ügyvédek szerepéről, munkájáról a reformkorban több munka is készült. Az ügyvédi munka és a joggyakorlat reformkori átalakulásával foglalkozik például TÓTH 1848., VINKLER 1927.

³⁰ 1812. H. I. 10 Horváth István és Keresztury Juli válópere, E. melléklet tanúvallomások.

sok időt vett igénybe, valamint ennek a költségét is a felperesnek kellett fizetnie.

A pertesthez számos fontos mellékletet csatoltak. Bántalmazás esetén orvosi igazolást, látletet készítettek; a házasságon kívüli kapcsolatból származó gyermek törvénytelen születését anyakönyvi kivonattal bizonyították. Csatolták a válóperhez annak bizonyítását, ha valamelyik fél ellen büntetőper folyt. Előkerültek olyan feljegyzések is, melyek a házastársak anyagi helyzetére vonatkoztak. A periratokból sokrétű információ állhat a kutató rendelkezésére.

Említettem, hogy a vármegyei bíróságon három ügyvéd szerepelt; egy a felperes, egy az alperes védőjeként, valamint egy harmadik, aki a házasság védőügyvédeként. A per maga először az ügyvédek felszólalásával foglalkozott. A válóper több szakaszra oszlott, a vármegyei bíróság az adott pert tárgyalva többször is összeült. Mindig előre meghatározták, hogy melyik az a kérdés, melyre mindig visszatérnek. Emiatt a perlekedés elnyúlt, bár természetesen volt olyan per is, amelyben az ítéletet a vármegyei törvényszék nagyon hamar meghozta.³¹ A bíróságon a válni szándékozó feleket legtöbbször még egyszer békülésre szólították fel. A vármegyei törvényszékek elsőfokon hozták meg az ítéletet.

Az elsőfokú ítélet fellebbezés esetén a Királyi Táblához került. A Királyi Tábla túlterheltsége miatt a válóper akár évekig is vizsgálatlanul maradt, így az ítélet meghozatala sokszor évekbe került, amíg a végső döntés a vármegyei bírósághoz visszakerült.³² Elsőfokon Veszprém vármegye területén valamennyi per esetében engedélyezték a válást. A Királyi Tábla ítéletét a válóperes anyaghoz csak nagyon ritkán csatolták, amiből arra következtethetünk, hogy kevesen éltek fellebbezési jogukkal.

A válóperes eljárás átlagosan hat évig tartott, amíg elsőfokon kimondták a válást. A polgári peres eljárás tehát hosszú folyamat volt. Mindezek mellett bonyolult. Az átlagemberek gyakran elveszthettek a peres eljárás útvesztőjébe.³³

A magyar népi jogszokások között a válásra csak nagyon kevés példa maradt. A fennmaradt jogszokásokon keresztül megállapítható, hogy a házasságtörés megítélése, amely a XIX. század első felében is a leggyakoribb válóoknak számított, a parasztságnál is eltérő volt. Az bizonyos, hogy a közvélemény hajlamosabb volt elítélni a „félrelépő” asszonyt, mint a férfit. A férfiaknál azonban erősebben működött a társadalmi ellenőrzés, ha férj iszá-

³¹ 1839. január 21-én vették fel a per a Veszprém Vármegyei Törvényszékén, és 1839. március 5-én már ítéletet hirdettek. 1839. L. III. 36. László Sára és Laki János válópere.

³² A Királyi Tábla ítéletét általában 3–4 éven belül hirdették ki, de előfordult, hogy jóval később. Az egyik pert 1820-ban vették fel a per a vármegyei törvényszékén, 1824-ben meghozták az ítéletet, melyet megfellebbeztek. Csak 1839-ben hirdették ki a Királyi Tábla ítéletét. 1820. R. II. 32. Rétesi Mária és Kosi Mihály válópere.

³³ A polgári peres eljárásról ECKHARDT 2000. 341–343.

kos és dologtalan volt. A régen *háztűzrontásnak* is nevezett házasságtörés ellenkezett a házasságkötésnél az esküvel megerősített és vállalt kötelezettségekkel. Az egyházi jegyzőkönyvekből az is kiderül, hogy a hűtlen felet nagyon gyakran büntették vesszőzésre, vagy pellengérré állítva nyilvánosan megszégyenítették.³⁴ Léteztek olyan területek, ahol azonban sokkal lazább erkölcsök uralkodtak.

A formális váláson kívül léteztek olyan szokások is, amelyek szintén a házasság felbontásáról tanúskodtak. Ezekre természetesen nagyon nehéz bizonyítást találni.³⁵ Válásra a XVIII–XIX. században még ritkán került sor: 1836–1880 között ezer lakosra csak 0,07 válás jutott.³⁶

A válással kapcsolatos kutatás két irányból közelíthető meg. Mivel a reformkorban a bizonyos fokig a protestáns egyházak kezében volt a válóper lebonyolítása, ezért egyik lehetőség az egyházmegyei és egyházkerületi közgyűlések jegyzőkönyveinek feltárása. A másik lehetőség a vármegyei polgári perek tanulmányozása.

A református közgyűlések szűkszavúan tárgyalják a házastársi konfliktusokat, a bejegyzések ugyanakkor kvantitatív módszerekkel könnyen feldolgozhatók. A közgyűlések esetében a keresőlevél és a papi békéltetés alapján lehet vizsgálódni, míg a polgári perek részletessége (tanúvallomások, anyakönyvi kivonatok stb. megléte) miatt átfogó képet rajzolhatunk a válóper menetéről, a per résztvevőinek életviszonyairól.

Az elemzést ellősorban a Dunántúli Református Egyházkerület, illetve egyes egyházmegyék fennmaradt közgyűlési jegyzőkönyvei alapján végeztem el, de felhasználtam a Veszprém vármegye területén fennmaradt polgári pereket is.³⁷ A válópereket elemezve színesebb képet kaphatunk a korabeli válásokról. *„A fennmaradt perek rendkívüli esetekről tudósítanak. A deviáns magatartásformák azonban pontosan jelzik az adott társadalmi rend tűrőképességét, a betartandó morális normák érvényességi körét.”*³⁸ Ű

A válások száma a reformkorban nagyon kevés volt. A Dunántúli református Egyházkerület területén összesen 132 egyházkerületi békéltetés ma-

³⁴ TÁRKÁNY 1981. 272.

³⁵ Természetesen Magyarországon is nagyon gyakran előfordult, hogy az egyik házastársi fél elhagyta a másikat, anélkül, hogy később válóperre sor került volna. Erre bizonyítékul szolgálhat az, hogy előfordult olyan válóper, amelyet csak több éves elhagyás után kezdeményezett az elhagyott fél, s az eltűnt házastárs nagyon sokszor nem is került elő. Például egy mezőszentgyörgyi felperes férfi csak azután kezdeményezte, miután a felesége két éve elhagyta. Az eltűnt feleket a vármegyei bíróságok természetesen kerestették, legtöbbször sikertelenül. 1801. K. III. 27, Kondor István és Ladi Sára válópere, VeML, IV. 3. a 1801–1848.

³⁶ TÁRKÁNY 1981. 274.

³⁷ VeML IV. 3. a. Polgári perek 1801–1848. (Az 1801 előtt keletkezett perek kutatása rendkívül nehéz, mivel rendezésük még folyamatban van.) A református levéltári források jegyzékét lásd a dolgozat végén!

³⁸ HUDI 1997. 164.

radt fenn. Az egyházkerületi közgyűlések bejegyzései közül kb. 5 % foglalkozott a válással.³⁹

A következőkben azokat az eseteket elemezzük részletesebben, amelyekről megfelelő adat áll rendelkezésünkre, s amelyek alapján képet kaphatunk a válásról. A táblázatból kiderül, hogy a válóperek száma 1821–1848 között kismértékben emelkedett.⁴⁰

1. sz. táblázat

A válóperek számának alakulása
a Dunántúli Református Egyházkerületben (1821–1848)

	Év	Perek száma
1.	1821–1825	12
2.	1825–1828	12
3.	1829–1834	16
4.	1835–1840	27
5.	1841–1845	23
6.	1848–1845	42
1–6. összesen:		132

Előfordultak olyan esztendők, amikor az egyházkerületi közgyűlésen egyetlen válási ügyet sem tárgyaltak. A legtöbb egyházkerületi békéltetés 1836-ban történt, ekkor 16 esetben hoztak határozatot. Az egyházmegyei közgyűlések jegyzőkönyveiben előfordultak olyan békéltetések, amelyek később nem kerültek egyházkerületi szintre — a konfliktusokat feltehetően menet közben sikerült elsimítani. Egyes esetekben elképzelhető, hogy az 1848 utáni időkben indult meg a válóper. Érdekes, hogy az egyházmegyei és egyházkerületi közgyűlési jegyzőkönyvekben szabad királyi városokban történő válóperre vonatkozóan nem találtunk utalást.⁴¹

A válóperek kutatása Veszprém Vármegye területén az 1801 előtti perek esetében nagyon nehéz.⁴² 1780-as években átlagosan egy válópert nyújtottak be a Veszprém Vármegyei Törvényszék elé, majd az 1790-es években ez

³⁹ Ezt az arányt a 1848-as egyházkerületi bejegyzések alapján kaptuk meg. Összehasonlítva a válással kapcsolatos bejegyzéseket, valamint a más, egyházzal kapcsolatos bejegyzéseket.

⁴⁰ Az 1821-es határt a rendelkezésre álló adatok alapján határoztuk meg. Egyházi békéltetések az egyházkerületi jegyzőkönyvek adatai alapján 1821 előtt alig állnak rendelkezésünkre.

⁴¹ Debrecenben, amely a reformkorban szabad királyi város volt. Csak egyszeri papi békéltetési próbát tartottak. MÁTAY 2000. 244–274.

⁴² A Veszprém Megyei Levéltárban a válóperek a polgári perek között találhatóak, együtt más adóssági, örökösödési, becsületsértési stb. perekkel. A polgári perek áttekintésénél segítséget jelentett a Polgári Pereknek Lajstroma 1801–1848, amely a polgári perek bejegyzéseit tartalmazza, és hogy az adott per fennmaradt-e. A polgári perek között a válóperek aránya nagyon kevés, kb. 2 %. Ez az arány a debreceni perek esetében magasabb kb. 10%. Mindkét adat természetesen csak becslés. A debreceni válóperekre vonatkozó arány: MÁTAY 2000. 244–273.

kettőre emelkedik.⁴³ Veszprém Vármegye területén található polgári perek közül a válásra 129 esetben történt bejegyzés 1801 és 1848 között, ebből a konkrét válóperek száma 74, a többi bejegyzés a keresőleveleket tartalmazza.

2. sz. táblázat

A válóperek száma Veszprém vármegye területén 1801–1848

	Év	Perek száma
1.	1801–1805	11
2.	1806–1810	16
3.	1811–1815	17
4.	1816–1820	15
5.	1821–1825	8
6.	1826–1830	2
7.	1831–1835	1
8.	1836–1840	4
1–8. összesen:		74

Olyan keresőlevelek is előfordulnak, amelyek peranyaga nem található az 1801–1848 közötti válóperek között.⁴⁴ Ezek tehát utalások, hogy a válóper megkezdtek, s abbamaradt, vagy csak jóval később folytatták. A 74 válóperből mindössze 62 maradt fenn; az azonban a többi válóperről is kiderül, hogy melyik fél kezdeményezte a válást. Az elemzésnél 55 pert tekintettünk át.⁴⁵

3. sz. táblázat

A válóper kezdeményezői Veszprém vármegye területén (1801–1848)

Sorszám	Kezdeményező	Esetszám
1.	Nő	40
2.	Férfi	34
1–2. összesen:		74

A felperesek 54 %-a nő volt, ami arra utal, hogy a rossz házasságban élő nők abban az esetben, ha helyzetüket kilátástalannak tekintették, férjük esetleg még testi épségüket, életüket is veszélyeztette, végső megoldásként vá-

⁴³ HUDI 1997. 165.

⁴⁴ A Veszprém Vármegye területén található válóperek átnézésének eredeti célja az volt, hogy az egyházkerületi bejegyzések jegyzőkönyveiben megemlített békéltetésekhez megkeressük a polgári peres anyagot is. Ez azonban nem bizonyult túl sikeresnek. Azoknak a pereknek a száma ugyanis, amelyek a jegyzőkönyvek anyagaiban is megtalálhatóak, nagyon kevés.

⁴⁵ A többi per latinul maradt fenn. A vizsgált perek között is előfordul, hogy bizonyos részek latinul íródtak.

lasztották a válást. Az 55 közelebről vizsgálható perről elmondható, hogy közülük 37 református, 15 evangélikus vallású felek, 3 vegyes házasságban élő felek közt zajlott. A felekezetek perek szereplőinek társadalmi reprezentáltságáról akkor tudnánk közelebbit, ha a katolikus szentszéki házassági pereket is ismernénk. Ismereteseek viszont a válóokok:

4. sz. táblázat

A válóokok az 1848 előtti Veszprém vármegyei válóperekben

	A válás okai	Esetszám
1.	Feleség hűtlensége	7
2.	Felesége elhagyta	19
3.	Férj elhagyta	12
4.	Férj erőszakossága	5
5.	Férj hűtlensége	4
6.	Egyéb	8
1–6. összesen:		55

A táblázatból kitűnik, hogy a válóperek többsége (56 %-a) akkor indult, ha valamelyik házaspár ténylegesen elhagyta a másikat, s megcsalatott fél — a saját maga és gyermekei jól felfogott érdekében — jogilag is tisztázni kívánta helyzetét. Az asszonyi vagy férfiúi hűtlenség éppoly kevésbé vezetett váláshoz, mint a férj agresszivitása, kegyetlenkedései. Péter Krisztina és Szőke László válóperéből készített történeti narratíva elsősorban a két fél és a házasságvédő ügyvéd interpretációjára, a pro vagy contra felsorakoztatott írásbeli bizonyítékokra (tanúvallomásokra, vagyonszeírásokra, levelekre stb.) épült.

PÉTER KRISZTINA ÉS SZŐKE LÁSZLÓ HÁZASSÁGA ÉS VÁLÓPERE

Lássuk előbb a házasság történetét! A Kiskunhalason felnőtt Péter Krisztina és a csajági születésű „Nemzetes Vitézlő Szőke László úr”, Veszprém vármegye becsületbeli tisztí ügyésze 1805 januárjában kötöttek házasságot. A menyasszony gazdag, jómódú családból származott. Apja, Péter Ferenc a Kis- és Nagykun Kerület táblabírája volt és az ottani református egyházkerület életében is fontos szerepet töltött be.

Szőke László, a leendő férj szerényebb vagyonú csajági közbirtokosként, fizetés nélküli tisztí ügyészként számíthatott arra, hogy idővel Veszprém vármegye életében befolyásos közéleti szerepet töltött majd be. Miután apja meghalt, testvéreinek gyámja lett, ami átmenetileg jó megoldásnak tűnt, bár később örökösödési vita robbant ki a testvérek között.

A lány a kor szokásainak megfelelően korán, 22 évesen ment férjhez, elsősorban apja kérésére. Péter Ferenc a házasságkötést megvitatta testvérével, Péter Istvánnal, és feleségével, Tóth Judittal, de a döntő szó a családfőé volt, aki levélben értesítette Szőke fiskálist arról, hogy „sok éjjeli 's nappali nyughatatlanságának után”, az „Úr eránt viseltető (magam részéről különös) szíves hajlandóságunk, mindenek felette pediglen kedves Kristinánk előttünk mint szülei előtt kinyilatkoztatott állandó és tiszta szeretete” figyelembe vételével, hozzá adja lányát.⁴⁶ A lány is beleegyezett, s hozzáment a nála sokkal idősebb Szőke Lászlóhoz.

Az apai levéllel ellentétben aligha lehetett „állandó és tiszta szeretetről” beszélni, hiszen a házasulandók alig ismerték egymást.⁴⁷ A halasi esküvőn és lakodalmon megjelenő vendégek is tapasztalhatták, hogy a „mennyaszonny szomorú volt, látni lehetett rajta.”⁴⁸

A házasságkötés utáni időszak az otthon megteremtésével indult. A házaspár anyagi gyarapodását nem követhetjük pontosan nyomon, ám jól rekonstruálható, hogy milyen bevételi forrásokra támaszkodtak. A lány családja támogatta a házaspárt, a lány apjától származott vagyon ezt bőségesen fedezte. A fiatal pár életében első komolyabb döntés a házvásárlásánál merült fel. A házasság első éveiben Veszprémben éltek, ez a ház azonban túl kicsinek bizonyult.

1806 márciusában Balháson vettek házat.⁴⁹ Az első évben jól boldogultak. Rögtön a beköltözés után azonban már kisebb nehézségek támadtak. Kocsisuk megbetegedett, s egyre több gond adódott a ménessel is. Ekkor is a lány apja, Péter Ferenc adott segítséget a fiatal házasoknak. A balhási házhoz nagyobb birtok tartozott, a házi és mezei gazdasághoz sok szolgálta tartozott. A ház vásárlásához a feleség apja kölcsönzött pénzt, amelyet a házasok hamarosan visszafizettek.

A lány családjával az ifjú házasok állandó kapcsolatban álltak. Levélben vitatták meg, hogy milyen lovakat, tehenet, vagy milyen zabot vegyenek. A lány édesapja nagyon sokszor utazott hozzájuk. Szőke László mindenben a

⁴⁶ Péter Krisztina és Szőke László válópere, No. 3. melléklet, 1804. február 1. Péter Ferenc levele Szőke Lászlóhoz

⁴⁷ Az adatok elsődleges forrásai a tanúvallomások és a fennmaradt magánlevelezés.

⁴⁸ A reformkorban a házasságkötések háttérében anyagi megfontolások, az utódok biztosításának vágya állt, a lányok esetében pedig az a tradicionális szemlélet, mely szerint a nő számára az egyedüllét erkölcsi szempontból helytelen.

⁴⁹ Szilasbalhás a reformkorban Veszprém és Fejér vármegye határán álló település volt. Összesen 4 balhási per maradt fenn. Fodor Klára és Kaszás Bálint válópere, amelyet szintén a feleség kezdeményezett. A házasságot 1817-ben kötötték. A válás oka, hogy „...a nevezett alperes...belső hibája és nyomorékosága miatt férji kötelességeinek tellyesítésére...alkalmatlan legyen.” 1820. F. VIII. 77. A másik bontópert a férj, Kacsay Bálint kezdeményezte Gáspár Katalin ellen a nő hűtlensége miatt. 1808. K. III. 29. A harmadik pert Rétesi Mária indította Kósa Mihály ellen, mert férje hűtlenül elhagyta. 1820. R. II. 32. VeML, IV. 3. a. 1801–1848.

segítségére volt: Füredről savanyúvizet hozatott apósának, a hiányzó szer-
számokat a környék legjobb szakemberétől szerezte be.

A házaspár egy gyermeket nevelt: Juditot. A kislány 1805 végén született. Péter Krisztina tisztességgel nevelte, óvta őt. Himlő elleni oltás miatt Pestre is vitték a gyermeket, rögtön a születés után. A férj eleinte feleségére is gondosan vigyázott: 1806 elején, amikor valamilyen nyavalya tört ki Veszprém-
ben, ami majd átterjedt Pápára is, Krisztinát elvitette a városból. A feleség igyekezett nagyon jó gazdaasszony lenni. Apja, Péter Ferenc mindvégig kiállt lánya mellett, s támogatta őt. Többször figyelmeztette lányát: *„amig itt voltál Halason, minden konyhára valódat ellopta a szolgálód (...) ha jó gazdaasszony lettél volna, akkor nem esett volna meg”*.⁵⁰

Péternek kezdetben nagyon jó kapcsolata volt lányával; tanította, segítette, támogatta lányát és vejét. Amikor később betegsége miatt nem tudott eljönni, kocsisát, szolgálját küldte Balhásra. A lány hamar elsajátította a legfontosabb háztartási ismereteket: szorgalmas és figyelmes gazdasszony lett: többször intézte a birtokkal kapcsolatos ügyeket, levélben kérte apját, hogy küldjön nekik ökröt, hogy szántani tudjanak. A családi-rokoni kölcsönöket mindig visszafizették. A lányból nemcsak jó feleség, hanem gondos gazdasszony is lett.

Szőke László keveset tartózkodott Balháson, munkája miatt nagyon sokat utazott; elsősorban Pestre, Veszprémbe és Pápára. A vármegyei megbízatásokat teljesítette, a helyi református egyházat erejéhez mérten támogatta. Apósa, ki csak „fiam uramnak” szólította, elégedett volt vele, amit házassága elején írt levelében is kinyilvánított: *„Kedves fiam uram, hogy ha a’ Leányomnak kedves fiam uram eránt viseltetett hiveségéről és hajlandóságáról meg nem lettem volna győződve, ha t[ekintetes]. Veszprém vármegye viceispánnya, vagy még annál talán nagyobb személyly lett volna is kedves fiam uram; de ugyan soha a’ leányomat oda nem adtam volna”*.⁵¹

A gondok azonban hamarosan jelentkeztek, s azokat Péter Ferenc jó apához illően megkísérelte elhárítani. A házasság válságának első jelei 1807 nyarán mutatkoztak. Péter Krisztina panaszos levelet írt apjának, akivel szoros kapcsolatban volt (anyjának egyszer sem írt). Elmodnta, hogy férje azzal vádolta, hogy *„én minő kurva vagyok, hogy én most viselössen jöttem meg ismét, a Jutzit nem esmeri gyermekinek... mit csináljak, mi lesz én belőlem, mitsoda élet az ilyen”*?⁵² A következő levelében így kesergett: *„Már nem tűrhetem nem*

⁵⁰ Péter Krisztina és Szőke László válópere, No. 27. melléklet, 1806. július 3. Péter Ferenc levele lányához, Péter Krisztinához.

⁵¹ Péter Krisztina és Szőke László válópere, No. 6. melléklet, 1805. március 13. Péter Ferenc levele Szőke Lászlóhoz.

⁵² Péter Krisztina és Szőke László válópere, K. melléklet, 1807. június 18. Péter Krisztina levele apjának.

akarom tovább azt az iszonyu motskot és azt az iszonyu élet[et], nem tudom, mit keljen tsinálnom, kintelen vagyok valami szerentsétleségre vetemedni".⁵³

A feleség már két évvel a házasság után panaszkodott férjére, boldogtalanlannak érezte magát ebben a házasságban. A válást mégis később kezdeményezte, amikor viszonyuk ellenségesé vált. 1809 januárjában Szőke László felszólította apósát: „*Leányához pedig többé semmi közöm, tessék róla gondolkozni*”.⁵⁴ A szót tett követte: Péter Krisztina 1809-ben megelégedve a megaláztatást, egyszerűen elhagyta a férjét. Gyermekai és a maga ruháit összepakolta, s Sárbogárdra szökött. Állítólag ott ruhái egy részét el is adta. Egy ideig Sárbogárdon, rokonainál szállt meg, majd hazautazott. Péter Ferenc 1809 áprilisában írt levelében elfogadta lánya álláspontját és támogatta a válás gondolatát.

A helyzet komolyra fordult, s ezen a férj is elgondolkozott, s tett egy békülési kísérletet. Levelet írt feleségének:

„*Hit és Törvény szerint való Feleségem!*
(...) *Ne engedjed azért magadat, engemet, és ártatlan gyermekinket (kinek árnyékát és érette vérző szívem emlékezete tsokolgatja) az irigykedve gunyoloknak és az ég alatt és föld felett található kárhóztatók nyilainak czélul ki tenni: és olly kész és érzékeny szívvel repülj kebelében igaz szíved és híved felének, mint a' mellel az tégedet óhajt; és ne kényszsritsen mostan botlásodat s eltűrő férjedet magát és házárt olly változás alá botsátani, mellelnek még valaha, de később meg- és vissza-térésed véld és ártatlan gyermekünkkel is keserű és inséges poharait kóstoltassa*”.⁵⁵

A férj szerette volna, ha felesége meggondolja magát, s újra láthatja gyermekét, akiről azt állították, hogy „*a' kis leánya az atyát igen nagyon szerette, valamint az édes attya is különösen kedvezett neki*”.⁵⁶ A férj próbálkozása nem sikerült, az asszony hajthatatlan maradt.

Péter Krisztina 1810-ben benyújtotta a válókeresetet azzal az indoklással, hogy apai hatalom alatt élve kötött házasságot, mely szerencsétlennek bizonyult. A keresetlevél szerint a férj „*fajtalan bűja életével 's paráznságával a' felperesnek lelki testi utálattyára 's undorodására az házasságot*” megfertőzte⁵⁷, vele kegyetlenkedett és mocskolódott.⁵⁸

⁵³ Péter Krisztina és Szőke László válópere, L. melléklet, 1807. július 10. Péter Krisztina levele apjának.

⁵⁴ Péter Krisztina és Szőke László válópere, N. melléklet, 1809. január 21. Szőke László levele apósának.

⁵⁵ Péter Krisztina és Szőke László válópere, No. 15. melléklet, 1809. május 30. Szőke László levele Péter Krisztinának.

⁵⁶ Péter Krisztina és Szőke László válópere, No 1. tanúvallomások.

⁵⁷ VeML IV. 3. a. P. IV. 48. Péter Krisztina és Szőke László válópere, A. melléklet, keresőlevél.

⁵⁸ A válóperek leggyakoribb oka a házasságtörés, valamint a „hütlén elhagyás” volt. Az elhagyás még a XIX. században is a legegyszerűbb menekülési útnak számított a boldogtalan házasságból. Az elhagyás nagyon sok esetben azt jelentette, hogy a felesége egyben hűtlenkedett is, de erre bizonyítékot csak ritkán találtak. Nagyon gyakori oknak számított a családon belüli fizikai erőszak is, amelyet a 19. században még nem szankcionáltak. A válóperek információér-

Tanúvallomások egyértelműen bizonyították Szőke László hűtlenségét.⁵⁹ Elsősorban a ház körüli szolgálókat szemelte ki magának. Szolgálólányok egész hada mesélte el, hogyan próbálta őket Szőke László az ágyába csalogatni: „*le tsalván őtet a pintzébe borért, ottan a' tanut, mint még akkoron hajdon leányt, erővel le akarván nyomni, huzta-vonta*”, „*erőszakosan a' fajtalan testi kívánságnak véle leendő elkövetésére kényszerítette, 's le nyomni akarta, Simonyi Juli szolgálót is*”, sőt „*meg oldott gatyával a tanura reá is feküdt*”.⁶⁰ A tanúk sora azonban elsősorban a házasságtörésre szolgáltatott bizonyítékot: így elmondták, hogy a „*Szalma kazalok mellett meg akarta szeplősíteni, sárbogárdi Mészelyné asszonyságnak szolgálóját*”. A legtöbb asszony azonban azza utasította vissza, hogy „*asszonyi természetes tisztulás lévén*”. A lányoknak mindig ígért valamit; kesztyűt, pénzt vagy egyéb kisebb vagyontárgyat. A tanúvallomásokból kiderül, hogy összesen 23 nála szolgáló lánnyal próbálta feleségét megcsalni.

A feleségével többször kíméletlenül bánt, „*kiméletlen kurvázta, szajházta, naponként a' házától a pokolba igazgatta*.” Előfordult, hogy feleségét ebéd közben a széket felkapva megfenyegette, vagy idegenek előtt megalázta.

A szövegek alapján állítható, hogy a tanúk meglepő nyíltsággal és őszinteséggel beszéltek a történekről. Alaposan szemmel tartották egymást, minden apróságot megjegyeztek, ami a birtokon történt. A tanúk hozzáállása a félrelépésekhez nagyon változó; elsősorban Péter Krisztinát sajnálták, akit mindenki becsületes asszonynak ismert meg; „*egy tiszta életű és jámbor erkölcsű asszonyság volt*.” A cselédek tisztelték, sőt jóindulatát kihasználva meg is károsították. Egy alkalommal, amikor Halasra ment, szakácsnéja minden konyhaeszközét ellopta.

A férj félrelépéseinek végül meg lett az eredménye; törvénytelen gyermeke 1810 augusztusában született meg Ozorán a ház szakácsnéjától.⁶¹ Szőke László a nőt, Haltpauer Teréziát mindenféle ígérettel csábította el, amiket azonban nem teljesített. A férfi miután megtudta, hogy a nő terhes, Ozorára költöztette, ahol egy 55 éves asszony fogadta be, s ápolta. Szőke László az

téke nagyon jelentős, hiszen a reformkorban az egyetlen tömegesen fennmaradt dokumentum, amely olyan magánéleti konfliktusokról tudósít, amelyek a nyilvánosság előtt ritkán jelentek meg. A fizikai erőszak leggyakrabban a feleség ellen irányult.

⁵⁹ A férfiak közül többen kezdeményeztek válást a feleség hűtlenkedése miatt. Ez azt bizonyítaná, hogy a férfiak hűségesebb típusúak lennének, mint a nők. Valószínű azonban, hogy a férjek félrelépése sokkal elfogadottabb volt a 19. század elején. A válóperek alapján különbséget lehet tenni a férfiak és a nők házasságtörései között. A férfiak módszerei sokkal elfogadhatatlannabbak voltak: általában otthon történt a házasságtörés, s legtöbbször több nő neve is előkerült. A nők esetében lényegesen kevesebb férfiről van szó, s a nők az otthonon kívüli helyeken csalták meg férjeiket. Több esetben előfordult, hogy a szeretői viszonyból törvénytelen gyermek is született. A házasságtörés bizonyítása nagyon nehéz volt, legtöbbször csak a hűtlenség gyanúja merült.

⁶⁰ Péter Krisztina és Szőke László válópere, No. 1. tanúvallomások.

⁶¹ Péter Krisztina és Szőke László válópere, No. 11. melléklet, anyakönyvi kivonat, Ozora.

ottani orvost pénzzel megvesztegetve arra kérte, hogy fogadják be a nőt, mintha „gyomor görcsös” lenne. Zsombori Katalin, az asszony, aki végül a házába fogadta a terhes nőt, csak később szembesült azzal, hogy valójában itt terhességről van szó. Szőke László az asszonyt többször meglátogatta, s sokat beszélgettek. A tanúk elmondása szerint a férfi törődött a törvénytelen gyermekével is. Az asszony azonban már kevésbé, *„mihelyest a gyermekagybul felgyogyulhat, azonnal ismét Szőke László úrhoz vissza szándékozik menni, hogy az eszendeit kiszolgálhassa és tölthesse: azért tehát az ártatlant nem is szoptatja és már a’ mellét el is szorította, hogy mentül előbb elapadjon a teje.”*⁶²

Haltpauert Theréziáról környezete sem volt jó véleménnyel. Korábban Székesfehérváron szolgált, ekkor *„hózzája sokféle legények jártak, sött az egyik nála több ízben is ott hált”*.⁶³ Miközben Szőke Lászlónál szolgált akkor is legényeket fogadott, egy ízben pedig az odaérkező katonákkal nagyon barátságosan bánt. Ezek a tények valamennyire Szőke László mellett szólnak, de az anyakönyvi kivonat Szőke László nevét tünteti fel apaként, ami egyértelmű bizonyíték.

A VÁLÓPER VÉGE

A válópert 1810 decemberében nyújtották be a Veszprém vármegyei törvényszékhez. A törvényeknek megfelelően Péter Krisztina Szép Ábrahám személyében egy kitűnő „válóperes” ügyvédet kapott, aki már nagyon sok pernél bizonyította rátermettségét és ügyvédi gyakorlatát. A válóper okai ekkora már mindenki előtt ismertek voltak.

A pert több körülmény is nehezítette. Már a papi békéltetések is különböző bonyodalmakat okoztak, ugyanakkor Szőke László ellen más perek is folytak. Az atyai örökség miatt testvérével, Szőke Zsigmonddal pereskedett, a Péter családdal pedig a hozomány miatt keveredett vitába. A vármegye több tanú hamis tanúzásra kényszerítésének vádjával 1808-ban indított ellene keresetet.

1811 májusában Péter Ferenc levelet írt a vármegyéhez, amelyben mielőbb kéri, hogy minden ingó és ingatlan vagyonát, valamint a hozományként odaadott dolgokat Szőke László adja vissza. Szőke László balhási birtokára kimentek a vármegye emberei, s összeírták Péter Krisztina vagyonát. A férj azonban nem akart visszaadni semmit. Arra hivatkozott, hogy felesége már minden vagyonát elvitte.

A Péter Krisztina levelében megfogalmazott sérelmek a per folyamán mindvégig kellően megalapozottnak bizonyultak. A házasságtörés bizonyításában elsősorban a tanúvallomásokra támaszkodtak. Nem mindegyik tanú mert nyíltan beszélni. Azt várnánk például, hogy a dajka, aki másfél évig

⁶² Péter Krisztina és Szőke László válópere, D. melléklet, tanúvallomások.

⁶³ Péter Krisztina és Szőke László válópere, No 10. melléklet, tanúvallomások.

szolgált a háznál, s mindenhova elkísérte a családot, minden apró részletet feltár a törvényszék előtt. Ehelyett visszafogottan nyilatkozik. Megértést tanúsít az asszony iránt, ugyanakkor védi a férjet, aki szerinte feleségével mindig illedelmesen bánt.⁶⁴

A bírói mérleg serpenyője a feleség családja felé billen. Utasítják Szőke Lászlót, hogy adja vissza Péter Krisztina minden vagyonát, amit meg is tesz. Az elválasztásról szóló ítéletet végül 1814-ben mondta ki a veszprémi törvényszék.

Péter Krisztina válás után valószínűleg apjánál maradt Kiskunhalason. Amikor a válást kimondták, még nagyon fiatal volt, így valószínűleg ismét férjhez ment. Szőke László a per lezárulta után viszonylag rövid időn belül elhunyt, mert 1817-ben a volt felesége már gyermeke számára követelte a hátrahagyott vagyont.

TANULSÁGOK

A „gyülölt házasságban” élők peres eljárása a „szent kötelék alóli feloldozást” célozta.⁶⁵ A vármegyei törvényszéken indított válóperek szinte mindig válással végződtek. A rossz házasság felbontása lehetőséget adott az átlagembereknek, hogy akarataiknak megfelelően döntsenek a boldog és a boldogtalan házasság között. A válóperek kis száma azt mutatja, hogy erre nagy döntésre csak kevesen szánták el magukat.

A válást, a válóperhez való vizont a kor mentalitása is meghatározta. A papi békéltetések, a vármegyei bírák, a házasságvédő ügyvéd működése mind-mind jól tükrözik, hogy a törvény ugyan megengedte a válást, de csak igen indokolt esetekben. A válóper indítása ritka, szokatlan lépésnek tűnt, s azzal a kockázattal járt, hogy a végén egyik fél sem lehet teljesen tiszta a közvélemény előtt. A közvetlen társadalmi környezet negatív hatásai ellen nemegyszer lakhelyváltoztatással védekeztek.

A hosszas jogi procedúra megnehezítette az elválni szándékozó felek helyzetét, s mindkét fél számára anyagi hátrányokkal járhatott. Az ügyvédek, a törvényszék bíráinak érvelése is azt a szemléletet erősítette, hogy a válás csak kivételes esetekben lehetséges, és semmiképpen sem követendő példa.

Péter Krisztina számára a válás a személyi szabadság biztosításával a korai újrakezdés lehetőségét és esélyét teremtette meg.

⁶⁴ Péter Krisztina és Szőke László válópere, No. 9. melléklet, tanúvallomások.

⁶⁵ 1844. évi tavaszi közgyűlés, No. 14. Pintér Julianna keresőlevele.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Az alábbiakban a Veszprém megyei törvényszék előtt a XIX. század első felében folyó válóperek jegyzékét tesszük közzé a további kutatások megkönnyítése végett. Minthogy a korabeli irattári rend a felperesek betűrendjén alapult, a perkezdet éve, a per irattári jelzete (pl. A. II. 12.) és a peres felek neve elegendő eligazítást adhat ahhoz, hogy az adott pertest a többféle iratsorozatban azonosítható, visszakereshető legyen. A Dunántúli Református Egyházkerület Levéltárában őrzött egyházmegyei és egyházkerületi jegyzőkönyvének teljes feltárására, az iratok (ügyek) különböző hierarchikus szinteken történő tükröződésének megállapítása további kutatásokat igényel, így itt iratjegyzék közlésétől eltekintettünk.

Veszprém Megyei Levéltár (VeML), Veszprém
IV. 3. a. Veszprém Vármegye Törvényszékének iratai
Polgári perek 1801–1848

1813 A. II. 12.	Antos Zsuzsanna és Biró Péter válópere
1801 B. I. 4.	Bogárdi Volfgang és Ballay Judithka válópere
1805 B. II. 14.	Bende Pál és Kasza Éva válópere
1803 B. III. 40.	Budai Elisabetha és Timár Josephus válópere
1811 B. III. 41.	Biró Fereenc és Ferentz Éva válópere
1813 B. III. 43.	Bartos Pál és Farkas Zsuzsanna válópere
1817. B. IV. 57.	Büky Péter és Borbély Anna válópere
1825. B. IV. 60.	Badicz István és Beretczky Krisztina válópere
1825. B. V. 72.	Bernáth Ferenc és Kálmán Erzsébet válópere
1812. C. II 17.	Cseter János és Szilos Erzsébet válópere
1805. F. II. 13.	Fehér Katalin és Borsos Pál válópere
1807. F. II. 18.	Fejes Mihály és Ságfi Éva válópere
1811. F. VI. 53.	Ferentzi Anna és Király Dávid válópere
1820. F. VIII. 77.	Fodor Klára és Kaszás Bálint válópere
1820. F. X. 103.	Fodor Mihály és Boka Éva válópere
1815. F. X. 104.	Foth János és Miller Éva válópere
1806. G. I. 9.	Galambos Erzsébet és Csornay József válópere
1811. H. I. 9.	Horváth János és Szalay Sára válópere
1812. H. 10.	Horváth István és Keresztury Julianna válópere
1805. H. III. 39.	Horváth Zsófia és Pető Gábor válópere
1837. H. VI. 93.	Horváth József és Födrös Eszter válópere
1819. J. II. 15.	Jónás István és Bán Sára válópere
1832. J. IV. 35.	Jobbágy József és Barabás Eszter
1815. J. IV. 37	Iszés Anna és Söth Mihály válópere
1801. K. I. 1.	Kecskés Erzsébet és Németh Iván válópere
1807. K. III. 27.	Kondor István és Ladi Sára válópere
1808. K. III. 29.	Kacsay István és Gáspár Katalin válópere
1812. K. VI. 78.	Kakas Erzsébet és Handl József válópere
1822. K. VII. 93.	Kis Éva és Putka János válópere
1822. K. 12. 171.	Kotzor István és Gibitzer Marinka válópere
1807. L. I. 3.	Lukáts Péter és Jezerintzky Katalin
1810. L. I. 5.	Lutzó Katharina és Pap József válópere
1810. L. I. 10.	László Imre és László Katalin válópere

1839. L. III. 36. László Sára és Laky János válópere
 1801. N. I. 1. Németh Erzsébet és Ketsödy István válópere
 1820. N. II. 27. Nagy Elizabeth és Berey Mihály válópere
 1811. N. II. 33. Nemes Éva és Iklody János válópere
 1837. N. V. 104. Német Éva és Vajda Pál válópere
 1801. P. I. 1. Pósa Péter és Bakos Sára válópere
 1816. P. IV. 47. Pápay Mihály és Rák Julianna válópere
 1810. P. IV. 48. Péter Krisztina és Szőke László válópere
 1811. P. IV. 49. Prépost Julianna és Szabó István válópere
 1812. P. IV. 50. Pápay István és Gyömörei Kata válópere
 1807. R. II. 23. Ruzsás Judit és Kis István válópere
 1817. R. II. 31. Rósas Alexander és Györffy Rosalia válópere
 1820. R. II. 32. Rétesi Mária és Koszi Mihály válópere
 1825. R. III. 45. Rukk Erzsébet és Fazekas Mihály válópere
 1806. S. II. 20. Szecsödy Mihály és Gámai Éva válópere
 1815. S. III. 41. Sandl Samu és Tóth Elizabeth válópere
 1809. S. IV. 66. Szita Petri Teréz és Szentés Sámuel válópere
 1817. S. V. 89. Szalay Domonkos Elizabeth és Mészáros János válópere
 1825. S. VII. 105. Szabó József és Markus Susanna válópere
 1811. S. IX. 151. Sebestyén Lidia és Kis Sámuel válópere
 1840. S. 18. 311. Szél Judit és Érsek Ferentz válópere
 1808. T. I. 22. Tóth Julianna és Raksány József válópere
 1819. T. II. 31. Tokos Susanna és Kovács András válópere
 1824. S. III. 42. Tóth István és Szalóki Judit válópere
 1801. V. I. 1. Völgyi Pál és Csók Sára válópere
 1813. V. III. 17. V. Csizmadia Pál és Kovács Elizabeth válópere
 1818. V. III. 23. Vecsey Julianna és Hagymássy Luda válópere
 1810. V. III. 24. Velegi Mihály és Adorján Susanna válópere
 1817. V. III. 30. Vas Katalin és Szabó István válópere

Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára (DREL), Pápa

- I. 1. a. A református egyházkerület közgyűlésének jegyzőkönyvei 1821–1848
 I. 1. b. A református egyházkerület közgyűlésének iratai 1821–1848
 II. 197. a. Őrségi Helvét Hitvallású Egyházmegye Jegyzőkönyve 1828–1851
 II. 217. a. Veszprémi Helvét Hitvallású Egyházmegye Jegyzőkönyve 1832–1838
 II. 217. a. Veszprémi Helvét Hitvallású Egyházmegye Jegyzőkönyve 1839–1848

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ABBOT 1993 = ABBOT, Mary: *Family Ties. English Family 1540–1920*. London
 BUCSAY 1980 = BUCSAY Mihály: *A protestantizmus története Magyarországon 1521–1945*. Budapest
 COPLEY 1992 = COPLEY, Antony: *Sexual Moralities in France, 1780–1980. New Ideas on the Family, Divorce, and Homosexuality. An Essay on Moral Change*. London

FAIRBURN 1999 = FAIRBURN, Miles: *To Count or Not To Count?*. In uő. *Social History, Problems, Strategies and Methods*. London, 1999. 145–176.

FLOUD 1984 = FLOUD, Roderick: *Quantitative History and People's History: Two Methods in Conflict?* *History Workshop*, 17, Spring 1984. 112–121.

GYÁNI 1997 = GYÁNI Gábor: *A mindennapi élet mint kutatási probléma*. = *Aetas*, 1997. 1. szám 151–161.

HUDI 1997 = HUDI József: *Egy pápai válóper története a 18. századból*. = Nagy Bea–S. Sárdi Mariann (szerk.): *Szerep és alkotás. Női szerepek a társadalomban és az alkotó művészetben*. Budapest, 1997. 164–170.

ECKHARDT 2000 = ECKHARDT Ferenc: *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest

FÉNYES 1841 = FÉNYES Elek: *Magyar országnak 's a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota statisztikai és geographiai tekintetben*. Pest

GUZZETTI 1998 = GUZZETTI, Linda: *Separations and Separated Couples in Fourteenth-century Venice*. = Trevor Dean (ed.): *Marriage in Italy 1300–1650*. Cambridge, 1998. 249–276.

OZMENT 1983 = OZMENT, Steven: *When Fathers Ruled: Family Life in Reformation Europe*. Cambridge

RODERICK 1980 = RODERICK, Philip: *Family Breakdown in Late Eighteenth-century France. Divorces in Rouen 1792–1803*. Oxford

RODERICK 1991 = RODERICK, Phillips: *Untying the Knot. A Short History of Divorce*. Cambridge

KINGDON 1991 = KINGDON, Robert M.: *Adultery and Divorce in Calvin's Geneva*. London

KISS 1999 = KISS Réka: *Matrimonális causák a küüllői református egyházmegye jegyzőkönyveiben. Házasság és válás egy 17. századi erdélyi egyházmegyében*. = Kósa László (szerk.): *Fiatal egyháztörténészek kollokviuma*. Budapest, 1999. 41–59.

LEVI 2000 = LEVI, Giovanni: *A mikrotörténelemről*. = Sebők Marcell (szerk.): *Történeti antropológia. Módszertani írások és esettanulmányok*. Budapest, 2000. 127–146.

LÜDTKE 1995 = LÜDTKE, Alf: *The History of Everyday Life. Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life*. Princeton

MAZA 1993 = MAZA, Sarah: *Domestic Drama and the Social Contract*. = Uő.: *Private Lives and Public Affairs. The Causes Celebres of Prerevolutionary France*. Berkeley and Los Angeles, 1993. 263–311.

MÁTAY 2000 = MÁTAY Mónika: *Barta Gergely contra Zefer Mária: egy XIX. századi debreceni válóper dilemmái*. In Bódy Zsombor–Mátay Mónika–Tóth Árpád (szerk.): *A mesterség iskolája*. Budapest, 2000. 244–274.

MÁRKUS 1901 = MÁRKUS Dezső (szerk.): *Magyar Törvénytár 1000–1895*. Budapest

MELEGH 2000 = MELEGH Attila: *Házasságtörés Halason a 17–18. században*. = Faragó Tamás–Őri Péter (szerk.): *A KSH Népeségügyi Kutatóintézetének 2000. évi történeti demográfia évkönyve*. Budapest, 2000. 266–291.

NÉMET 1999 = NÉMET László Sándor: *A házi szövetség felbontása, avagy Pálóczi Horváth Ádám házassági bontóperének rövid summázata*. = *Holmi* 1999. 6. szám 748–754.

REVEL 2000 = REVEL, Jacques: *A mikroszintű vizsgálat és a társadalmi jelenségek konstruálása*. = Czoch Gábor- Sonkoly Gábor (szerk.): *Társadalomtörténet másképp. A francia társadalomtörténet új útjai a kilencvenes években*. Debrecen, 2000. 51–70.

SCOTT 1988 = SCOTT, Joan W.: *Gender: A Useful Category of Historical Analysis*. = Uő.: *Gender and Politics of History*. New York, 1988. 28–50.

STONE 1977 = STONE, Lawrence: *The Family, Sex and Marriage in England 1500–1800*. London

STONE 1992 = STONE, Lawrence: *Road to Divorce. England 1530–1987*. Oxford

STONE 1993 = STONE, Lawrence: *Broken Lives. Separation and Divorce in England 1660–1857*. Oxford

SZÍJÁRTÓ 1996 = SZÍJÁRTÓ M. István: *Mi a mikrotörténelem?* = *Aetas* 1996. 4. szám 157–182.

TÁRKÁNY 1981 = TÁRKÁNY Szűcs Ernő: *Magyar jogi népszokások*. Budapest

TÓTH 1848 = TÓTH Lőrinc: *Ügyvédi állapotok. Röpirat ügyvédi érdekekben*. Pozsony

VINKLER 1927 = VINKLER János: *A magyar igazságszolgáltatási szervezet és polgári peres eljárás a mohácsi vésztől 1848-ig*. Budapest

SUMMARY

GEORGINA KASZA

„What a life this is!”

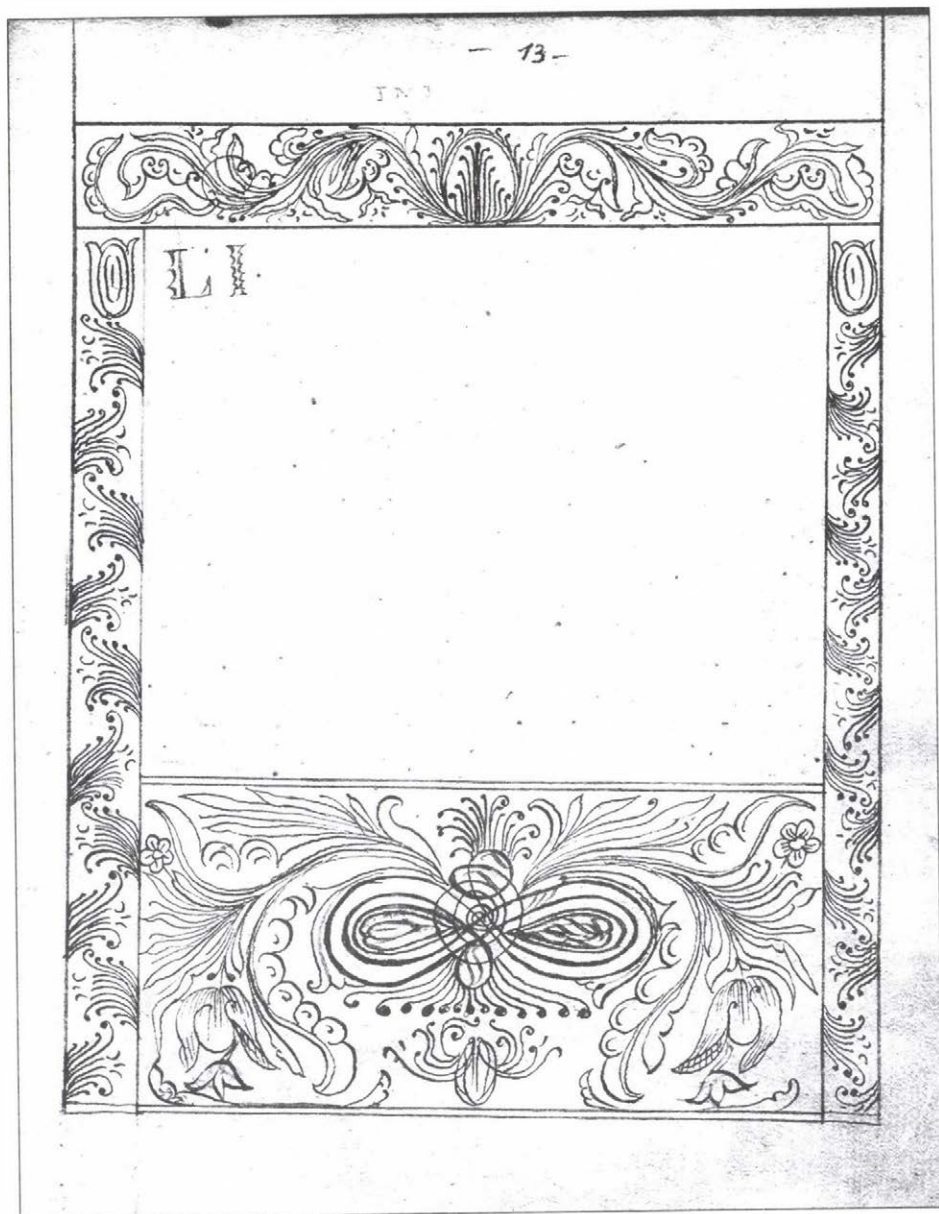
Krisztina Péter vs. László Szőke

The story of a divorce case from the 19th Century

Until 1731 and then from 1786 divorce cases of protestants were conducted by ecclesiastical courts. After 1786 – on the basis of the Letters-Patent issued by Joseph II. – county courts of justice passed judgements too in certain cases. In the 1780s there was one, in the 1790s there were two divorce cases argued on the average. From 1801 to 1848 there were 129 actions entered but only 74 of them were argued.

54 per cent of the petitioners were women. Most of the actions were entered after one of the parties had deserted the other and the deserted one wanted to legally underlie the fact of disloyalty.

With the help of a divorce case conducted from 1810 to 1814 the case study explores the marriage story of a reformed landed noble man, László Szőke. Due to the disloyalty of her husband, the young 27 years old reformed wife entered the action and won the case. Through divorce she created the possibility of a new start for herself.

KÖBLÖS JÓZSEF

Liber legum coetus Papensis**Újabb kutatások a pápai református kollégium
első törvénykönyvével kapcsolatban**

GYŰJTEMÉNYÜNK egyik legbecsesebb darabja az a kisméretű kötet, mely a pápai református kollégium legrégebbi, Hollósi Péter rektor által 1585-ben megfogalmazott törvényeit tartalmazza.¹ Egyik legfontosabb iskolatörténeti forrásunk, melyet a szakirodalom is sokszor felhasznált, idézett és magyarázott. Látszólag teljesen kiaknázták, titkait megoldották, tanulmányozásától már nemigen várhatók új információk. Jelenleg biztonságos páncélszekrény rejti, csak kiváltságos látogatók gyönyörködhetnek elsárgult lapjai láttán.

Az elmúlt hónapokban, a pápai református kollégium diáknévsorának összeállítása során azonban a kötet újra figyelmünk előterébe került. Ennek oka az, hogy ez a forrás tartalmazza a törvényeket aláíró diákok legkorábbi névsorát, melyet hamarosan megjelenő kiadványunkban publikálni fogunk. E munka során azonban újból felmerült a kötet keletkezési idejének problémája, melyre az eddigi kutatások nem adtak kielégítő választ, így ennek megoldására is vállalkoznunk kellett.

Először lássuk magát a kérdéses kötetet!

XVIII. századi díszes bőr kötésben 262 oldalt tartalmaz, mérete 205x160 mm. Eleje, a 3-11. oldal üres. Láthatóan a 13. oldalra lett tervezve egy díszes címoldal, melynek virágmintás keretét is megrajzolták, de a cím mezeje üresen maradt, csak a szépen megformált első két betű (LI) készült el. Mivel a díszes címoldal félbemaradt, a teljes *Liber legum coetus Papensis* címet utólag két helyen, a 2. és 12. oldalon egyszerű formában jegyezték a kötetbe. Az üresen maradt kezdő oldalakra eredetileg valami más értékes dokumentum bejegyzését tervezhették.

A 14. oldalon az olvasónak írt előszó olvasható *Lectori candido omnem prosperitatem!* kezdettel. Ez a két bekezdésből álló szöveg tartalmazza többek között azt a fontos információt, hogy a később következő törvények 1585-ben születtek, miután 54 éven át az iskola írott törvények nélkül működött;

¹ Jelzete: DREKK O. 353. Leírja: SZABÓ 1987. 65-66 (276. sz.).

eszerint a pápai iskola az 1531-es évtől működött reformált szellemben, amint arról a kollégium két *Scholae reformatae Papensis 1531.* feliratú harangja is tanúskodik.² Az első bekezdés latinul és magyar fordításban is megjelent Kis Ernő kollégiumtörténeti munkájában,³ a második azonban — mely szintén fontos információkat közöl a város XVIII. század eleji történetére vonatkozóan — publikálatlan, ezért tanulmányunk végén 1. sz. dokumentumként közöljük.

A 15–16. oldalon a senior, ellenőr (*contrascriba*) és a törvényeket aláíró diákok eskümintája olvasható, ezeket Kis szintén nem közölte, ezért tanulmányunk végén 2-4. sz. dokumentumként publikáljuk.

A 17–54. oldalon olvasható a kollégiumi törvények szövege *Leges illustris scholae Papensis* címmel, először a mindenkire vonatkozó (*Primo leges communes*, 17–30. oldal), majd a kollégiumi tisztviselőket érintő (*Secundo leges speciales officialium coetus*, 33–54. oldal) passzusokkal és a záró bekezdéssel (54. oldal; a 31–32. oldal üres.) Ezek szövegét és magyar fordítását közölte Kis Ernő.⁴

Az 57–112. oldalakon a törvényeket aláíró diákok névsora következik évek és rektorok szerinti bontásban 1585–1752 és 1785–1791 közöttől (az adászteveli korszakban a subscribálás szünetelt).⁵ Ez a névsor *A Pápai Református Kollégium diákjai 1585-1861.* című kiadványunk I. kötetében lesz közzéve.

Sok üres oldal (113–180) után a 181–227. oldalra iskolamesterek és segéd-tanítók 1798–1803 közti díjlevelei lettek bemásolva, ezek publikálását egyelőre nem tervezzük. Végül ismét üres oldalak következnek (228–262). A belső borítólapon, valamint az 1. és 262. oldalon tollpróbák nyomai láthatók.

Mint ez már a kötet tartalmának ismertetéséből is világosan kitűnhetett, nem egy klasszikus eredeti törvénykönyvről van szó. Szó sincs arról, hogy 1585-ben írták volna bele az akkor megalkotott törvényeket, majd ezt a soron következő bő kétszáz év alatt esküjük letételekor a diákok saját kezűleg írták volna alá. Ezt a kötetet csak a XVIII. század első harmadában kezdték vezetni, ekkor másolták bele a törvények szövegével együtt az addigi aláírók névsorát is. A különféle kézírások tanulmányozása alapján egyértelműen kide-

² KIS 1896. 10-11.

³ Közlése és fordítása: KIS 1896. 15.

⁴ KIS 1896. 16-44, 78-86.

⁵ Szövegét részben megőrizte két XIX. század eleji másolat is. Az egyik egy 9 oldalas, 1804-es hitelesített példány, mely a rektorok névsorát teljesen, a subscribens diákokét csak részben tartalmazza. DREL I. 1. b. Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. 1585:1. A másik egy 5 oldalas, 1808-as hitelesített másolat, mely felsorolja a törvények címeit, és 1752-ig terjedően a rektorok névsorát teljesen, a subscribens diákokét csak részben közli. DREL III. 62. e. Pápai református egyházközség iratai. Liszkay-gyűjtemény, 314. sz. Az 1752. és 1783. évi események kötetünkben szereplő elbeszéléséről, valamint az előző két iratban hiányzó 1785-1791 közti névsorról Tóth Endre professzor is készített kézíratos másolatot. DREKK O. 794/585. Az aláíró diákok névsorának 1585-1752 közti részét publikálta: THURY 1904. 11-33.

rül, hogy ezután sem itt írtak alá a diákok, egészen 1791-ig továbbra is utólag, kisebb-nagyobb szakaszokban másolták be a subscribáltak neveit. Tehát kötetünk amolyan „biztonsági másolat” lehetett, melyet időről időre kisebb-nagyobb szakaszokban, folytatólagosan készítettek a sajátkezű aláírásokat tartalmazó eredeti törvénykönyvről. Miután ez az első példány sajnos nem maradt ránk, a másolat felbecsülhetetlen értékű, nélküle híjával lennénk a kollégium legősibb törvényeinek.

A pápai református nyilvános vallásgyakorlat megszüntetése és a kollégium bezárása után a templom és az iskola mozdítható javainak nagy részét a hívek vették magukhoz, nehogy a nagy kavarodásban lábuk keljen. Ezekről 1757-ben a presbiterek leltárt készítettek.⁶ Eszerint az iskola könyveinek nagy része Torkos Jánoshoz, az egyházközség gondnokához és adószedőjéhez⁷ került, aki egy ládában őrizte.⁸ Ezután többször is problémaként merült fel állapotuk, hol Ósz Mihályt, hol Sándor Gergelyt bízták meg, hogy időnként vegyék elő és szellőztessék a köteteket.⁹ Az 1757-es leltár szerint azonban az általunk vizsgált könyv nem ezek között volt, hanem az iskola utolsó rektora, Kun János¹⁰ vitte magával és őrizte Csöglén, ahol lelkész lett.¹¹ 1758-

⁶ 1757. január 15. 3. pont: *Midőn anno 1752. die 12. Maii itt Pápán sufferaltattott a' publicum exercitiumunk, és Felsőes Királyné Aßßonyunk által anno 1753. die 9^u Julii Tevelyre transferaltattott, azon disturbiumban és hordozoskodásban minden Oskolai, Parochialis és Ecclesiái Mobiliaink ki egyik, ki másik hazához el széllyedtek. Erre nézve hogy meg tudhassuk, kinél mi van, azoknak Conscriptiojára már az előtt Eöß Mihály Uramat ki küldvén azt ő Kegyelme már hiúségessen véghez is vitte, és azokbul még a' hol mit találhatott, azokat így inventalta és attá bé, a' mint következik ... [itt egy 17 pontos felsorolás következik] ... A' többit a' roßj lelkü esmérétü emberek el titkolták. PREI. A pápai református egyházközség II. sz. jegyzőkönyve. 1755-1797. 4-5.*

⁷ 1747-től viselte a curatori és perceptori hivatalát. 1757-ben első presbiterré választották. 1768-ban lemondott a curatori és perceptori hivatalról, indokul elköltözési szándékát hozva fel, de az újjáalakított presbitériumba másodikként lett beválasztva. Ekkor tehát még nyilván Pápán lakott. A presbitérium 1773. januári ülésén elköltözése miatt már új presbitert választanak helyette. Ettől kezdve nevével szinte már alig találkozunk. 1789-ben, 75 esztendőskorában halt meg, Pápán temették el. PREI. A pápai református egyházközség I. sz. jegyzőkönyve. 1720-1785. 133. PREI. A pápai református egyházközség II. sz. jegyzőkönyve. 1755-1797. 13, 27. DREL I. 1. b. Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. 1768:6. 1, 3. PREI. A pápai református egyházközség IV. sz. vegyes anyagönyve 1783-1824. 393.

⁸ 2. Torkos János Uramnál van egy falban valo nagy Almarium, a' Coetus könyvei egy Ferslagba bé rakva ... PREI. A pápai református egyházközség II. sz. jegyzőkönyve. 1755-1797. 4.

⁹ 1757. január 22. 1. pont: *A Ferslagban Torkos Uramnál lévő Könyveink minthogy ottan féltetnek az el rothadástul, azért Eöß Mihály Uramra bizatik, hogy keressen nekik jo szároz és securus helyet, egy ordinaria Thekát csináltván nekik, od rakja ki. Uo. 5. 1757. július 22. 4. pont: Mivel a' Ferslagban lévő Könyveink még eddig sem szellőztettek meg, vitessenek Sándor Gergely Uramhoz Ferslagostul, ott meg szellőztetnek. Uo. 7. 1758. július 9. 2. pont: Az Ecclesianak Torkos János Uramnál egy ferslagban lévő Könyvei mivel mast sem szellőztettek meg, sürgettetik Torkos Uram és Eöß Mihály Uram, hogy szellőztessék meg, és rakassák bé az ott valo Ecclesia almariumába. Uo.16.*

¹⁰ 1745-1752 között volt pápai rektor. 1752-1760 között csöglei, 1763-1782 között tapolcafői lelkész; már 1760 előtt pápai esperes is, 1761-től emellett egyházkerületi főjegyző is; meghalt 1782-ben. TÓTH 1927. 25, 94. DREL I. 1. a. A Dunántúli református egyházkerület II. sz. jegyzőkönyve 403-404, 427, 447, 464.

¹¹ 1757. január 15. 11. *Tifsteletes Kun János Uramnál Csöglén van öt hársfa hátosszék, egy eßtergált*

ban aztán elrendelték a nála lévő holmik elhozatalát.¹² Ezután Sándor Gergely főgondnok¹³ őrizte a visszakerült dolgokat, amint azt a halála után készült leltár mutatja. Ennek első helyén szerepel a *Liber legum coetus Papensis* címet viselő negyedrészt kötet, mely mellé azt is odaírták, hogy másodpéldány.¹⁴ Ez a megjegyzés bizonyítja, hogy valóban az általunk vizsgált példányról van szó.

Az adásztelevi korszak lezárultával a kollégium virágzásnak indult. 1797-ben új törvénykönyv született, ezután már abba a könyvbe kerültek a diákok aláírásai.¹⁵ Így másolati kötetünk feleslegessé vált, sok üres lapját úgy próbálták hasznosítani, hogy az eredeti funkciótól teljesen eltérő jellegű dokumentumokat másoltak bele: így kerültek be az 1798 és 1803 közti díjlevelek.

Hogy a helyzet még bonyolultabb legyen, a kötet korábbi elemzői szerint a törvények sem mind 1585-ből valók, hanem több XVI–XVII. századi és XVIII. század eleji kiegészítést tartalmaznak, azonban ezeket csak a szöveg tartalmi elemzésével lehet elkülöníteni. Az eredetileg 1585-ben készült törvényekhez már a XVII. század során csatolták talán a 21–22., és egészen biztosan a 23. szakaszt,¹⁶ az itt felsorolt tankönyvek egy része ugyanis XVII. századi munka.¹⁷ Utólag betoldott részek a mi kötetünkben a 35–38. oldalon található szövegek a senior és contrascriba kötelességeiről, az éjjeliőr feladatairól és az I. rész 12. és 14. szakaszaihoz fűzött kiegészítések, valószínűleg ezek már a XVIII. század elején keletkezettek.¹⁸ A 24. szakasz pedig egyértelműen 1725 utáni, ez ugyanis eskütétel terhe alatt tiltja el a diákságot a vezetőik elleni szervezkedéstől, indoklásképpen egy 1676-os, és napra

lábu kerék aſtjal. A Coetus vörös Ládája bennevalokkal. A' Museumban lévő Theka, az egyik Globus, És egynehány darab Könyvek és Mappák. Ez van belé írva: Liber coetus Papensis. PREI. A pápai református egyházközség II. sz. jegyzőkönyve. 1755-1797. 5.

¹² 1758. július 9. 2. pont vége: *Tiszteletes Kun János senior Uramnál lévő könyvek is pedig haza hozattassanak.* Uo. 16.

¹³ 1755-től volt presbiter, 1768-tól az egyházközség főgondnoka, 1761-ben és 1770-ben a pápai egyházmegye gondnoka is. 1784 novemberében halt meg. PREI. A pápai református egyházközség I. sz. jegyzőkönyve. 1720–1785. 151, 172, 175. PREI. A pápai református egyházközség II. sz. jegyzőkönyve. 1755-1797. 13. PREI. A pápai református egyházközség IV. sz. vegyes anyakönyve 1783-1824. 387.

¹⁴ 1787. december 7. *A' Pápai Reformata avagy Helvetiai Confessiön lévő Szent Ekklesiának substantiai, mellyek néhai Tekintetes Nemes Vitézlő Sándor Gergely volt Fő Curator Urnál állottak, most halála után ekképpen inventáltattak 's találtattak: I. A' Régi Oskola könyvei. 1. Liber legum coetus Papensis. In quarto. Duplex exemplar.* DREL I. 1. b. Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. 1784:26.

¹⁵ Az eredetiben fennmaradt második törvénykönyv jelzete: DREL I. 7. g. Pápai református kollégium felvételi könyve I. kötet (1797-1850/51.).

¹⁶ Az 1585-ös törvényszöveg a XVI–XVII. századi kiegészítésekkel együtt fordítással és magyarázatokkal együtt: KIS 1896. 15-44.

¹⁷ KIS 1896. 27-28, 79.

¹⁸ Fordítással és magyarázatokkal publikálva: KIS 1896. 80-86.

pontosan egy 1725. november 20-án kitört diáklázadást is említve.¹⁹ A 14. oldalon található előszó második bekezdése is már a XVIII. század elején keletkezett, hiszen az 1703–1704-es eseményekről, az 1705-ös toronyépítésről és az 1710-es építkezésekről tudósít.²⁰ Valószínűleg későbbi a 15. oldalon a senior és a contrascriba, a 16. oldalon pedig a törvényeket aláírók eskümintája is.²¹

A kötet tartalmának és a benne található szövegek keletkezéstörténetének ismertetése után újra elérkeztünk kiinduló kérdésünkhöz: mikor kezdték másolni a kötetet? Ezt követően pedig milyen szakaszokban folyt a további másolás?

A kollégium történetének kutatói ezekre a kérdésekre különféle válaszokat adtak: a szakirodalom a törvények és az addig terjedő subscribensnévsor megörökítését hol az 1720-as, hol az 1730-as évek közepére teszi. A továbbiakban az eddigi nézetek helyességét tesszük mérlegre: a kötet különféle kezektől származó írásképeit vizsgáljuk,²² következtetéseinket más források tudósításával összevetve. Ezek segítségével igyekszünk egyértelműsíteni és pontosítani az első másolás, majd a többi másolási szakasz dátumát.

A vizsgálódást kezdjük Kis Ernő datálásával. Ő a legkorábbi részek másolását 1724-re, Csuzi Cseh János rektorsága idejére teszi, a kiegészítések hozzáírását pedig 1724 és 1729 közöttre, Újvári András rektorsága idejére keltezi, bizonyítékul a másolók írásképeit hozva fel.²³ Adódik tehát a feladat, hogy először vegyük tüzetesen szemügyre a kötetben látható kézírásokat.

Mindenekelőtt különbséget kell tennünk az **első másolás** és a **későbbi, utólagos másolások** között. Az előző alatt értjük azt a folyamatot, melynek során először másolták le az eredeti törvénykönyvet a diákok addig beírt neveivel együtt. A második azokat az időről időre bekövetkező másolásokat jelenti, melyek során az előző másolások óta bekerült aláírásokat vezették át a másolati kötetbe.

Az első másolás sem egy kéz munkája. Az írásképek alapján négy másoló működhetett. A másolás folyamata a következőképpen rekonstruálható:

¹⁹ Fordítással és magyarázatokkal publikálva: KIS 1896. 78–80.

²⁰ Hivatkozik rá LAMPÉRT 1931. 33, 35. Az itt kifejtettek egybevágóak Tóth Endrének az 1705–1710-es építkezésekről más források alapján leírt megállapításaival. TÓTH 1941. 111–114. A bejegyzés szövege, mint már fentebb említettük, a függelékben **I. sz.** alatt olvasható.

²¹ A három eskümintá szövegét függelékben **2-4. sz.** alatt közöljük.

²² Itt kell előrebecsátnom, hogy a különféle kezek által írt szakaszokat igen nehéz egyértelműen elkülöníteni. Ugyanaz a személy is tud különféle külalakú szövegeket készíteni, hiszen nem ugyanolyan írásképet produkál, ha fáradt, vagy ha kipihent, ha van ideje szépen formálni a betűket, vagy ha az idő sürgeti, ha folyamatos szöveget ír, vagy ha csak felsorolást, ha jó a tolla vagy a tintája, vagy éppen gyenge minőségű, stb. Csak olyan esetekben merem feltételezni különböző kezek munkáját, ha a különbség szignifikáns.

²³ KIS 1896. 15, 86.

1. „**A**” másoló egyhuzamban leírta a törvények I., általános részét, vagyis mind a 24 törvényt (17–30. old.). Ezek, mint korábban ismertettük, részint az 1585-ös megfogalmazás eredményei, részint XVI–XVIII. századi kiegészítések. Miután a 24. törvényben világosan említve van az 1725. november 20-i diáklázadás, egyértelműen leszögezhető, hogy a másolás kezdetének legkorábbi időpontja ez után a dátum után kellett, hogy legyen.
2. A munkát „**B**” másoló folytatja, aki egy üres lap (31–32. old.) kihagyásával nekiáll a törvények II., speciális (tisztviselelőkre vonatkozó) részének másolásához. Eljut a 4. szakasz végéig (az osztálytanítókra vonatkozó V. törvény vége; 33–43. old.)
3. Ekkor azonban az eredeti törvénykönyvhöz csatolt további kiegészítések kerülnek a kezébe. Némi „mütétet” hajt végre a köteten: a kötet fűzéséből megállapítható, hogy 34. és a 39. oldal között eredetileg csak egy üres lap volt (ez választotta el a rektorra és a seniorra vonatkozó részeket). Ezt a lapot kivágta úgy, hogy a fűzés mellett egy vékony csíkot meghagyott belőle. Ehhez ragasztott hozzá egy dupla lapot, melyen „**C**” kéz írásával szerepeltek az utólag fellelt kiegészítések, vegyesen az általános és a speciális részhez: a senior és a contrascriba feladatáról szóló újabb passzus, az általános rész XII. törvényéhez illesztett három, a XIV. törvényre vonatkozó kettő, majd ismét a XII. törvényt bővítő újabb egy szakasz, végül a *vigil* (éjjeliőr) kötelességéről szóló három pont (35–38. old.). Az így összeállt szövegegyüttest oldalszámokkal látta el (1–24; ez nem egyezik az általunk használt, a teljes kötetet felölelő, utólagosan készített oldalszámozással!). Az akkori kezdőoldal (*Leges illustris scholae Papensis*, a mi számozásunk szerinti 17. oldal) lett az 1., az üresen hagyott lapnak (31–32. old.) nem adott számozást, viszont belevette az általa beragasztott pótlapot is (ez nála a 16–19. oldal), végül 24-es oldalszámot kapott az akkori utolsó oldal (a mi számozásunk szerinti 43.)
4. Ezután ugyanő, tehát „**B**” másoló folytatta, és be is fejezte a tisztviselelőkre vonatkozó különös részt (43–54. old.), és bemásolta a záradékot is (54. old.) Ezt a szakaszt már nem oldalszámozta tovább. Egy lap (55–56. old.) kihagyása után nekifogott az aláíró diákok névsora másolásának is, 1585-től az 1654-es év közepéig jutott el (57–68. old.)
5. A névsor másolását egy újabb, „**D**” kéz folytatta 1654. második felétől 1683. utolsó harmadáig (69–77. old.)
6. Ezután megint „**A**” másoló folytatta a névsort 1683 végétől 1724. márciusáig, Csuzi Cseh János rektorságának végéig (77–92. old.). Alighanem ugyanekkor másolhatta a bevezetést (14. old.), valamint a senior és a contrascriba eskümintáját (15. old.) a törvénykönyv szö-

vege elé. Talán ő kezdi el a díszes címlap (13. old.) rajzolását is, de ez végleg félbemarad.

7. Újra „A” kéz vette át a tollat. Először az aláírók eskümintáját írja be a törvénykönyv szövege előtti egyetlen üresen maradt oldalra (16. old.), majd befejezi az akkor még hátralévő maradék szöveg, vagyis az Újvári András rektorságának kezdetétől addig aláírt diákok nevének bemásolását (93–96. old.) Minthogy ez a rektori hivatalviselés még nem ért véget, a címben kihagyta a záró dátumot.²⁴ **Ez a kihagyás egyértelműen bizonyítja, hogy az első másolás itt lezárult.**

Az 1. pontban láthattuk, hogy az első másolás *terminus ante quem*-je 1725. november 20. De mi az a végső dátum, amire biztosan elkészült?

Erre a kérdésre a választ az **utólagos másolások** első készítőjének a tevékenysége adja meg, aki Újvári András rektorságának vége, 1729. november 29. után másolta be azoknak a neveit, akik még ebben a rektori időszakban, de már az első másolás befejezése után írtak alá (96. old.; kézírása alapján talán azonos „D” kézzel). Lejegyzett még 13 nevet, majd a cím kihagyott részébe beírta Újvári András rektorságának záró dátumát,²⁵ végül ennek a rektori időszaknak az összes neve mellé (tehát még az első másolás során lemásolt nevek mellé visszamenőlegesen is) odaírta aláírásuk napi dátumát. Feltételezésünk szerint az a gyakorlat, hogy a diákok keltezték is aláírásukat, Újvári András rektorságával kezdődhetett, de az első másolás során, mint-hogy korábban ez nem volt gyakorlat, a dátumokat „B” kéz még elhagyta, ezt utólag kellett pótolni. (Egy esetben másolónk még korábbi név mellé is írt dátumot, igaz csak évszámot: emlékezett rá, hogy az 1724-ben, Csuzi Cseh János rektorsága idején aláírt Szili István 1729-ben meghalt Sárospatakon.)²⁶ És milyen dátum került az első másolás során utolsónak leírt név, Laki Gergely neve mellé? **1728. augusztus 12.** Az első utólagos másoló Kis Mihállyal és Nagy Istvánnal folytatja a névsort, az előző név mellett az *idem* (ugyanaz) szó, a második mellett 1729. március 10-i dátum szerepel. Amennyiben az *idem* helyénvaló, úgy napi pontossággal meg tudjuk mondani az első másolás zárónapját, ha Kis Mihály neve mellett eredetileg nem szerepelt bejegyzés, csak az első utólagos másoló töltötte ki az *idem* szóval a hiányt, akkor is legkésőbb 1729. március 10-ig lezárult az első másolás.

Talán kissé nehézkes és hosszadalmas eszmefuttatásunk végül meghozta gyümölcsét: az első másolás nem kezdődhetett 1725. november 20-a előtt, és 1728. augusztus 12-én (de mindenképpen 1729. március 10-e előtt) zárult le. Mivel mindössze 80 oldalról van szó, a másolási folyamat nyilván nem vett

²⁴ *Rectore clarissimo domino Andrea Ujvári ab anno 1724. usque... hi subscripserunt.* 93. old.

²⁵ *Rectore clarissimo domino Andrea Ujvári ab anno 1724. usque 1729. diem 29. Novembris hi subscripserunt.* 93. old.

²⁶ *Patakini obiit* 1729. 92. old.

igénybe éveket, legfeljebb 1–2 hónapig tarthatott, így kimondhatjuk a végkövetkeztetést: **az első másolást 1728 őszére-telére, esetleg 1729 elejére tehetjük.**²⁷

És milyen szakaszokban történtek az utólagos másolások?

A kézírások formája alapján itt is több időszakot lehet elkülöníteni, összesen 12 kéz dolgozott 13 alkalommal.

1. Már említettük azt a másolót, aki **1729. november 29. után** befejezte az Újvári András rektorsága alatt aláírt diákok névsorát, visszamenőleg pedig beírta ezen rektori időszakra vonatkozóan az aláírások napi dátumát.
2. Egy újabb kéz írta be **1731. április 4. után** az Almási András teljes rektorsága alatti aláírók névsorát.
3. Valamikor **1735 nyarán** történt az újabb szakasz bemásolása. Ekkor került a kötetbe a Ladányi Miklós rektorságának (1731–1732) idején aláírt négy diák neve, valamint a Keresztúri Tuba István rektorsága (1732–1735) alatt subscribáltak nagy része. A beírás Keresztúri rektorságának vége előtt történt, ezt bizonyítja, hogy a címben kimaradt a rektorság záró évének utolsó számjegye,²⁸ amit később is elfelejtettek pótolni.
4. A Tuba Keresztúri István rektorsága végén aláírt utolsó diák nevét már újabb kéz írta be. Ugyanő kezdte el bemásolni Szoboszlai István rektorságának (1735–1739) diáknévsorát is, de csak az első harmad végéig jutott, ezek szerint **1736 körül** dolgozhatott.
5. Ezt a szakaszt már a következő másoló fejezte be, aki egyhuzamban dolgozva Pápai M. Mihály rektorságán (1739–1740) túl eljutott Göböl Gáspár rektorságának (1740–1744) majdnem feléig, tehát **1741–42-ben** működhetett.
6. Az újabb másolás **1746-ban** történt: ekkor Göböl Gáspár rektorságának második fele, Baranyi Péter rektorsága (1744–1745) és Kun János rektorságának (1745–1752) első éve került a kötetbe.
7. **1748 végén vagy 1749 elején** másolta egy újabb kéz Kun János rektorságából az 1746-os év nagyobb részének, az 1747-es és 1748-as éveknél az aláírásait.
8. A következő másoló **1750 végén vagy 1751 elején** jegyezte be az 1749–50-es éveket.

²⁷ Feltételezésünket alátámasztja még egy megfigyelés. Mint már említettük, a kötet első és utolsó oldalain tollpróbák láthatók. A sokszor zavaros latin és magyar szavak, félmondatok között az 1. oldalon évszámok is feltűnnek (1733, 1747). Ezek közül **a legkorábbi egy 1729-es évszám.**

²⁸ *Rectore clarissimo Stephano [Tuba] Kereszturi ab anno 1732. die 3. Martii usque ad annum 173. subscripserunt hi sequentes.* 98. old.

9. Ugyanez a kéz, de a tinta eltérő színéből láthatóan máskor, nyilván **1751 végén vagy 1752 elején** másolta az 1751-es évet.
10. Az adászteveli korszakot megelőző utolsó, 1752-es év aláíró diákjainak nevét **talán még 1752-ben** másolta be egy újabb kéz, de ez törtenhetett később is.
11. Nagy szünet után, **1786 végén vagy 1787 elején** működött a következő másoló. Munkájának eredménye egy krónikaszerű bejegyzés, mely az 1752-es év eseményeit rögzíti, majd a kollégium talpraállását beszéli el az 1783–1785-ös években, végül bemásolja az 1785-ös és 1786-os évben aláírók névsorát.
12. Csépan János rektorságának (1786–1790) időszakát, az 1787–1790-es évek diáknévsorát újabb kéz másolta be, alighanem egy lendülettel, valamikor **1790 végén**.
13. Végül **1791-ben** ismét más személy írta be az azévi aláíró diákok nevét.

Az 1791-es évvel a subscribált diákok névsora megszakad. Ahogy korábban említettük, 1797 után az új törvénykönyv életbe lépésével többé nem írtak alá az eredeti első törvénykönyvben, így funkcióját veszítette ez a másolati kötet is. Utóéletéhez azonban az is hozzátartozik, hogy ezután más feladatot kerestek neki. Hogy ne maradjon kihasználatlanul a rengeteg üresen maradt oldal, amint már említettük, **1798 és 1803 között** egy sor iskolamesteri és segédtanítói díjlevelet (181–227. old.) másoltak bele. Itt is legalább három vagy négy kéz működött.

A kötet kézírásainak tanulmányozása után tehát módosítanunk, finomítanunk kellett Kis Ernő datálását. Most vizsgáljuk meg Trócsányi Zsolt kezeltetését, mert az ő következtetései más források vizsgálatát is szükségessé teszik.

Trócsányi Kis Ernővel szemben 1735 tájára helyezi kötetünk keletkezését, legalábbis az első másolás idejét. Érvei meglepőek: mivel dátumszerűen csak ez a kötet említi, kétségbe vonja az 1725-ös diáklázadás tényét. Ő Szekér János 1733-ban keletkezett költeménye és egy keltezetlen irat részletes beszámolója nyomán **1732-re** tesz egy összeesküvést, ezzel hozza kapcsolatba az 1730-as évek közepén a törvények kiegészítését és ebből következően a kötet első másolását is.²⁹

Hivatkozott forrásait tüzetesen megvizsgálva el kell vetnünk az általa megjelölt időpontot.

Először is semmi okát nem látjuk annak, hogy ne higgyünk a 24. törvényben szereplő dátum hitelességében.³⁰ Más forrás ugyan nem említi ezt az időpontot, mégis vannak rá közvetett bizonyítékaink.

²⁹ TRÓCSÁNYI 1981. 66., 83–84.

³⁰ Kis Ernő mellett Tóth Endre is tényként kezeli. TÓTH 1941. 161.

1. A Trócsányi által is említett keltezetlen irat, mely részletesen leírja egy diákzenvedülés előzményeit, lezajlását és következményeit (**6. sz. dokumentum**). A levél ismeretlen írója, alighanem az egyházközség egyik presbitere talán az iskola patrónusai részére foglalja össze a történeteket. Előzményként azt az iskola nagy szegénysége miatt született rendeletet hozza fel, mely szerint a togátus ifjak büntetéspénzeit, valamint borjövédelmük és a neutralisták által gyűjtött pénzbeli adományok egyharmadát ezentúl az egyházközség perceptorának kell átadniuk, akik közös szükségleteikre költi ezeket az összegeket; közöttük csak a borjövédelem és az adományok kétharmadát lehet szétosztani. A háborúság akkor tört ki, mikor az **azon a nyáron** a Dunán és Tiszán túlra küldött legátus diákok visszatértek Pápára, és gyűjtött pénzükhöz osztozkodni kezdtek. Ezután részletesen leírja a lázadó diákok vitáit a rektorral, majd a presbitériummal, végül a tényt, hogy **november 20-án 24 diák** elhagyta az iskolát. Az eset következménye az lett, hogy a diákokat kizárták, elhatározták, hogy őket soha vissza nem veszik, **ezentúl pedig a törvényeket aláíró diákoknak esküt is kell tennie** többek között arra, hogy nem fognak összeesküvést szőni az elöljárók ellen.

Figyelemre méltó, hogy a levél az összeesküvés lefolyására ugyanazt a napot jelöli meg, mint a 24. törvény, csak az évet nem írja. A diákok létszáma is majdnem megegyezik a két leírásban: itt 24, ott 25 lázadó szerepel.³¹ Ezek a tények a törvénykönyvben szereplő dátum hitelességét erősítik.

2. A pápai egyházközség első presbitériumi jegyzőkönyve a lázadásról nem szól. 1725. január 29-én azonban részletesen leírja a fenti levélben is szereplő határozatokat a különféle jövedelmek megosztási arányairól, teljes összhangban a levél tartalmával (**5. sz. dokumentum**).³²
3. Fennmaradt eredetiben az a megbízólevél is, amit Bakó János, a pápai kollégium seniora, Csuzi Cseh József és Naszályi István pápai lelkészek, valamint Újvári András rektorprofesszor írt alá a távolba indult pápai legátus diákok részére. Egyetlen dátum szerepel rajta: az ekkor lelkészi szolgálatától már visszavonult, Dunapatajon lakó Pathai János alsódunamelléki püspök³³ a megbízást még megfejeleli egy újabb ajánlással 1725. szeptember 1-én.³⁴ Ezek után kezdődik a legáció,

³¹ A törvénykönyv 24. cikkelyének ide vonatkozó részlete: *Ita nec dissimiliter factum est anno 1725. die 20. Novembris juvenes numero 25 coniuratione et conspiratione se se iterum foede maculantes (exceptis quinque personis, quatuor eorum tum temporis absentibus, unoque eorum consortio se illico eximente) omnes scholam nostram proterve deservissent... 29. old.*

³² Tartalmilag ismerteti TÓTH 1941. 161-162.

³³ ZOVÁNYI 1977. 461-462.

³⁴ *Ezen Supplicans Ifjakat Esmérvén amaz Regen Fundalt és sok szenyvedéseket latott Ecclesia*

mely a Hajdúságra, Bihar vármegyére és a Nagykunságra terjed ki, útvonala szépen rekonstruálható a pénzadományokat rögzítő bejegyzésekből (főbb pontjai: Hajdúbagos, Kónya, Biharpüspöki, Diószeg, Székelyhíd, Szalacs, Ábrány, Kaba, Püspökladány, Karcag, Kunmadaras, Kunhegyes, Törökszentmiklós; majd Dunapatajra kanyarodik). Eszerint a keltezetlen levélben említett azévi nyári Dunán és Tiszán túli legáció valóban megvalósult, a legátusok november közepére vissza is térhettek Pápára.

Ezek alapján bizonyítottnak vehetjük az 1725-ös diáklázadás tényét. Az eskü bevezetésére sor is került, amit éppen az bizonyít, hogy az első másolási folyamat vége felé be is került kötetünkbe az aláíró diákok esküszövege (**4. sz. dokumentum**).

Trócsányi helytelen dátumozásának azért van némi alapja: 1733-ban ugyanis valóban volt **egy másik diáklázadás!** Ennek emlékét két forrás tartotta fenn:

1. A pápai egyházközség legkorábbi jegyzőkönyvének 1733. évi bejegyzései. Talán ennek a zendülésnek előzménye már az 1732. január 14-i elmarasztaló ítélet is, mely a kollégium diákságának pénzét elsikkasztó Szalai György senior és Eöry György contrascriba ügyében született.³⁵ 1733. április 7-én a jegyzőkönyv arról tudósít, hogy új cikelyekkel bővítették a törvénykönyvet, és ezeknek magyarázata is megtörtént.³⁶ Április 9-én már utólag értesülünk arról, hogy előző nap milyen felkavaró események történtek. A presbitérium akkor is a diákság fegyelmének megszilárdítása érdekében ülésezett. A diákok egy része pontosan nem tudni, mi okból, fellázadt és az esti órákban elhagyta az iskolát. A 9-ei ülés példát akar statuálni: a lázadókat örökre ki akarja tiltani a kollégiumból, sőt a többi magyarországi tanintézetből is, deákságának létszámát pedig 20 főben maximálja (**7. sz. dokumentum**).
2. Szekér János diák „Szomorú ének”-e, mely meglehetősen patetikus stílusban sirja el a kizárt diákok fájdalmait. Irodalmárok számára ta-

Seminariumabul valoknak énis a szentek szeretetenek ajánlom. Most vagyok az idő, melyben szükséges a kegyesség gyakorlására a szenteknek forro buzgósága, most vagyok az idő, melyben kiváltképpen való modon egymásunknak terhet hordozzuk. Ne nezze tehát közzüllünk ki ki csak azt, ami magaje (alítván, hogy neki jól vagyon dolga), hanem ami mase is, mert az úgy közös, a terehnek viselése is közös, azért ezekkel kiváltképpen jól tegyünk. 1725. Pathaini, 1. Septembris. Vegzetes Farat idejű Pathay János. DREL III. 62. e. Pápai református egyházközség iratai, Liskay-gyűjtemény, 174. sz.

³⁵ PREI. A pápai református egyházközség I. sz. jegyzőkönyve. 1720–1785. 67–71.

³⁶ ³¹⁰: Bizonyos Scholabeli Törvényeknek nemelly addalt Articulusok szerint leendő bífoztetése el olvasások után ratificaltottattak léven Explanatiojais el vegesztetett. PREI. A pápai református egyházközség I. sz. jegyzőkönyve. 1720–1785. 67.

lán érdekes munka, de a történészek sajnos csalódva kénytelenek félretenni, mert semmi konkrétumot nem árul el a zendülés körülményeiről. Ami miatt mégis fontos számunkra, az az, hogy **címlapján szerepel az 1733. április 8-i dátum!**³⁷

A második diáklázadásról szóló jegyzőkönyvi bejegyzés adatai visszamenőleg megerősítik azt az általunk bizonyított tényt is, hogy a Trócsányi által idézett keltezetlen irat valóban az 1725-ös zendülésről tudósít. Abban ugyanis még csak szó van arról, hogy be fogják vezetni az aláíró diákok eskütételi kötelezettségét, míg 1733-ban ez már létezik. Erre utal az, hogy a jegyzőkönyv a pártütő diákokat *hiti szegett Iffjuságnak* titulálja.

Ha már a diáklázadásoknál tartunk, pár szó erejéig még vissza kell térnünk a lázadó diákok megbüntetésére.

Mind az 1725-ös, mind az 1733-as zendülés után a presbitérium elhatározza, hogy példát fog statuálni, és a lázadókat örökösen kizárják a kollégium kötelékéből, sőt, második esetben az ország összes iskolájának látogatásától is el akarják tiltani őket. Mennyire vált ez valóra?

Alighanem csupán írott szándék maradt. Az 1733-as zendülés előzményei közt a jegyzőkönyv első helyen említi, hogy a korábbi (alighanem az 1725-ös) pártütés résztvevőit nem büntették meg eléggé, sokakat visszavettek, mert a patrónusok melléjük álltak. Ekkor, 1733-ban nagyon fogadkoznak, hogy ezt a hibát másodszor nem fogják elkövetni. Mindenesetre az ekkori zendülés egyetlen név szerint ismert résztvevője, a Szomorú éneket szerző Szekér János valamikor 1736 és 1739 között újból feltűnik a togátus diákok között, tehát ő megtalálta a kiskaput büntetése elengedéséhez.³⁸

A teljesség kedvéért meg kell említenünk, hogy a pápai egyházközség történetírója, Tóth Endre, aki ténynek veszi az 1725-ös diáklázadást, nem tud az 1733-asról, viszont **említ egy 1737-est**. Szerinte ennek közvetlen következménye, hogy 1738-ban „az iskolai törvényeket újra revideálják, összeírják, és azokat negyedévenként a prédikátorok, a

³⁷ [A füzet első lapján:] *Az Pápai Reformata Scholábul ki jött Iffjakról Szomorú Szereztetett Ének. Az 1733. Esztendőben, azaz az Aprilisnek 8dik Napjan Ira ala. O! Széles kerekességű föld, melyllyel is kíván szívesen szolgálni Kő Susánának.* /DREKK O. 763. (Régi jelzete: DREL III. 62. e. Pápai református egyházközség iratai, Liskay-gyűjtemény, 203. sz.)

³⁸ 1735. április 29-én még nincs a togátusok közt. DREL III. 62. e. Pápai református egyházközség iratai. Liskay-gyűjtemény, 211. sz. A Szoboszlai István rektorságának első harmadában aláírt diákok közt ott szerepel neve, ez a lista valamikor 1736 folyamán lehetett bemásolva. DREKK O. 353. 100. Egy 1737 után keletkezett névsorban szintén a togátus alumnusok közt fordul elő. DREL III. 62. e. Pápai református egyházközség iratai. Liskay-gyűjtemény, 226. sz.

rektor és a presbitérium jelenlétében a diákok előtt felolvassák”.³⁹ Ez azonban tévedés.

1738. január 5-én a presbitérium valójában 14 új cikkelyt (*punctumok s regulák*) fogalmaz meg annak érdekében, hogy az elmúlt évben tapasztalt hiányosságoknak és kicsapongásoknak (*excessusok*) elejét vegyék. Ezen pontok között az első mondja ki a Tóth által említett követelményt, miszerint negyedévente nyilvánosan fel kell olvasni a *scholai írott törvényeket*.⁴⁰ Újabb zendülésre tehát a szöveg utalást sem tesz.

Most pedig lássuk oly sokat idézett forrásaink teljes szövegét! Elsőnek a kötetben szereplő azon szövegeket közöljük magyar fordítással, melyek kimaradtak Kis Ernő könyvéből. A második részben következik a többi dokumentum.

³⁹ TÓTH 1941. 163.

⁴⁰ Anno 1738. die 5ta Januarii A Papai Reformata Tekintetes Nemes Ecclesia maga kárával tapasztalta az el folyt Eftendőben, de kivált leg közeleb mult eftendő folyása alatt az itt valo Gymnasiumnak es scholának mind igazgatasaban, mind abban tanult Iffiuságnak tanulásában, mind erkölstelenségekben és sokféle excessusok eránt intervenialtt nagy fogyatkozásokat, Azoknak meg orvoslására es ezután minden uttal moddal leendő el távoztatásokra a Nemes Ecclesia el végezett közönséges akaratyából Actualis Professor Szoboßlai István Uram e jövő Eftendőre ismét meg marasztatott a meg irtt Gymnasiumnak directiojára olly conditioval: hogy ő kegyelme obligaltatik a Nemes Ecclesia által communi voto determinalt es ő kegyelmek eleiben s kötelességeben adott alól meg irtt Punctumok s regulák berint mind magát alkalmaztatni s viselni, s mind dispositioja alá adott Tanulo Ifiuságot regulálni s Cathegoriaban tartani kemény szám adás alatt, es semel in semper successoris jövendöben obstringaltatnak, ugymint: Primo. Minden fertály Eftendőben a Scholai írott Törvények a Deaki Iffiuság előtt publice meg olvastassanak, egéßben azon publicatióra tartozzék reqviralni Mester Uram Tißteletes Praedikátor Urainkat es a Nemes Ecclesianak elől jároit, a kiket kaphat s ő kegyelmek jelenlétkben publicaltassanak azon Törvények, hogy anyival inkább az Iffiuság a Törvények meg tartását magoknak inprimallyak és magok kötelességét azok berint folytassák. [...] PREI. A pápai református egyházközség I. sz. jegyzőkönyve. 1720–1785. 109.

FÜGGELÉK

I.

AZ ELSŐ TÖRVÉNYKÖNYV EDDIG PUBLIKÁLATLAN RÉSZEI

1.

*A törvénykönyv bevezetésének második bekezdése**Lelöhely: DREKK O. 353. 14.*

Antequam autem leges istas ingrediaris, Providentiam Divinam pro nobis mire in illis motibus excubantem animadvertas. Urbs nostra flagrabat igne et ferro anno 1704 pressa, tamen palma nostra, locus scilicet studiis simul et cultui sacer isto sub pondere modo sequenti crevit: anno 1703. auditorium commune, eidemque subiectis cum duabus cameris restauratum, anno 1705. turris ad angulum occidentalem dicti auditorii cum campanis eiusdem duabus ex fundamento erecta, anno 1710. oratorium et schola universa secundum hanc modalitatem et formam extracta, reparata et reformata est ex speciali et admiranda DEI cooperatione.

Mielőtt pedig hozzáfognál ezen törvények [olvasásához], figyeld meg, milyen csodásan vigyáz ránk az isteni gondviselés ezekben a történésekben. Városunk tűzzel és vassal pusztítva leégett az 1704. esztendőben, azonban pálmánk, tudniillik a tanulmányoknak és az istentiszteletnek szentelt hely ezen súly alatt a következőképpen növekedett: 1703-ban helyreállítottuk a közös előadóterem nyugati sarkánál az alapoktól kezdve tornyot állítottunk két haranggal, az 1710. esztendőben pedig az előadóterem és az egész iskola lett a jelenlegi módon és formában felépítve, kijavítva és megújítva Isten különleges és csodálatraméltó segítségével.

2.

*A senior esküszövege**Lelöhely: DREKK O. 353. 15.*

FORMULA JURAMENTI SENIORIS

Ego N. N. senior illustris scholae Papensis liberis condiscipulorum et quorum interest suffragiis electus sancte juro et polliceor me immediate ab humillimo (a clarissimo) domino scholae rectore depensurum, reverendis, clarissimisque dominis, ut et generosis dominis patronis omnem in Domino obedientiam praestitutum, praedictorumque omnium, sed praecipue rectoris honorem et famam hic et ubivis conservaturum, defensurum,

totiusque scholae famam a malevolorum iniuria et sannis tuiturum, contra haec igitur, aut his similia facientem scholae praesentis temporis rectori absque personarum respectu mature significaturum, communitatis bonorum fidei meae commissorum serio curam habiturum, temporeque suo rationem redditurum, distributurum, omnibus denique justum et aequum moliturum, in cunctis non privatum, sed publicum bonum intenturum, quaesiturum. Haec omnia vel his similia pro virili et quantum naturae infirmitas patitur, facturum, effecturum, sancte juro et polliceor. Sic me Deus omnipotens maximus trinus adiuvet.

A SENIOR ESKÜMINTÁJA

Én, N. N., a pápai híres iskolának a tanulóársak és minden érdekelt szabad szavazataival megválasztott seniora szentül esküszöm és fogadom, hogy közvetlenül az iskola igen alázas (igen jeles) rektorának fogom magam alárendelni, a tisztelendő és igen jeles [lelkész] urak, valamint a tekintetes patrónus urak felé az Úrban teljes engedelmisséget fogok tanúsítani, a fent említettek, de kiváltképpen a rektor becsületét és hírnevét itt és bárhol meg fogom őrizni és védeni, az egész iskola jóhírét a rosszakarók rágalmaival és gúnyolódásaival szemben meg fogom oltalmazni, sőt ezeket [a rágalmakat és gúnyolódásokat] és azt, aki ilyesfélét tesz, tekintet nélkül azok személyére a jelenlegi rektorak idejében jelenteni fogom, a közösség rám bízott javainak határozottan gondját fogom viselni, amikor itt az ideje, arról el fogok számolni, abból osztani fogok, végül mindenkinek azt fogom nyújtani, ami jogos és méltányos, mindenben a köz, és nem az egyén javát fogom megcélozni és keresni. Szentül esküszöm és fogadom, hogy mindezeket és ilyesféle dolgokat tehetségem szerint fogom megtenni és végrehajtani, amennyire az emberi természet gyengesége lehetővé teszi. A háromságos, mindenható és hatalmas Isten engem így segítjen!

3.

A contrascriba esküszövege

Lelőhely: DREKK O. 353. 15.

FORMULA JURAMENTI CONTRASCRIBAE

Ego N. N. contra-scriba (thesaurator) illustris scholae Papensis similiter electus tanquam fidelis post senioem scholae officialis etiam sancte juro et polliceor me immediate ab humillimo (a clarissimo) domino scholae rectore depensurum, aliis quoque omnibus, quibus debeo, debitam in Domino obedientiam praestiturum, omnia denique meum officium spectantia

fideliter, gnariterque in omnibus pro viridi effecturum. Sic me Deus⁴¹ omnipotens maximus trinus adiuvet.

AZ ELLENŐR ESKÜMINTÁJA

Én, N. N., a pápai híres iskolának hasonlóképpen megválasztott ellenőre (kincstárnoka) mint a senior után következő felelős tisztviselő szentül esküszöm és fogadom, hogy közvetlenül az iskola igen alázatos (igen jeles) rektorának fogom magam alárendelni, mindenki más felé, akinek kötelességem, az Úrban illő engedelmességet fogok tanúsítani, végül a hivatalomra tartozó minden dolgot hűségesen, hozzáértően, teljességgel tehetségem szerint fogok megtenni. A háromságos, mindenható és hatalmas Isten engem így segítjen!

4.

A törvényeket aláírók esküszövege

Lelőhely: DREKK O.353. 16.

FORMULA JURAMENTI SCRIBENDORUM

Ego N. N. in numerum togatorum reformatorum scholae Papensis de novo receptus sancte juro et polliceor me meis praelatis, utpote clarissimo domino scholae professori, reverendis ac clarissimis ecclesiae pastoribus, necnon perillustribus ac generosis dominis ecclesiae ac scholae curatoribus ac patronis omnem in Domino obedientiam exhibiturum, eorum constitutionibus publicum ecclesiae ac scholae bonum concernentibus nullo modo, nullove unquam tempore refragaturum, neque ullam unquam conspirationem, coniurationem vel quamcunque turbulentam seditionem intra vel extra moenia scholae per me vel per alios moliturum, moturum, promoturum, quin immo illicitas et semper vetitas eiusmodi conspirationes et coniurationes, si quas fors per quorundam petulantiam vel quamcunque exorbitantiam (quod tamen Deus omnipotens maximus avertat) aliquando excitari contingeret, unacum earundem authoribus ac fautoribus mature, et quamprimum mihi innotescerent, iis, quorum interest, subindicaturum, bona fide revelaturum, meque a talibus semper alienum verbo ac ipso facto exhibiturum, meorumque doctorum ac patronorum, totiusve scholae honores ac existimationem apud quosvis etiam post meum ex hac schola excessum semper et ubique conservaturum, legibusque huiusce scholae, quibus me sponte subieci, conformiter, quantum naturae infirmitas patiat, victurum. Sic me Deus trinus et unus adiuvet. Amen.

⁴¹ A szó után hibásan: *{rinus}*.

AZ ALÁÍRÓK ESKÜMINTÁJA

Én, N. N., újonnan befogadva a pápai református iskola tógás deákjainak sorába szentül esküszöm és fogadom, hogy az Úrban teljes engedelmességet fogok tanúsítani előljáróim, közelebbről az iskola igen jeles professzora, az egyház tisztelendő és igen jeles lelkipásztorai, továbbá az egyház nemzeti és vitézlő gondnok és patrónus urai irányában, az egyház és az iskola közjavára vonatkozó rendelkezéseikkel semmilyen módon, soha nem fogok szembeszállni, és soha semmiféle szervezkedést, összeesküvést vagy bármiféle zavart keltő vizályt az iskola falain belül vagy kívül egyedül vagy másokkal nem fogok kezdeményezni, támasztani és elősegíteni, sőt inkább idejében, amint számomra ismeretessé vált, azoknak, akikre tartozik, jelenteni fogom, és őszintén fel fogom fedni az illetén meg nem engedett és mindig tiltott szervezkedéseket és összeesküvéseket, ha történetesen ilyenek esetleg bárkik romlottsága vagy bármiféle kilengés révén (amelytől a mindenható és hatalmas Isten tartson távol!) valaha is támadnának, azok értelmi szerzőivel és pártolóival egyetemben, és magamat az ilyenektől szóban és tetteleg mindig el fogom határolni, mestereim és patrónusaim, valamint az egész iskola becsületét és jó hírnevét ezen iskolából való távozásom után is bárki felé mindig és mindenhol meg fogom őrizni, ezen iskola törvényeivel, melyeknek önként alávettem magam, összhangban fogok élni, amennyire az emberi természet gyengesége ezt lehetővé teszi. A háromságos egy Isten engem így segítjen!

II.

A TÖRVÉNYKÖNYV DATÁLÁSÁT SEGÍTŐ EGYÉB FORRÁSOK

5.

1725. április 29.

A pápai egyházközség presbitériumának határozata a tógás deákok és neutralisták egyes jövedelmeinek felosztásáról.

Lelőhely: PREI. A pápai református egyházközség I. sz. jegyzőkönyve. 1720–1785. 28–31.

Die 29. mensis Aprilis anni 1725. post Divinam elől jaro Uraimék feles számmal ben maradván et de bono publico egymás között Consultalodván intercetera adták elől magukat Scholánk közep renden lévő tagjai, az kik közönséges nevezettel Neutralistaknak hivattatnak, kakis ad magnum numerum accrescálván, hogy azoknak, tam videlicet praesentium, quam futurorum subsistentiájok és intertentiojok successivis temporibus vigialhasson és megmaradhasson, communi dominorum patronorum voto et suffragio Concludáltatott, hogy ennek utanna a Neutralistáknak, mostaniaknak es jövendőknek az eddig abusive practicalt divisiot abrogaltatván az koldulás által Congerált summát mind eddig szokások volt magok között föl osztani, szabad nem leszen, hanem mihelyen az Exmissusok hazajönek,

mindgyárt a ki kodult pénzt addig senkinek sem adván, sem nem distrahálván Scholánk directorának, mostaninak, ugy jóvendőbeliknekis, mitt, mennyit s hol, kitül kódultanak, bona fide számot adván, és az nálok levő Instantiarais Iráskeppen föl jegyeztetni szokott Registrummal Liquidálván az illetén keppen Őszve számlált pénzt föllyeb irt Scholánk Directora kezéhez adni tartozzanak, a kiis azon summátt három egyenlő reszekre elosztván egyik tertialitássátt pro fundo subsistentiae Perceptor Uram kezéhez adván kétt tertialitássátt közöttök föl oszthassa. Hoc per expressum declarato, hogy ha mi pium legatum kész pénzül nekiek hagyattatnék, az az sine ulla directione vel divisione aliquali meg irt Perceptor Uram kezéhez pro fundo subsistentiae eorundem vel comparatione necessariorum requisitorum administraltossék, mellyetis Perceptor Uram sequestre conserválván, és az errogatakatis mint szintén másokbul Conscribálván, azokrulis Számot adni tartozik.

Nem különbet értvén az Eőreg renden lévő Togatus Iffjak részérülis, tudniillik hogy aminémü pium legatum a dato praesentium a Schola Számara vagy specifice a Deákok számára inter veniál, ennek utanna az Scholanak közönseges szükségére fordittassék, és az Deákok között tempore divisionis fölne osztattassék, Ide értettetvén azis, hogy az Iffjak az eleikben irott törvénynek által hágásáért Incurralni szokott Büntetéstis, a mint eddig szokták, fölne oszthatyák, hanem azis, mint szintén a főnt meg irt pium legatum, megyen intacte Perceptor Uram kezéhez a főnt meg irt szükségre nézve, tartozván a Senior meg irt Perceptor Uramnak arrulis minden héten szoros számott adni. Továbba Esztendónként Patronus Urak s több Istenfélő hivek adakozásából a' minémü Bor béli jövedelmek vagyon az Iffjaknak, azis eddig ugy tapasztaltatott, hogy azon Bort ki arultatván nulla habita ratione publici maguk között az árrát föl osztották, azért, hogy ezis tovább ne légyen, egyet értvén azon Bor ki arultatás véget Perceptor Urammal, mihelyt ki arultatik, harmad részétt eő kegyelmének assignálván a' Schola közönseges Szükségére, a kettei reszitt lesznek szabadok equaliter subdividálni, Mellyeketis Perceptor Uram a Föllyeb meg irt mod szerént Conserválni és rola Számott adni tartozik.

6.

Keltezés nélkül [1725. december]

Ismeretlen levélíró ad tájékoztatást a pápai kollégiumban nemrég lezajlott diáklázadás előzményeiről, lefolyásáról és következményeiről.

Leőhely: DREL I. 1. b. Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. XVIII:62.

Megjegyzés: A vastag betűs részek a tanulmány szerzőjének kiemelési.

Minemü szomorú Casus esett a felsőbb napokban Oskolánkban az öregeb renden lévő Deák Ifjaknak excessusuk által, annak hire el hatott talán eddig

a Kegyelmetek füleire, amellynek eredete s processusa miképpen lett légyen, a sinistra informatiokbul következhető praeiudiciumoknak el távoztatására illendőnek ítéljük Kegyelmeteknek eleibe terjeszteni. A dolog ebben vagyon, hogy Scholabéli Ifjaink, mind az öregeb s mind a közép s alsób renden valok feles számmal lévén, mint hogy sok felől, s kivált az Őrség felől – Oskolák arra nem lévén – sok fiak tanulásnak okáért, amidőn se kölcségek, se tudományokban annyira való fundamentomok, hogy Collegiumokba mennyenek, nincsen, ide confugiálnak, és avagy csak addig, míg fundamentomot vetnek, itt subsistálni kívánnak, kiketis ha nem recipiállunk oda, az honnet néha más felekezetből lévő szüleiük vagy Attyokfiainak akarattyok ellenis ki jönnek, ismét relábálnak. Jóllehet minden tehetségünk elfoveálljuk, tápláljuk s taníttjuk őket, mind azonáltal mind a Vallásért munkájoktul el tilalmaztatott szamos mester Embereknek közzülünk való ki bontakozása, s mind kivált a felsőb Esztendőkben meg háborított Lelki Szabadságunknak helyre allításának, vagy csak ugyis, amint vagyunk, meg tartattatásának feles kölcségekkel járo munkálódása, s Az időnekis mostohasága és szüksége miatt nem kevéssé enerváltatott Ecclesiánk nem lévén elégéses arra, hogy ennyi számbul álló Ifjuságnak közönséges subsistentiáját maga erejével procurálhossa, és minden szükségeit pótolhassa, gondolkodtunk alkalmas időtül fogva azon, miképen lehetne magunktul telhető beneficium, mind másoktul remélhető subsidium által ezen oskolának mentül job rendel s jobb modalitással való conservatioja.

Gratanter azt recognoscallyuk, hogy a' Dunán innen avagy csak a' szomszédáságossabb helyekben lévő Tiszteletes Atyák s azoknak hűségekre bizattatott Szent Eklesiák buzabéli benefitiummal (!) esztendőként szépen succurrálnak, mint ez esztendobennis, az majd reménségünk felett meglett. Melly eránt miis olly rendelést állítottunk fel, hogy mind a sütésben, mind a sütésre ki adandó lisztben bizonyos mérték és proportio tartatnék, ugy hogy a kevés annona az Alumnusoknak libituma szerint szükségtelenül kivált idő nap előtt ne distraháltassék, hanem a szüke s mértékleteseb véle való élés és demendum által mentől tovább lehet, annak conservatioja procuráltassék, de ez nem teczett nékiek.

Előttünk forgatván pedig azt, hogy mint hogy ezen buzabéli beneficiummal akarmilly szükön élyenekis, egész esztendeig a magunk minden napi coqvijaja mellett bé vagy nem vagy ritkán érik, azonban néha a' buzának s kenyérmekis az egész Tartományban nagyob szüki eshetik, azért hogy akkoris lehessen mihez nyulni, és az időhöz képest occurralható közönséges szükségeket pótolni, **rendeltük, hogy a Deák Ifjaknak divisiojakor a neglectusokért subtrahalando mulcta közöttök, mint az előtt, vissza ne osztassék, hanem az mi mulcta, mellyis kevés magában, A szüretkor nemelley hegyeken collectaltatni szokott bornak, a Neutralista Ifjak részérülis az Innepeken ő általok collectált pénzbéli beneficiumnak**

egy tertialitásával együtt, midön mindenikbül utrinque a két tertialitas közöttök fel osztatik, in communem Cassam reponáltassék, és ami az Ifjaké, az Ifjaknak, s ami a Neutralistáké, ugyan azon Neutralistaknak tovább való szükségekre conserváltassék és fordítottassék.

Minthogy pedig ezzelis még a' Scholának és Ifjuságnak közönséges szüksége ki nem pótolthatatik, azért az el mult nyáron kivált annak alkalmatosságával, hogy a Debreczeni s Pataki Collegiomoknak és a Szathmári Oskolának Kóveteiis szokott módgyok szerint meg találának bennünket, **gondoltuk miis azon Dunán s Tiszán túl való részekre ki bocsátani Ifjainkat** oly véggel, hogy amint mi azoknak adunk a meg nevezett scholák közönséges szükségére, ugy miis azon részekről vegyünk valamit Oskolánknak közönséges szükségére, mellynekis kiváltképen való s tőlünk leg inkább concernált része vala egyéb szükségeken kívül az itten tanitatni szokott manualis könyveknek és Authoroknak meg szerzései. Amidön a ki küldetett Ifjak meg térvén hoztanak volna valamely summácskát, azok, akik érette fárodtak, fárodságokért el vették annak Quartalitassát. De a többinekis és az egész summának kívánták az Ifjak közöttök való elosztatását, és amidön seniorjok változván s számot adván Tiszteletes Professor Uramnál volna, ad interim deponáltatva azon summa, s ő Kegyelme azon Scholának épen jelen való s el távozhatatlan szükségére magunk dispositioja szerint adott volna ki abbul egynehány forintokat, azt meg halván ő Kegyelme reá mentenek vakmerőképen kérdvén, hogy mert volna az övékbül hírek nélkül valamit kiadni? Más napon Tanítasok s Professiojok a reggeli órán végezödvén publice communi consensu seniorjok által azon pénz aránt ő Kegyelmet compellallyák kezekhez adni, közöttök fel osztatni, s ami benne distraháltatott, ha mindgyárt a' magáébulis, helyre tétetni kívánnyák, egyéb aránt hogy se a Templomban, se a' Scholában tovább semmi functioban nem szolgálnak, aperte declarallyák. Ő Kegyelme felelt: Fiaim, mivel a' Szent Eklesia és Patronus Uraimék parancsolnak minékünk, azért a' Szent Eklesia rendelésében meg nyugodgyatok. Szép szóval, instantiával kérjetek valamit belöle, ha adnak, mindgyárt oda adom, magamis szóllok mellettetek. Ők erre ezt mondták: Bizonyyal ök nem kérnek, mert az övék. Nagyságos Rector: Mivel ez közönséges dolog, közöttetek el nem igazithatom, majd a Szent Eklésiának meg jelentem, amit végeznek felöle, azt mivelem. Ő Kegyelme ezen kívánságokat az Ifjaknak minékünk az Isteni tiszteletnek helyén proponálván, akik akkor jelen lehettünk, a Scholaba bé mentünk, a holtot az Auditoriumba fel híván tudakozzuk, mit akarnak. Felelnek, hogy az ő pénzeket akarják kezekhez venni s magok között fel osztatni. Kérdgyük: mi okon? Felelnek: Mert övék, nékiek adták, és ugyan olly véggel hogy el osszák. Mi a' dolgot, és kivált a Scholának közönséges szükségét jól pensitálván végezzük s resolvallyuk, hogy a pénzt nékiek divisorora nem adgyuk, tőlök ugyan, avagy a Scholától el nem vesszük, se az Eklesiának

más valamely szükségére egy pénztis nem fordítjuk, ez aránt őket assecurállyuk, hanem az Oskolának közönséges szükségére conservallyuk, ily okokon:

1. Mert meszsze földről eddig szokatlan suplicatioval ezt illy végre, tudnillik nem privatumra, hanem a publicumra es ezen Oskolának conservatiojára collectaltuk, amint hogy amikor őket illy okon kiküldeni rendeltük, nemis czélozta senki abban közülünk az ő privatumjokat, hanem a publicumot.
2. Mert a' szükségis, melly törvény gyanánt lehet, azt hozza magával, minemü a szükséges könyveknek meg szerzése, mellyekből ökis, míg itt léznek, azután a következők tanulhatnának, minemü tovább a Scholai épületeknek minden esztendőben vagy egy vagy más részben való csináltatások s azoknak szükséges felépítetése, mint legközeleb mostanis actu a' Parvisták Classisának, az alatta lévő pinczének el telése s inveteratioja miatt lett olly egészen való le szakadása, amellyet mind azért, hogy a Parvistáknak nincsen helyek, mind egyéb tekintetekre nézve el mulhatalanul szükséges reparálnunk, mellyreis pro hic et nunc másunnan mit vegyünk elől, épen nincsen, mivel még Tiszteletes Tanítóinknakis egész ezen esztendőbeli fizetéseket ben vagyon, és nagy szegénység és szükség miatt, meg executiovalis némelyleket tentalván alig tudjuk ki állítani, minemü mégis sákoknak, hordoknak s egyéb utensiléknekis meg szerzése, gyámoltalan betegeknek vagy az extreme szegényeknek sublevatioja, kenyérnek következhető nagyob szüksége s töb elő fordulható efféle szükségek, mellyek valami publicum depositum nélkül nem orvosolthatnak.
3. Mert egyéb scholákis, úgy mint a' Debreczeni s Pataki Collegiomok, etc. az illetén collectalni szokott alamisnát a publicumra tartják, itt mennyivel inkább hát, a hol semmi fundus és publicum depositum meg eddig nincsen.

Ezen s töb okokra semmit sem hajtottak, sok szép Atyai kegyes inténsinknek semmi helyt nem adtak, sőt boszszu szokkal illettek, az Auditoriumbul le mentek olly protestatioval, hogy ha a pénzt kezekhez nem adgyák, mindnyájan mingyárt a' Scholábul el mennek, eléggé csilapítottuk, és utólyára csak arra kértük őket, hogy csak adig várokozzanak, míg töb Uraimékis, kik akkor jelen nem voltak, meg jönnek, és tellyeseb számmal lévén minden jót közönséges megegyezéssel vegezhetnek, de leg kisseb dologban sem engedelmeskedtek. Ott hagyván őket környül vették Tiszteletes Professorjokat, hogy a pénzt adgya nékies. Ő Kegyelme közülök elabalván conspiráltak, conjuráltak, és azon napon, scilicet die 20. Novembris minnyájan, kik jelen voltak, numero 24 a scholát sponte el hagyván ki mentenek. Senki ki nem

küldötte, hanem egyedül a magok engedetlensége, amelyis minthogy gyogyulhatatlan, mivel mint eddigis, nem ismerik semmi vétkeket, hanem az Ekleziát s Tiszteletes Professorjokat, ki ellenis post liminio holmi vádokat helytelenül irtanak s gondoltanak, mellyekről e dolog előtt épen halgattanak, kárhoztattyák, s magokat mindenekben igazittyák, hogy annális inkább tovább lábra ne kapjon Oskolánkban az illetén independentia s inobedientia, melly minden vétkeknek, confusioknak és rendeletlenségeknek szülő Anyja, concludáltuk, hogy többé Scholánkba vissza ne fogattassanak, félvén az illetén egyszer meg próbált engedetlenségnek kut fejbül könnyen származható s ki ujjulható Vallásunk gyalázó confusioktul, mellyeknek szomoru példái a töb s nagyob Oskolákbanis mind a közeleb s mind a távolab levő időkbemis meg estenek, ugyan azon confusiok s conspiratiok el távoztatására **rendeltük, hogy Oskolabéli Deák Ifjaink annak utána**, amint a Debreczeni hires Collegiombanis ugyan azon végre már 20 esztendőül fogva practizáltatik, **mediante juramento recipiáltassanak**, amelyly hogy nem teszik némelleyeknek s nekikis, kik ki mentenek, arrul nem tehetünk, kik meg mostis olly conditioval kívánnának vissza fogadtatni, hogy senki közölük ily juramentummal ad obedientiam ne adstringáltassék, senki ezen enormitásokért, mellyet cselekedtenek, ámbár azon conspirationak indítója s promotora lett légyen, meg ne büntetessék, ki ne rekesztessék, és a collectalt pénz is kívánságok szerint közöttök dividaltassék, mellyeket hogy meg nem engedhetünk, valaki a dolgot, és kivált az innen következhető gonosz consequentiakat jól pensitállya, méltán nem ítélhet s nem karhoztathat bennünket. Mindenekben arra czelozunk, hogy a jo rend, engedelmesség, kegyesség, csendesség Oskolánkal együtt közöttünk meg tartassék A mi szárnyaink alatt fel nevelkedett jó, szelid, engedelmes fiak által, kik mások előttis bennünket meg nem szégyenitenek, hanem örömünkre lésznek, Isten háza építtessék, és Istenünk dicsőíttessék. Nemis pusztult ugy meg scholánk, amint ők gondolták, vagy másokis gondolhatnák, mert máris vannak a kicsinyekkel együtt az öregeb scholárisok ötvennél többen, akik vagy akkor ben maradtak, vagy azolta szaporodtak, Deák gyermekekis, akik fel járnak, többen harmadfél száznál, reményük, hogy hamaridön többenis lésznek, ha jó rendben vehettyük oskolánkat, és Istenünk böldegittya az ő dicsőségére, s a köz jóra czelőző jó szándékunkat. Melly végre kerjükis Kegyelmeteket, hogy a dolgot így értvén a sinistra informationak s relationak helyt nem adván Scholánknak azon Casusában meg ne botránkozzék, és hozzánk s Oskolánkhoz eddig gyakorlott Atyai s Atyafiui kegyességének tovább való gyakorlásátul el ne vonattassék. Etc.

7.

1733. április 9.

A pápai egyházközség presbitériumának 5 pontba rendezett határozata a pápai kollégiumban előző nap lezajlott diáklázadás megbüntetésére és újabb zendülések megelőzésére.

Lelőhely: PREI. A pápai református egyházközség I. sz. jegyzőkönyve. 1720–1785. 109–117.
Megjegyzés: A vastag betűs részek a tanulmány szerzőjének kiemelésai.

Anno 1733. die 9. mensis Aprillis Feles szammal mind a' két Majorokbul lévő Patronus Uraimekkal be menvén Elől Járo Uraimék a Scholába, es a szent Ecclesia részirúlis a véget, hogy mivel **tegnapi napon** is egyeben gyűlván Elől járo Uraimék a scholabeli Iffjak sok fogyatkozásinak Correctiojára, midőn a schola Törvények szerént eleikben jo rendet es modot szabtak volna, **fől útvén magokat némelly éretlen elméjű Iffjak, signanter pedig és Partott utvén magok között a Scholabul Estvének idein ki mentek volna**, hogy azoknak rosz tselekedetek miatt valami jo Orvoslast es rendőlest tennének A scholabeli békességes Lakásnak meg tartására, eő kegyelemktől végeztetett:

Elsőben: hogy éretlen érkölcstelenségeket meg bizonyéto Iffjaknak érdemlett büntetések ezzel a következő időkre is meg tartando példaul maradjon, es hogy a következő Iffjuság is magát ahoz tarthassa, találtott **ezen mostonyi partútesnek okanak az, hogy az előt valo hasonlo rosz tselekedetnek es partútesnek minden meg büntétése nélkül a scholabeli Iffjusagnak felettebb valo kedvezés nyujtatott**, sőt nem gondoltatván az ollyatenoknak sokaknak rosz tselekedetinek erdeme es meg büntétése, ujobban sokan a scholában be vetettek sokaknak patronusi Assistentiaval es Recomendatioval Attyokfiai es jo akaroj mellyekek menvén szarvat adtak, es így az illyeten kedvezés nedengessegre⁴² s kevelységre utat es modot szabván az Iffjusagnak éretlen természeti az által fől indettatott. Azert, hogy tovább az is el távosztassék e most ki ment hiteket meg szegett rosz Iffjuságot elleteknek holtig tarto böstelenségekre es másoknak rettentő példajára e scholai társoságtul örökössen proscindaltak meg nem halgattatván semminémű Instantiajok sem Attyafiaiknak, sem Joakaroiknak melletek valo törekedések. Melly hogy annal jobban is praecavealtossék böcsületeknek el vesztése alatt az Ecclesia tagjai közül senki érettek ne Instállyon, es ha valaki bötsületinek meg nem gondolásával valamellyikért most vagy jövendőben Instantiat tenne, az ollyatén Instantia mint ezen

⁴² *Nedénges, nedínges:* a negédes = rátarti (fennhéjázó, elbizakodott) dunántúli, főleg kemenes-aljai változata. CZUCZOR–FOGARASI 1862–1868. IV. 751., 753–754.

Determinatioval cassaltatott sőt clamnáltatott dolog semminek tartassék és meg se halgattassék.

Másodsor: hogy azon nyakas és hitetlenül el ment **hiti szegett** Iffjuságnak érdemes büntetése azzal is augealtossék és ezen scholai következendőbeli Iffjuságnak Példával légyen és hagyattassék, hogy azon Iffjak scholánk bötsületinek meg tartására magok gondolattyoknak félben szakasztására sohol se Collegiumokban, se Particulakban ne acceptáltossanak, se a szent Társóságokban Mesterségre ne apalcaltossanak, determinaltatott az is, hogy Tiszteletes Komaromi Joseph Uram a szent Ecclesia nevel mind Tiszteletes Superintendens Uraimeknak, mind Collegiumbeli és más Particulabeli Professor Uraimeknak s Patronus és elől-járo Uraimeknak irván neveket is seriatim Catalogealván meg külgye és reqvirallya a szent Ecclesia nevével, hogy sohol ne acceptaltossanak.

Harmadsor: eszt is a scholabeli Iffjuságnak kárára lenni tapasztalta a szent Ecclesia, hogy a Legatio Erdélyben és föllyebb, alább Deák Iffju által szokott vegben vitetni, és az nem adván többet harmadnál a közönséges Jóra két részt magának meg tart, es így magának kereskedést rendelvén kevellyen abbul Ruhászcodik, és az Idő alatt vandorlásában sok roszt Erköltsöt kapván Tanuságot is Ideinek jobb részében mulattya, Azért hogy az Deákság a pusztabeli meszi valo Legatiora ne botsátossék, Determinaltatott, honnéd hogy ezen kevés jövedelem is be jöhessen, irattassék mindenkor superintendens Uraimeknak, hogy a schola publicaltossék.

Negyedsor: ha valakit ezen most praescribált Iffjak között a scholában titkon vagy nyilván be jöni akárki meg tapasztal, mindgyárt tartozék meg fogni, és hogy az keményen meg tsapattassék és ki tsapattathassék, Elöl Járo Uraimeknak hirt adni, addig penig el ne eresztteni.

Eőtödször: mint hogy a Deaki Iffjusagnak sok volta a roszaságot is okozza, Azért ez után a modo in posterum soha husz Deáknál több ne acceptáltossék, hanem ha a husznák heja lészen, más ugy indulhasson, az pedig mind Logicus légyen, és leg alabb érett elmejű.

RÖVIDÍTÉSEK

DREKK	= Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtárának Kézirattára, Pápa
DREL	= Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára, Pápa
PREI	= Pápai Református Egyházközség Irattára, Pápa

RÖVIDÍTVE KÖZÖLT IRODALOM JEGYZÉKE

CZUCZOR–FOGARASI 1862–1868.	= CZUCZOR Gergely–FOGARASI János: A magyar nyelv szótára. I–VI. Pest, 1862–1868.
KIS 1896.	= KIS Ernő: A dunántúli ev. ref. egyházkerület pápai főiskolájának története 1531–1895. Pápa, 1896.
LAMPÉRTH 1931.	= LAMPÉRTH Géza: A pápai református főiskola

- SZABÓ 1987.
= SZABÓ György: A Dunántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárának (Pápa) kéziratkatalógusa (1850 előtti kéziratok). Bp., 1987.
- THURY 1904.
= THURY Etele: A pápai református főiskola rektorai és felsőbb tanulói 1752-ig. In: A Dunántúli ev. ref. egyházkerület Pápai Főiskolájának értesítője 1903/1904. Szerk. Thury Etele, Faragó János. Pápa, 1904. 3–33.
- TÓTH 1941.
= TÓTH Endre: A pápai református egyház története. Pápa, 1941.
- TRÓCSÁNYI 1981.
= RÚZSÁS Lajos – TRÓCSÁNYI Zsolt – BODOLAY Géza – KISS József – PÖLÖSKEI Ferenc: A pápai kollégium története. Szerk. Trócsányi Zsolt. Bp., 1981. II. A szatmári békétől a türelmi rendeletig. 43–86.
- ZOVÁNYI 1977.
= ZOVÁNYI Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Bp., 1977.³

SUMMARY

JÓZSEF KÖBLÖS**Liber legum coetus Papensis
New research works relative to the first law book
of the Pápa Reformed College**

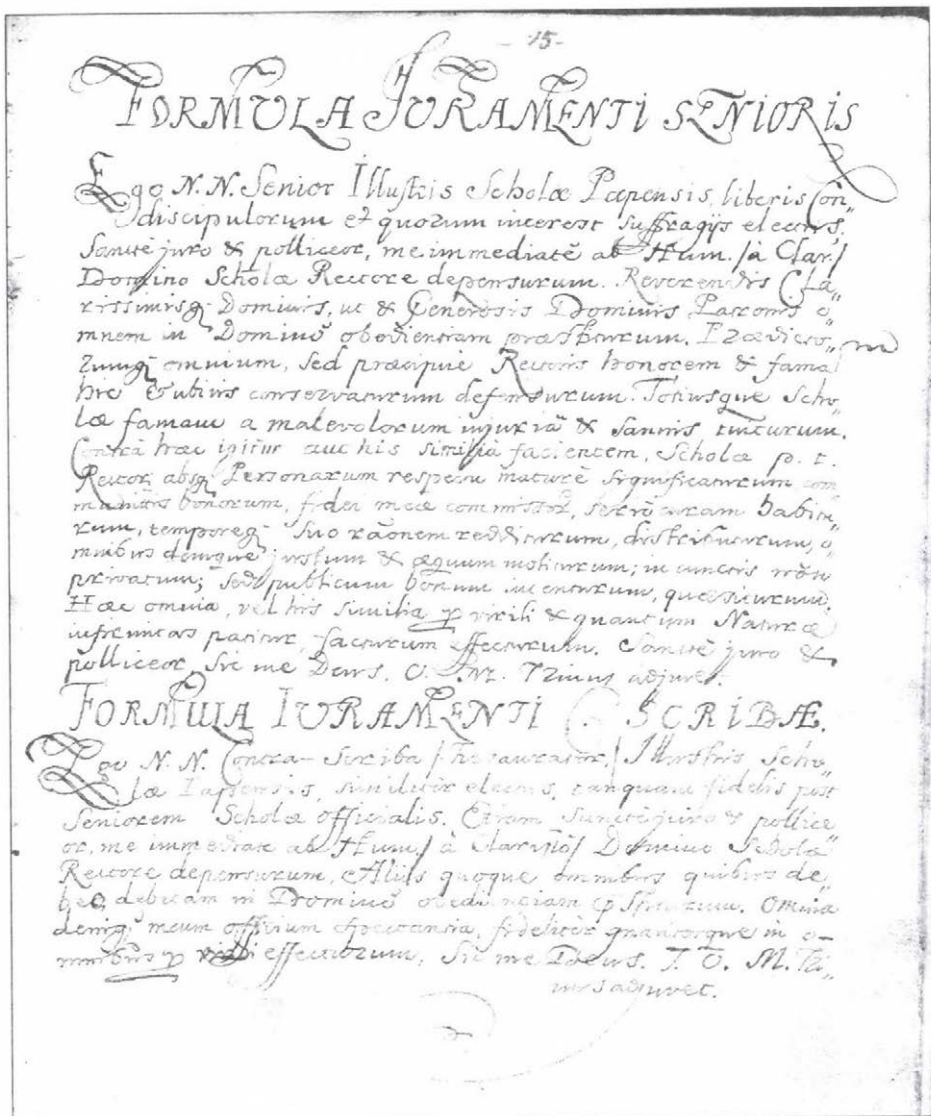
One of the most valuable pieces of our Collection is the oldest law book of the Reformed College of Pápa, which contains the laws drafted by Péter Hollósi, Rector of the College, in 1585. Its date of origin has been argued among scholars. Since we are going to publish the list of the students' names in the law book, a correct definition of origin has become necessary.

Following a preface, the volume contains a set of vow examples and then in the first part of College laws general (pertaining to every one), in the second part special (relative to officers) regulations can be read. A closing section concludes the book. The laws are followed by the signatures of students from 1585–1752, and then from 1785–1791. The volume is not an original law book, but it is a copy in which the names were copied from the original book from time to time. When the old law book was replaced with a new one and students discontinued to sign their names in the old one, this copy lost its original function. Later documents of headmasters and assistants were copied here between 1798–1803.

Scholars could distinguish the 1585 layer of the text from the additions during the 17th Century and at the beginning of the 18th Century. Through examining the outlook of the texts, the author tries to define the periods of copyings. According to him, the copyings of the laws and lists were made by

four hands until the autumn–winter of 1728, or latest the beginning of 1729. Then from 1729 to 1791 there were twelve hands making the copying.

In defining the origin the author was helped by a data in the law book relative to a students' rebellion against the leadership in November 20, 1725. This rebellion is mentioned by other sources too, which are also examined by the author. Another rebellion of the students taking place on April 8, 1733 is also scrutinized on the basis of many sources.

Pápai levél 93. 1664. máj 20

Rectori L. Dño Andrea Gyvári
ab Ao 1724 usq. 1729. hi subscri,
pserunt.

Petrus		Ólesaj Anno 1724. 2. Majj
Georgius		Abzalaj 20. 9. Majj
Franciscus		Kisfalud 10. 10. Majj
Stephanus	M.	Ócsaj 10. 10. Majj
Stephanus		Vasvári 10. 10. Majj
Blasius		Dócsaj 10. 10. Majj
Johannes		Borsaj 10. 10. Majj
Michael		Bonyhád 10. 10. Majj
Stephanus	J.	Ócsaj 10. 10. Majj
Michael		Miskolc Anno 1725. 12. Majj
Franciscus		Pálffy 12. Majj
Georgius		Rétság 12. Majj
Franciscus		Dócsaj 12. Majj
Georgius		Vásvári 12. Majj
Stephanus		Ócsaj 12. Majj
Samuel		Vásvári 12. Majj

- 96 -

Johannes	Bülsi d. Maji
Stephanus	Salanckij idem
Agostinus	Pragij idem
Pedrius	Eonij 20 Julij
Pedrius	Kalij 12. Augusti
Michael	Kalij idem
Stephanus	Mag. 1729. 10. Martij
Stephanus	Tri. 11. Maji
Stephanus	Meliter. 1. Aprilis
Stephanus B.	Stavodi de 17. Maji
Samuel. Mag.	Wingst. idem
Andreas V.	Leghelius l. l. l. l. l.
Franciscus	Boris idem
Stephanus	Asonij idem
Franciscus	Otradi idem
Stephanus	Kara idem
Stephanus	Mag. 17. Maji A. 1729.
Franciscus	Stavodi 12. Maji

(Tájékoztatjuk Tisztelt Olvasóinkat, hogy „Adattár” című rovatunk ettől a számtól kezdve — kibővült tartalommal — „Kisebb közlemények” címen jelenik meg. *A szerk.*)

A reformáció háromszázados ünnepe Pápán 1817-ben. A Pápai Református Gyűjtemények sok értékes dokumentumot őriz *Tóth Ferenc* teológiai tanár, pápai lelkész, később dunántúli szuperintendens munkásságával kapcsolatban. Nemcsak saját levelezésének egy jelentős része található itt, hanem diákkori jegyzeteinek, teológiai előadásainak, prédikációinak és egyházigazgatási tevékenységének dokumentumai között is bőséggel válogathat a kutató, aki a XIX. század első felének dunántúli/pápai református egyháztörténetével foglalkozik. Kézirattárunkban O.675.h jelzet alatt található az alább közölt jelentés, amelyet maga Tóth Ferenc mint pápai lelkész és kerületi főjegyző készített a reformáció 300. évfordulójának pápai ünnepeiről. A dokumentum számos másolatban maradt fenn: az eredeti példányt — amely összefűzetlen ívekből áll — Tóth Ferenc készítette, majd több példányban lemásoltatta azt a gyülekezet kántorával. Ezeket az íveket összefűzték és bekötötték, valószínűleg nyomdai sokszorosításra előkészítendő. Úgy tűnik azonban, hogy a „programfüzet” nyomtatásban sohasem jelent meg: erre utaló jelet sem könyvtárunk katalógusaiban, sem a Magyar Nemzeti Bibliográfiában nem találtunk¹. Úgy véljük, hasznos lehet, ha az *Acta Papensia* hasábjain (két részletben) napvilágra hozzuk ezt a dokumentumot: nemcsak helytörténeti, egyháztörténeti jelentősége okán, hanem azért is, mert — ahogy az egyházközség történetírója, Tóth Endre említi² — „az istentisztelet rendjéről 1856 óta vannak feljegyzések.” Nos, az itt közölt szertartásrend közel négy évtizeddel korábbi, így liturgiátörténeti kuriózumnak is tekinthető.

¹ Pedig számos alkalmi programot, prédikációt jelentetett meg Tóth Ferenc, egy ezek közül: *Öröm innep, melyet ült a Pápai ref. Eklklésia Fő Tiszt. Tóth Ferentz urnak, a helv. Confessiót tartó túl a Dunai Fő tiszt. Superintendenzia generalis nótáriusának stb. a Pápai prédikátorságba szerentséssén lett bétkatása alkalmatosságával 1817-dik eszt. Mártzius 30-dikán.* Kinyomattatott a Pápai ref. Eklklésia költségén. Győrben, 1817. Streibig Leopold betűivel. 24 p. Az 1817. december 7-i pápai ünnepeiről röviden beszámol GLATZ Jákob: *Az ausztriai tsász. kir. birodalomban 1817-ben tartott reformátzió harmadik százados öröm innepének előadása.* Magyar nyelven közrebotsátotta Márton József. Béts, 1818. 218–219. — Tóth Ferenc életéről és teológiai munkásságáról máig a legrészletesebb és a legjobban használható BENEDEK Sándor: *Tóth Ferenc gyakorlati teológiája: tanulmány a gyakorlati teológia köréből.* Debrecen, 1933. 253 p. című monográfiája, mely a Csikesz Sándor szerkesztette „Theologiai tanulmányok” c. sorozat 30. számaként jelent meg.

² TÓTH Endre: *A pápai református egyház története.* Pápa, 1941. 258.

LELKI ÖRÖM

mellyel inneplette a' PÁPAI Reformáta Szent Ekklésia
a' Reformátiónak Harmadik Százados Innepét December

7^{dik} Napján MDCCCXVII esztendőben
tévén ennek megülése módjáról Hivatalos Tudositást
a' Tul a' Dunai Fő Tisztelendő Superintendentiának

TÓTH FERENTZ

a' Pápai Ref: Szent Ekklésiának Prédikátora,
és Edgyházi Generális Notarius

Rendi azon Isteni tiszteletbeli Szent foglalatosságnak mellyel inneplette a' Pápai Reformáta Szent Gyülekezet a' Reformátiónak Száz Esztendőben egyszer előforduló Nagy Innepét 1817^{dik} esztendőben Dec: 7^{ik} napján.

A' Pápai Reformáta Szent Ekklésia, és annak ez idő szerént való Prédikátora Tóth Ferentz, előre tudósítatván Főtiszt: Püspök Tóth Pápai József Úr által, az eránt, hogy ezen Túl a' Dunai Főtiszt: Superintendentiának az az akarátja, hogy a Reformátiónak századonként elő forduló nagy Innepe nevezetesebb Solemnitással³ a' Pápai Reformáta Szent Ekklésiában Innepeltessék meg: Mindjárt tehát a' Pápai Ekklésia Consistoriuma⁴, élesztetvén nem tsak ezen megtiszteltetés, hanem az arra való Örvendetes vissza emlékezés által is, hogy ezen Ekklésia vólt hajdan a' Túl a' Dunai Ekklésiák közt a' legelső, melly a Reformált Tudományt annak hajnalában mindjárt bevette, és mindenfelé terjesztette is, azon iparkodott, hogy ezen Vallási és Ekklésiai Öröm Innepe Napot, minél fényesebbé, és ditsőségesebbé tehesse. Olly rendelést tett tehát, hogy ezen Innepe Solemnitás November utolsó napjáról, a' mellyen Innepelték azt egyéb Ekklésiák az eleikbe adott mód szerént, December 7-dik napjára elhalasztatott, hogy ekképpen külföldről is azok, a' kik ezen Solemnitáson jelen lenni szerettek, bejöhessenek; de a Solemnitás napja előtt két egymás után következő Vasárnapokon előre kiis hirdettetett, hogy Dec: 7^{ik} napján a' Reformátiónak Száz esztendős Innepe tartattatik ezen Ekklésiában!

Eljövén pedig ezen nevezetes Öröm Innepe nap: az Isteni tiszteletbeli szent foglalatosságra nézve, illy Rendelés tétetett, és követtetett.

1. A' Templomnak mind a' két Ajtai Reggeli 9 órakor megnyittatván, a' betakarodó, 's minden Vallásbeli külömbbség nélkül megjelenő sokaságot a' Hellybeli Vice Curátor⁵, és Egyházfiak a' Székekben, és azok nem lévén elégségesek, a' be vitt Padokra és Székekre elrendelték, és a Collégiumbéli ki-

³ solennitas (latin) = ünnep(ség)

⁴ consistorium (latin) = tanács

⁵ vice curator (latin) = segédgondnok

sebb és nagyobb Tanuló Sereg is, Praeceptoraik⁶ és Tiszteletes Professoraiknak Intézeteik alatt szép rendel a' Collégiumból kiindulván a' Templomban megjelent.

2. A' Kisebb Tanuló gyermekek közül kiválasztott Éneklők kezdték el az Éneklést, énekelvén Introitusul⁷ a' Gyülekezettel az Újj Énekes Könyvből a 69^{ik} Ditséretet egészen, melly így kezdődik: *Isten a' roppant Egeknek.*

3. Mikor az Egyházi Szolgák, kísértetvén az Ekklésia Tekintetes Curátora, és a' Consistoriumnak több Tekintetes Tagjaitól a' Templom küszöbénn beléptek: akkor kezdték el a' Togatus Kántor Deákok Hármóniával a' Superintendentia által ezen alkalmatosságra készítettett éneket, mely oda alább az I^{ső} Szám alatt leiródik, és így kezdődik: *Felséges Isten! Világosság Attya.*

4. Az Egyházi Szolgák közzül a' Hellybéli Prédikátor Tóth Ferentz Úr vitte kezében az Ó, és Újj Testamentomi Szent Irásokat, vagy a' Bibliát, és a' fenn álló Gyülekezet szeme láttára letette azt az Úrnak Asztalára, ezzel jelentvén azt, hogy a' mi Szent Hitünknek Fundamentoma az a' Szent Könyv, a' Biblia legyen. — Tiszteletes Által Ferentz Úr, a Pápai Tractus Nótáriusa⁸ és Gör'sönyi Prédikátor vitte azon aranyozott tányért, mellyről az Úr Vacsorája kiszolgáltatásakor a' kenyér osztatik, — az Úr Asztalához való két aranyozott Poharakat pedig vitték Tiszt.: Nagy Sámuel Nyárádi, és Németh Jonatán Csöglei Prédikátor, és Tractualis Assessor⁹ Urak, 's a' Nép láttára letették az Úrnak megterítettett Asztalára, jelentetvén különösen a' Poharak által az a fontos dolog, hogy: *Calix est per Reformationem populo restitutus*¹⁰. — T. Zsoldos Jákob Mező Laki Prédikátor és Superintendentialis 's Tractualis Assessor Úr vitte a Kereszttséghez való ezüst Medentzét és Kánnát abban töltött vízzel edgyütt, és az Úr Asztala mellé helyezettett Keresztelő Asztalra azt letette, ezzel jelentvén, hogy mi tsak ezen két Sákramentomokat tartjuk, és többet nem, — a' több Tiszteletes Atyák pedig, úgymint Tiszteletes Esperest Búzás Pál Tapoltzafői, Tiszteletes Sebestyén István Theol: Prof: és Superintendentialis Assessor, T. Édes Gergely Kupi, Tiszt: Nagy István Atsádi Predikátor Urak, edgy fél hóld formában körül vévén az Úrnak Asztalát, azzal a jelentetett, hogy a' mi Prédikátoraink olly személyyek, kiknek az Ekklésia rendeléséből jussok van a szent Sákramentomokat kiszolgáltatni, és ezeknek végeztével a T. Prédikátor Urak a' Prédikálló Székhez való legközelebbi székben, és annak grádotsainál helyezettett székekben leültek, jelentvén ezzel, hogy nekik, mint a Prédikállásban és Tanításban a' Szent

⁶ praceptor (latin) = tanító

⁷ introitus (latin) = bevonuló ének

⁸ a pápai egyházmegye jegyzője

⁹ egyházmegyei tanácsbíró

¹⁰ Magyarul: *A kelyhet a reformáció visszaadta a népeknek.*

Apostolok Successorinak¹¹, jussok van az Ekklesia rendelkezéséből a' Krisztus Evangyélioma hirdetéséhez. — Jelen voltak még a' fellyebb említett T. Prédikátorokon kívül: Tiszt: Túdós Márton István Philosophiæ Professor és Superintendentiális Assessor¹², úgy Tiszt: Nagy Mihály Úr, Históriának, Physikának és Literaturának Professora.

5. A' Tógátus Deákság¹³ Hármóniás Éneklése megszünvén, a' Kántor éneklette az egész Gyülekezettel fenn állva ezen Vasárnap reggeli Invocatiót¹⁴: *Szent Isten, nóha néked.*

6. Ugyan a' Kántor az egész Gyülekezettel éneklette a' 70^{ik} Ditséretnek, melly így kezdődik: *Adjunk hálát mindnyájan* etc. az 1. 4. 5. 6. 7. verseit. Mellynek végeztével

7. A' Tógátus Deákok Hármóniával eléneklették a' 37^{ik} Ditséretnek 2^{ik} versét, melly így kezdődik: *Te szentségnek újj világa*, melly alatt:

8. A' Helybeli Prédikátor, mint ezen Solemnitásra kineveztetett Actor, felmenvén a Kathédra, és magának Textusul vévén Efes: 5:8. ezen Innephez alkalmaztatott Prédikáziót mondott, az azt megelőző és követő, 's az ezen alkalmatossághoz szabott Könyörgésekkel, mellyeket oda lejjebb megláthatni.

9. Mikor a' Prédikátor a Reformátiónak rövid Historiáját, és ezen Innepi örömnöknek fundamentomát elmondotta, 's a' Matériát, mellyről tanításában beszéllett, kijelentette: akkor a Kántor Deákok Hármóniával reá kezdtek azt a vasárnap délutáni első Invocatiót, melly így kezdődik: *Úr Jézus melly igen drága* etc.

10. Prédikázió végeztével, Alamisnálkodás végett ajánlattak a' Szent Gyülekezetnek azok a' Nyomorúlttak, kik itt Pápán az Irgalmas Barátoknak Ispotályában, és az Aszszonyi Ispotályban vagynak, kik között a gyült Summa, minden vallásra való tekintet nélkül kiosztatott.

11. Lejövén a Prédikátor a' Kathedrából, eléneklették a' Kántor Deákok Hármóniával azt az Újj Éneket, mellyet a Ven: Superintendia készítetett ezen alkalmatosságra, melly oda alább a' 2^{ik} Szám alatt leirattatik, és így kezdődik: *Bóldog az egész életében.* Ennek végeztével

12. Egy kisded, Vallásunk rendtartási szerént megkereszteltetett Tiszt: Assessor Zsóldos Jákób Úr által.

13. A' Kántor éneklette az egész Gyülekezettel a' 165^{ik} Ditséretet, melly így kezdődik: Emlékezzél Úr Isten Hiveidről. Melly alatt az idegen Vallásuak kitakarodtak a' Templomból, és az Úr Asztalához járulni akarók benn maradtak.

¹¹ successor (latin) = örökös

¹² filozófiaprofessor és egyházkerületi tanácsbíró

¹³ A kollégiumi törvényekre esküt tett, felsőbb évfolyamokba járó tanulók, a diákönkormányzat (coetus) tagjai.

¹⁴ invocatio (latin) = segítségül hívás

14. Az Úr Asztala a' Pápai Ekklesiának olly Klenodiumaival terítettven meg, melyekkel az a' Reformációnak más illy Százados Innepén is már diszelkedett, – a' mellé kiállott Tiszt: Prof: T. Sebestyén István Úr, és edgy az alkalmatossághoz illő Ágendát mondott, - 's annak elvégezésével ugyan oda kiállott a' Hellybeli Prédikátor, ez a' Kenyeret, Tiszteletes Sebestyén István Úr pedig a' Bort osztván az Úr Asztalához járulóknak. – A' Bort töltögették a' poharakban T. Seregély István Takátsi, és T. Édes Gergely Kupi Prédikátor Urak.

15. Az Úr Vatsorája vétele alatt, a' Kántor a' Gyülekezettel, és a Kántor Deákok Hármóniával egymást felváltva énekeltek. A' mikor

1^{sőben} A' Kántor az egész Gyülekezettel énekelte a' 163^{ik} Ditséretet, melly így kezdődik: *Én Istenem, sok 's nagy bűnöm.*

2^{szor} A' Kántor Deákok Hármóniával énekeltek a' 167^{ik} Ditséretnek 10. és 11. verseit, melly 10^{ik} vers így kezdődik: *Ez edgyügyü vendégségben.*

3^{szor} A' Kántor a' Gyülekezettel énekelte a' 164^{ik} Ditséretet, melly így kezdődik: *Uram, bűneink sokasága.*

4^{szer} A' Kántor Deákok Hármóniával énekeltek a' 167^{ik} Ditséretnek 14. és 15. verseit, melly 14^{ik} vers így kezdődik: *Isten ártatlan Báránya.*

5^{szor} A' Kántor énekelte a' Gyülekezettel mind addig, míg a' Communio¹⁵ tartott.

16. Az Úri Szent Vatsora, és a' Háláadó Imádkozás, a' Gyülekezetnek megáldásával edgyütt végezödvén a' Kántor Deákok énekeltek a' CXXII-dik 'Sóltárnak 3-dik versét, melly így kezdődik: *Légyen te köfalaidban.*

17. A' Kántor a' Gyülekezettel énekelte a' 174^{ik} Ditséretet, melly így kezdődik: *Uram botsáds el népedet békével.*

18. A' kisebb tanulók után énekelte a' Gyülekezet a' 238^{ik} Ditséretnek 3-dik és 5-dik verseit, melly 3-dik vers így következik: *Uram! a' Te kegyel-mednek.*

19. A' Nép a' Templomból kitakarodván, a' Consistorium Tagjai, és a' Tiszteletes Egyházi szolgák felmentek a' Parokhiára, és ott egymás előtt azon való örömet kijelentvén, hogy minket tett az Isteni Gondviselés olly szerentséessé, hogy ezt az Innepet érhattuk, a Consistorium a' külföldi egyházi szolgáknak megjelenésekért köszönetet tett, és hogy ezen Innepi Czeremónia az Ekklesia Protocollumában¹⁶ örök emlékezetül beirattassék, 's a' Prédikáció és Könyörgések, a' Keresztségi és Úr Vatsorájához alkalmaztatott 's elmondott Agendák leirattassanak, és az Ekklesia Árhivumában kézírásban is eltéssanak, de kiis nyomattassanak megrendeltetett. Érezvén pedig mind a' Tiszteletes Atyák, mind a' Consistoriumnak Tekintetes Tagjai, hogy ezen Innepnek illy fényesen való megülését Felső Királyunknak

¹⁵ communio (latin) = közös részesedés valamiben, itt: úrvacsora.

¹⁶ protocollum (latin) = jegyzőkönyv

hozzánk most is megmutatott különös kegyelmességének köszönhetjük: megújítottatott Öröme közt Ő Felségére, és egész Felséges Házára és Égnek áldását buzgó szívvel kérvén, a' Parókiáról eloszlottak.

20. Délután 3 órakor az Isteni tisztelet óráján ismét felgyülekezvén a' Gyülekezet, a' helybeli Prédikátor azon Imádságot imádkozta el a' Gyülekezettel, melyet e' mi Főtiszteletű Superintendentiánk ezen Tzélra készítettett, és az Ekklesiákban elmondani megrendelt. — A' Gyermek Bemenőre énekeltek a' CIII-dik 'Sóltárt, a' Kántor a' Gyülekezettel a' XCVI 'Sóltárnak megtsillagozott verseit. Kimenőre pedig ugyan a' Kántor énekelte a' 75. Ditséretnek 3. 4. és 5. verseit.

A' Reformáció Secularis Innepén elénekelt Énekek, melyekről oda fellyebb a' 3-dik és 11-dik Számok alatt volt említés tétetve.

I. Bemenőre
a' XXIII 'Sóltár Nótájára

Felséges Isten! Világosság Attya!
Hálát ad Néked szívünk indúlatja,
Hogy közléd velünk Fiad tudományát,
Mellyel a' Tévelygések alkotmányát
Lerontván, Lélekben és valóságban
Imádkhatunk szívbeli tisztaságban.
Megtanúltuk a' Jézusi jó szivenn
Egymást szeretni, és eltűrni hivenn.
Ó bölts Tanítónk! tiszta indúlatod
Remekében mindenkorazt mutatod,
Emberhez illő módon mint érezzünk
'S a' Jóban előmentet hogy szerezzünk.
Tartsd meg közöttünk e' jóltévő Vallást,
Adj ennek örökké szabad gyakorlást.
Uram erősíts hitünkben bennünket,
Nevelj a' Jóban – botsásd meg bűnünket.
Végre adj nekünk a' Te benned vetett
Reménységünk szerént örök életet.

II. Kijövőre.
A' CII-dik 'Sóltár Nótájára: Halgasd meg Uram

Bóldog az egész éltében
Ki az Hivek Seregében
Istent imád okosan.
Szeret buzgóságosan.
Mást eltűr, Hív, haszonra él.
Mint Igaz a' sirtól nem fél.
Hálát adunk Uram érte,
Hogy lelkünk e' Jót elérte.

Add jó Atyánk! hogy e' fénylő
Világosságnál reménylő
Lelkünk el ne tévedjen,
Tsak hozzád emelkedjen. –
Így a' Vallás Szent Élettel
A' hit Jó tselekedettel
Minket boldogokká tégyen,
Kérünk Fiadért, úgy légyen.

[Itt következnek a könyörgések és a prédikációk: 8–27. oldal].

KÖZZÉTESZI: MEZEI ZSOLT

* * *

Egy 17. századi pápai főbíró végrendelete (Rauser Gergely, 1624) A kora újkori végrendeletek a jog-, társadalom- és gazdaságtörténetben, a hétköznapi élet és viselettörténet kutatásában egyaránt nagy jelentőségű források.¹⁷ Így a pápai vonatkozású végrendelet-kutatás rövid historiográfiáját is áttekintő *Hermann István* joggal sajnálkozott a közölt és fennmaradt testamentumok csekély száma, és mindennek háttérében az egykori városi és uradalmi levéltárak nagymérvű pusztulása, töredékeinek szétszóródása miatt. *Kutassy Mihály* cseszneki kapitány és hitvese, *Orosztonyi Zsuzsanna* 1637-ben, illetve 1656-ban kelt végrendeleteit publikáló forrásközlésében hívta fel a figyelmet egy kiterjedtebb bázison nyugvó forrásfeltárás szükségességére.¹⁸ E törekvés fontosságát illusztrálja a jelen forrásközlés is; hisz az alábbiakban a pápai történetírásban — a róla szóló életrajzi szócikk révén is — ismert *Rauser Gergely* főbírónak, Sopron város levéltára gazdag „*Testamenta*” iratanyagából előkerült végrendeletét publikálom. A forrásközlés előtt engedtessek meg, hogy a szakirodalom és a megjelent források alapján röviden szóljak a végrendelezőről.

A nemesi jogállású, az enyingi *Török*, majd bedegi *Nyáry* család familiárisi körébe tartozó Rauser Gergely az 1608/1609, 1610/1611-1611/1612, illetve 1617/1618. évben töltötte be Pápa város főbírói tisztét.¹⁹ A pápai bírók életútjáról megjelent prozopográfiai gyűjtés életútját 1605-től adatolja;²⁰ 1608 márciusában bíróként kiadta a pápai csapó céh artikulusait. A városi elitben betöltött szerepét, személyének tekintélyét jelzi, hogy e hivatalviselést követően, 1609 decemberében – *Podari István* esküdt és *Tóth (Tooth) Demeter* jegyző kíséretében – esküdtként – ő is tagja volt annak a városi küldöttségnek, amely Pápa kiváltságait *II. Mátyás* királlyal megerősített-

¹⁷ A forrástípus szerkezetére, elemzési lehetőségeire, a további szakirodalmakra: HORVÁTH József: Egy végrendeletkutató tapasztalataiból. = Vera (nem csak) a városban. Tanulmányok a 65 éves Bácskai Vera tiszteletére. Szerk.: Á. Varga László. Debrecen, 1995. 433–444., Uő.: A XVII. századi győri végrendeletek viselettörténeti adalékaiból. = Viselet és történelem. Viselet és jel. Az aszódi Petőfi Múzeumban elhangzott néprajzi konferencia előadásai 1996. augusztus 15. Szerk.: Korkes Zsuzsa. Aszód, 1996. 5–22., Uő.: A 17. századi Sopron vármegyei végrendeletekről. = HORVÁTH József–DOMINKOVITS Péter: 17. századi Sopron vármegyei végrendeletek. Szerk.: Dominkovits Péter. Sopron, 2001. XI–LXVII.

¹⁸ HERMANN István: Pápai középnesemesi házaspár végrendelete a XVII. század közepéről. = Lapok Pápa történetéből (LPT) 1998. 4. sz. (Panniculus Ser. C. No. 93.) 67–81. (a továbbiakban: HERMANN 1998/A).

¹⁹ HERMANN István: Pápai bírók a XVII. században. (Adalékok a XVII. századi Pápa városi archontológiához) = Acta Musei Papensis: Pápai Múzeumi Értesítő 7:1997. Szerk.: László Péter. Pápa, 2002. 84. (A továbbiakban: HERMANN 2002.) A Rauser bírósága idejének városi pecsét-használatára, a tárgydőszakból származó, jelenleg ismert megpecsételt pápai kiadmányok jegyzékére: HERMANN István: Pápa városi pecsétek a XVII. században. = Ezredforduló. A Pápai Művelődéstörténeti Társaság millenniumi emlékkönyve. Klny. Pápa, 2001. 113–128. (A becsatolt függeléken az 1609. évi második pecsét előfordulása regisztrálható).

²⁰ HERMANN 2002. 99.

te.²¹ Két egymást követő periódusban is viselte a főbírói hivatalt, ami az 1639/1640-1640/1641-es évekg, *Hencz Imre* hasonló hivatalviseléséig egyedülálló esetet jelentett. Hivatalviselésének még első „időszakában”, 1611 januárjában az ő nevéhez, bíróságához is fűződik a pápai varga céh céhlevelének átiratása a kérvényező sárvári mesterek számára. 1612. évi bírósága idejéből egy város által vizsgált magzatelhajtási per ismert.²² A városi elitben, a város közeletében, folyamatosan betöltött vezető szerepét jelzi, hogy — későbbi bírói hivatalviselését megelőzően — őt is a tizenkét városi tanácsos között említi a presbiteriumot elfogadó, 1617 januárjában keletkezett oklevél.²³ Utolsó bíróságát követően is a városi tanács tekintélyes tagja maradt. Ezt egyrészt bizonyítja a különböző városi ügyekben, eltérő bíraskodási fórumokon (pl. úriszéken) történő részvétele. Így 1620-ban városi esküdtként részt vett egy földesúri várba bezárt polgártárs kiszabadítási kísérletében, ami miatt ez év decemberében ő is a Nyáry család pápai úriszéke elé került.²⁴ 1621–1622 során ugyanezen úriszéken, pápai lakosokat érintő perekben immáron az úriszéki bírák között foglalt helyet.²⁵ Személyének súlyát még inkább kiemeli az, hogy a helyiek mellett többször országos jelentőségű események alkalmával is képviselte városát. Végrendelete utalásából ismert, hogy 1620 nyarán ő is ott volt *Bethlen Gábor* beszercebányai országgyűlésén.²⁶ Miként 1609-ben, úgy közel másfél évtizeddel később az 1622-es soproni országgyűlés alkalmával esküdtként Rauser is tagja volt annak a városi küldöttségnek, amely *Sándor György* főbíró vezetésével *II. Ferdinánd* királlyal megerősítette és átiratta Pápa város kiváltságlevelét.²⁷ Egy 1623-as birtokbeiktatás szerint Rauser Gergely Pápán, a Hosszú utcában a 12. számú házat birtokolta, amit 1625. november 18-án özvegye, *Farkas Dorottya Nyáry Miklóstól* megkapott.²⁸

²¹ Magyar Országos Levéltár A 57. Magyar Kancellária Levéltára, Libri Regii 7. kötet 160–163. A privilegiumok kiadása: Pozsony, 1609. december 20. (Arcanum CD-ROM alapján)

²² HERMANN István: Sikertelen magzatelhajtás a XVII. század elején. = API. (2001) 3–4. 207–214.

²³ HERMANN István: Dokumentumok Pápa város és a pápai református egyház történetéhez. = LPT, 1998. 3. sz. (Panniculus Ser. C. No. 98.), HERMANN 2002. 99.

²⁴ Úriszék: XVI–XVII. századi perszövegek. Szerk.: Varga Endre. Bp., 1958. (továbbiakban: VARGA 1958.), HERMANN 2002. 99.

²⁵ Az 1621. július 8-i, 1622. április 9-i pápai úriszékről bírái sorából ismert a neve. Ld.: VARGA 1958. Nr. 280., 520., 1. sz. lábjegyzet, uo. Nr. 281., 521., 1. sz. lábjegyzet. HERMANN 2002. 99.

²⁶ Ld.: közölt végrendelet, vö.: TÓTH Endre: A pápai református egyház története. Pápa, 1941. (TÓTH 1941.) passim.

²⁷ Magyar Országos Levéltár A 57. Magyar Kancellária Levéltára, Libri Regii 7. kötet, 167. A privilegiumok kiadása: Sopron, 1622. június 17., Ldm.: uo. E 227. Magyar Kamara Archivuma, Libri donationum 5. kötet, 515. (Az Arcanum CD-ROM alapján.)

²⁸ HERMANN 2002. 99., HARIS Andrea: Telkek és tulajdonosok. A pápai „Hosszu uttza” krónikája a 17–18. században. = Koppány Tibor hetvenedik születésnapjára. Tanulmányok. Szerk.: Bardoly István-László Csaba. Bp., 1998. (Művészettörténet–Műemlékvédelem) 343–371., különösen: 349.

Rauser Gergely végrendelete a szöveg végén is felsorolt Sopron városi birtokai és rokonsága miatt kerülhetett másolati példányban a szabad királyi város archivumába. Ő ugyanis 1590. július 4-én — már pápai polgárként — Sopron város tanácsa előtt megjelent és felvallást tett az általa *Hans Han* mészárosától megvett ház ügyében.²⁹ Pontos genealógia hiányában csak valószínűsíthető, hogy Sopronban élő testvére lehetett az a *Rauser Vid*, akinek 1598-ban *Deimel István* polgár Márta nevű leánya a felesége, és 1600-ban a város Wieden nevű negyedében *Züchprättl Tamás* szomszédságában bírt házat. 1630-ban már ő sem tartozott az élők sorába.³⁰

Rauser Gergely végrendelete a helyi meghatározó főúrra (földesúrra) tett direkt utalás mellett gazdag, részletesebb elemzésre is érdemes adatokat tartalmaz a nemesi jogállású mezővárosi polgár mind a városi polgárságon, mind a megyei nemességen belüli, szerteágazó társadalmi kapcsolatainak hálózatára. A helyi társadalom szokásait, mentalitástörténetét vizsgálva az 1637-ben testáló Kutassy Mihály végakaratóval összecsengő hagyományozás is megfigyelhető. Pl. több mint egy évtizeddel korábban Rauser is hagyományozott a helyi prédikátoroknak, az iskola és az ispotály számára, a diákok tanítására,³¹ miként sok egykorú győri végrendelezővel egyezően a török fogságba esett rabok kiváltására is.³²

Rauser vagyonáról jelenleg ez a forrás adja a legteljesebb képet, de gazdálkodásáról, és — miként az e forrásban is megjelenik —, abban meghatározó (posztó)kereskedelméről³³ már korábbról is ismert dokumentum. Ugyanis Rausert nem csak családi, rokonsági szálak és ingatlan fűzték Sop-

²⁹ „Rauscher von Papa fürkommen, vnd weg[en] des haus so er vom Hans Han erkaufft, durch den Armer fürhing[en] las[sen], wie er solchs haus entweder selb[en] besitz, oder seinen Schwestern übergeben wolle, d[as] gelt so Hanß Han schuldig, woll er den vngern selbst richtig mach[en] verabschied weg[en] deß haus woll mann den kauf laß[en] überge[ben], weyl er aber daselbig ytziger zeit mit besitz[en] kan, wolle mann nur daselb auff ein Jar oder zway papiren las[sen], doch d[as] er daselbig mit einem ehelich[en] burgersman in der zeit versehe, vnd die onera rühte.” Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (SL) Sopron város levéltára (Svlt), IV. A, 1003.a. Sopron város tanácsülési jegyzőkönyvei, 9. kötet, 361. (A szöveg betűhív átiratú.) HÁZI Jenő: Soproni polgárcsaládok 1532–1848. II. kötet. Bp. 1982. (továbbiakban: HÁZI 1982.) Nr. 8641.

³⁰ HÁZI 1982. Nr. 8642. Rauser Vid 1630-ban már nincs az élők között, György fia polgárjogot nyert utódainak sorsát 1700-ig kísérhetjük nyomon. Ld.: Rauser György: HÁZI 1982. Nr. 8643. fia, Mihály uo. Nr. 8644., fia, János György: uo. Nr. 8645.

³¹ HERMANN 1998/A. 74., vö.: TÓTH 1941. 67–68.

³² PÁLFFY Géza: A rabkereskedelem és rabtartás gyakorlata és szokásai a XVI–XVII. századi török-magyar határ mentén. (Az oszmán-magyar végvári szokásjog történetéhez) = Fons. Forráskutatás és Történeti Segéd tudományok 4. 1997. 1, 5–78. A publikált végrendeletek között 1652-ben Trombitás Pál özvegye, Raczkay Judit kegyes hagyományként „az Czonka Toronybeli keresztény raboknak” 5 tallért testált. HORVÁTH József: Győri végrendeletek a 17. századból II. 1631–1654. Győr, 1996. 168. (Nr. 212.)

³³ A Rauser végrendeletében szereplő posztó nevekre: ENDREI Walter: Patyolat és posztó. Bp., 1989. (Mikrotörténelem) passim.

ronhoz, hanem több kereskedelmi kapcsolat is. 1604 áprilisában írott levele nyomán ismert, hogy ő is üzleti kapcsolatban állt a soproni *Schwarz* avagy *Fekete János* süveggyártó mesterrel, aki elsősorban légrád-szombathelyi közvetítőkön, illetve közvetítőállomásokon keresztül egyrészt a hódoltsági Nándorfehérvár és Pécs kereskedőivel nagyobb, másrészt Pápa irányba kisebb tételekben süvegekkel (is) kereskedett. A fennmaradt forrás alapján nem lehet megmondani, hogy Rauser e kereskedelmi szál egyik végpontja — azaz a helyi (mezővárosi, végvári) katonaságot és környéket ellátó személy —, avagy emellett a hódoltságba is közvetítő kereskedelmi hálózat egyik faktora volt-e. (E kérdést csak differenciálja az a tény, hogy Páparól más személy, így 1601–1605 között *Szily Mártonné* is hasonló üzleti kapcsolatban állt Feketével.)³⁴ Rauser a fent jelzett levelében, több tételben elkülönítve, pénzt küldött Feketének kérve, abból különböző tartozásait (40 ft-ot a zsidónak, 10 ft-ot süvegre, 10 ft-ot „*az vinczeliernek*”) egyenlítsé ki. Kiterjedt soproni kapcsolatait jelzik a további adósságokban érintett személyek nevei (*Erhart, Fryellmayr*), kereskedésbeni érdekelttségét kiemeli vásárlására tett megjegyzése („...*ha megh juhettek az vasarrwl...*”), miként e sorokban az aktuális hírek között posztókereskedésre is utalt: „...*Wy hyrt mast semmyth nem irhattok hanem az papay gyölokok [!] es györyek 140 volthak es vassont ismegh megh vettek az Boczkay nepettwl hostanak 190 lowath es 43 raboth az Boczkay zolgaiban de az Horwat Thomast nem foghattak megh.*”³⁵

A fontos társadalomtörténeti forrást betűhíven, a rövidítések [ ]-be tett feloldásával közlöm.

Pápa, 1624. november 23.

Rauser Gergely pápai bíró végrendelete.

Anno 1624.

Rauser Gergelynek papay feő bironak testamentoma
melliet teótt Papan, maga hazanall halalos betegh agiaban
23 die Novembr[is], hoc est die Sabbathy ante d[omi]nicam ultima[m]
Trinitatis

³⁴ Pl. Szily Mártonné levele 1601., 1605. Szent György nap utáni kedden. SL Svlt. Lad. XLV. Fasc. 1. Nr. 1/24., 1/27.

³⁵ SL: Svlt, Lad. XLV. Fasc. 1. Nr. 1/26., Rauser (Rauser) Gergely Fekete Jánosnak, Pápa, 1605. április 27. Kiadta Házi Jenő a Magyar-zsidó oklevéltár VIII. (1264-1760) kötetében: Házi Jenő, Horváth A. Tibor, Pataki János közreműködésével szerk.: Scheiber Sándor. Bp., 1965. 240. Schwarz avagy Fekete Jánosra: HÁZI 1982. Nr.10.085. Az ő kereskedelmi tevékenységének dokumentumait e sorok írja a Levéltári Közlemények 2004. 2. kötete számára rendezi sajtó alá.

Az en kegielmes³⁶ Niary Miklos vram eő Na[gysá]ga ennekem ados teőbel 700 forintonnall, azt az adossagott, mindönőstwl foghva eő na[gysá]-g[ána]k megh engettem: keruen azon alazatosan eő na[gysá]gátt az nagy I[ste]nertt, hogy eő na[gysá]ga legien keg[yel]mes oltalommal, az en niomorult őűuegiemnek es attiamfiaynak igaz igiekben, minden modnekwl haborgatok ellen, es raytok kereskődök ellen, melliert az Vr I[ste]n eő nag[yság]játt megh aldia, es eletet hoszabicza.

Annak feőlötte hagiok eő nag[yságána]k kesz penzt. f. 25.

Ismet hagiok bort acon[es] 10.

Janos p[rae]dikator vramnak hagiok³⁷ f. 10.

Peter p[rae] dikatornak hagiok³⁸ f. 5.

Az Oskolabely deakoknak hagiok f. 10.

Az Ispitalyban hagiok f. 5.

Az Chonka Toroniba[n] ualo raboknak hagiok f. 5.

Az Templum³⁹ epwletire hagiok f. 10.

Az varas szöloiet, mely vagion Vasarhelien, az Somlio⁴⁰ hegien melliert en az varasnal ualo adossagomertt, ez ideigh birtam epitöttem, örök emlekőzetre hagiom az papay Templumhoz az I[ste]n igeie hirdeteő jambor lölky tanitonak taplalasara.

Az Eürsebett aszoninak hagiok egy szoknianak ualo landis posztott.

Koczkas Gergelynek hagiok egy parta őuett.

Varga Marko kis arua leanianak hagiok egy parta őuett.

Az Matiasnak Varga Marko fianak azon kyuwł az miuel ados uolt (melliert nekie megh engettem) hagiok egy nadraghnak ualo posztott.

Eörsegy Zabo Mihalynak hagiok egy uegh szwrтт.

Koczkas Gergelynekis hagiok egy uegh szwrтт.

Barbely Mattiasne fianak Istoknak hagiok – f. 5.

Az sator helis gazdam aszoni benne ellent nem tartuan legien őue. Az minemw parta őue Szy Ferencznek nala[m] vagion, megh adassek nekie.

Mikor az varas, Besztercze Baniara kwldeött uolt, akkor ott Niary Istuan vram eő Nag[yság]ja, az maga szamara, vasarlatott uelem posztott, tafotat, barsonit, f. 300. melynek az arrat ennekem ugian ott kesz penzwl megh

³⁶ Utána kihúzza: vramnak.

³⁷ Minden bizonnyal a végrendelkező tanúk között szereplő Pápay János prédikátorról van szó. A tárgyidőszakban Kanizsai Pálfi János prédikátor, a pápai egyházmegye első esperese is Pápay tevékenykedett, ő 1626-ban Németújvárra menve a Batthyány család udvari papja lesz. Tevékenységére: TÓTH 1941. 41–46., 51–53., 55., 60–61.

³⁸ Minden bizonnyal az 1625-ben meghalt Miskolczi Péterről van szó. Ld.: TÓTH 1941. 59.

³⁹ A jegyző eredetileg *Templumhoz*-ot írt, majd a rag áthúzásával korrigált.

⁴⁰ Somlővásárhelyi városi szőlőkre utal.

köllött fizetnöm. Azert eő Nag[ység]a ennekem azal ados az 300. forintal, melynek az interesseje teszen f. 100. Azert eő Nag[ység]a azt az adossagott, őzuegy gazdam aszoninak, az mint az igassagh kyuannia, meltoztassek kegielmessen megh fizetny.

Haller Geörgy vramis eő Nag[ység]a, vasarlott twlem posztott dupla tafotat es egieb egy mast maradt eő Nag[ység]a adossa f. 47.

Heuenieszy Lőrincz deak vramnak attam io kesz penztt f. 50.

Azon kyuwll tartozik eő keg[ye]lme[k] megh egieb aprolek arraualis, az mint az laistrom⁴¹ megh mutattia, szamott köl ő keg[yelmé]uel uetny.

Vasoni kőuy Horuat Gaspar vramnak eő Nag[ység]anak, előbeni adossagal edgiwt három keszy jobbagra attam – f. 245.

Ismet eő Nag[ységána]k az malomra atta[m] – f. 40.

Ismett az Zankan lakozo Kouacz Benedekre őczeuel edgiwtt attam eő Nag[ységána]k ezwt tallert -- 80.

Ismet attam eő Nag[ységána]k az Szőczy ualtsagaba[n] f. 50. melyről megh nem adott leuelet.

Ismett eő Nag[ység]a, bagazia, landis, kentula poszto, es lecz szegh arraban ados -- f. 40.

Ismett az ő Nag[ység]a őcze Horuat Sigmond vramis poszto arrual asos f. [...] ⁴² mint az laistrom megh mutattia.

Ismett az Keszin ualo puzta molnatt megh czynaltatta[m], melyre teőbett költeőttem .300. forintal, melyről eő Nag[ység]a levelet ne[m] adot.

Az föllwl megh irtt hagiomantull, valami megh marad, mind szőlőymet ezwt miueimet, minden penzemett, marhamatt, minden öröksegőmet zalagos örök segimett, boraymatt, mind kwlseő belső, mind ingo es ingatlan jauaimat, akar my legien, es akar my neuel neueztessek az, hagiom az en gaszdam aszoninak, az kiuel, Isten utan iffiusagomtul fogua kerestem egiwt, ellien belőle migh elete tartt, halalakor szabadossan disponallion belőle.

Soprony öröksegőmetis, hazamatt, szőlőymet, szanto feőldeymett reteymet, es valamym] ott vagion, kiczintwl foghua nagigh elteigh gazdam aszoninak hagiom, holta utan pedigh mind azokal osztozzanak, az en ott ualo attiamfiay.

Ez testamentum tetelben jelőn uoltak illien böczwleteős szőmeliők: Papay Janos praedikator, Feőlseő Balas Giőry Mattias deak, Biczo Janos, Koczkas Gergely etc.

Az irat külzetén:

[Egykorú felirat:] Testamentum Gregory Rauser.

⁴¹ Javított szó, eredetileg: *laistromt*.

⁴² A végrendeletben az összeg utólagos beírására kihagyott hely.

[A 18. századi rendezés felirata:] Rausser (:Gregory:) judicis Papensis Testamentum:

Egykorú másolat, tisztázat.

Győr-Moson-Sopron megye Soproni Levéltára:

Sopron város levéltára. Testamenta, Lad. R. Fasc. II. Num. 63.

DOMINKOVITS PÉTER

* * *

Adalék az 1848-as pápai események történetéhez. „Április 24-én, azaz húsvét-hétfőn tartatott a nyert engedmények fölötti öröm- és hálaünnepély. (...) Kilencz óraker tartatott a tábori mise, mely alatt Tárkányi Bélától ez alkalomra szerzett s itt Pápán 500 példányban kinyomatott hymnusa: *Nemzetünk Sz. Istene* énekeltetett, utána pedig a *Téged Isten dicsérünk*, melyet az elsütött öszves ágyúróbaja követett.”

Plosszer Ferenc pápai káplán néhány éve megjelent feljegyzéseiből (*Hermann István: Plosszer Ferenc káplán feljegyzései 1848–1849-ről a pápai Szent István Római Katolikus Plébánia historia domusában. Pápa, 1998. Jókai Füzetek, 21.*) idéztük ezt a néhány sort azzal a céllal, hogy röviden megvilágítsuk azok hátterét. Ezzel is hozzá kívánunk járulni a 48-as események helyi vonatkozásainak jobb megértéséhez.

A „nyert engedmények” az 1848. április 11-én V. Ferdinánd által szentesített törvényeket jelölik, amelyek a nemzet önálló boldogulásának megalapozását jelentették. Az „öröm- és hálaünnepély”-t országszerte megtartották. Gróf Nádasdy Ferenc kalocsai érsek körlevélben szólította fel papjait és híveit, hogy „mint Krisztus igaz híveihez és hű honpolgárokhoz illik, adjanak hálát az egek Urának, hogy új szabadságuk hajnala nem virradt polgárvér fölé s kérjék rá a Mindenható áldását, hogy várt gyümölcseit is háborítatlanul élvezhessék.” (*Meszlényi Antal: A magyar katolikus egyház és az állam 1848/49-ben. Bp. 1928.*) Erre az ünnepségre került tehát sor Pápán április 24-én vasárnap, a Gróf út melletti nagy réten. A tábori mise után Koronc László apátplébános tartott nagy beszédet, s mellette – a vállalsegyenlőség nevében – Liszkay József református és László Jónás evangélikus lelkész is szót kapott. A Plosszer által említett, a tábori mise alatt énekelt egyházi énekek közül a „Téged Isten dicsérünk”, azaz a Tedeum ma is ismert. Ez az Egyház legregibb hálaadó éneke, amely a IV. században keletkezett, sőt egyes részei a vértanúk korára vezethetők vissza. A másik ének azonban, *Tárkányi Béla* egri kanonok (1821–1886) szerzeménye ma már nem ismert, hiszen alkalmi költemény volt. Éppen ezért lehet érdekes szövege, amit a következőkben teszünk közzé:

1. Nemzetünk szent Istene! Minden áldás kútfeje! Szálljon hozzád honfi szívünk Hálaéneke.	5. A testvéri szeretet Minden honfi szíveket Egyesítve boldogítsa E hív nemzetet.
2. Add, hogy a legszebb virág, A törvényes szabadság, Szép gyümölcsét lássa köztünk Az egész világ.	6. Áldd meg jó királyunkat, Szenteld meg kormányunkat; Jószándékkal eszközöljék Boldogságunkat.
3. A békeség angyala, Legyen hazánk védőfala: Hogy derüljön ránk a jólét Boldog hajnala.	7. Bölcseséged lengje át A törvények szent szavát, Az igazság ülje köztünk Szép diadalát.
4. Isten! irtsd ki a viszályt, A fő testi s lelki kárt; Ne ontsunk vért, mely bosszúért Tehozzád kiált.	8. Szálljon minden ügyben ránk Bő kegyelmed, szent Atyánk! S így e földön mennyországod Képe lesz hazánk.

Ezt a politikai agitációként is fölfogható vallásos éneket a katolikus templomokban ma is használatos „*Ez nagy szentség valóban*” (Éneklő Egyház 170., Hozsanna énekeskönyv 112. szám) kezdetű ének dallamára énekelték. Az 500 példányt a Főiskolai Nyomdában szedték és nyomták ki, akárcsak a többi pápai 48-as nyomtatványt.

„Két hónap alatt – írta Lévay Sándor egri főkáptalani helynök májusban – oly időket élt át e hon, hogy az örökké emlékezetes marad a magyar történelemben.”

M. ZS.

MOKOS GYULA¹

A dunántúli evang. reform. egyházkerület pápai főiskolájában működött publicus (classicus) praceptorok névsora²

„Mindjárt az Isteni tisztelet elkezdetekor béhozta Tevelről a Pápai Ekklesia a maga igen kedves Oskola Mesterét, Nagy Mihályt, aki Iklódi József praceptorával kezdett legelsőben a hamvaiból feléledt Pápai Ekklesia Oskolájában tanítani”³.

* A szerző eredeti jegyzeteit normál betűkkel, a szerkesztők hozzáadott jegyzeteit pedig *kurzíval* szedték a könnyebb áttekinthetőség végett.

¹ Mocos Gyula (1857–1931) egyháztörténész, pedagógus. A budapesti teológián, a heidelbergi és jénai egyetemen tanult. 1880-tól Kunszentmiklóson gimnáziumi tanár, 1883-tól a pápai református tanítóképző intézet igazgatója volt annak megszűnéséig (1890). Ezt követően Budapesten hitoktatóként működött; 1892-től az Országos Nőképző Egyesület gimnáziumának tanára. 1918 körül vonult nyugalomba. Főként pedagógia kérdésekkel és protestáns egyháztörténettel foglalkozott. Jelentősebb művei: *Az iskola: egy fejezet az iskolai egészségtanból* (Pápa, 1885); *Az iskolai padok: egy fejezet az iskolai egészségtanból* (Pápa, 1886); *A dunántúli ev. ref. egyházkerület pápai főiskolájában működött publicus praceptorok* (Pápa, 1889); *Ábel Jenő: Magyarországi tanulók a jénai egyetemen* (összeáll., Bp., 1890); *Adalékok Kocsi Csörgő Bálint életéhez* (=ItK, 1892); *Adalékok a dunamelléki ref. püspökök életéhez* (Pápa, 1892); *A dunántúli ág. hitv. evangélikus egyház 1598-ki törvénykönyve* (Bp., 1892); *A testi nevelésről* (=Pápai Ref. Főisk. ért., 1895); *A hercegszöllősi kánonk* (Bp., 1901); *A pápai ev. ref. főiskola könyvtár szabályzata 1802-ből* (=M. Könyvszemle, 1903); *kanizsai Pálfi János levele a gyulafehérvári professorokhoz* (=ItK, 1905); *Íróink életéhez: adalékok a heidelbergi egyetemen járt magyarországi tanulók irodalmi működéséhez* (Bp., 1907).

² Az adattár könnyebb megértése érdekében a benne előforduló főbb fogalmakat, rövidítéseket itt magyarázzuk meg. A protestáns kollégiumok egyik jellegzetessége, hogy a rektor (és esetleg mellette egy vagy több más professor), tehát a felnőtt tanár(ok) mellett diáktanítók (praceptor) is működtek. Ezek a kollégium felső, akadémiai tagozatának deákjai közül kerültek ki, ők foglalkoztak az elemi tagozat gyermekeivel és a középső, gimnáziumi tagozat tanulócsoportjainak kisdiaájaival. Az egyes tanulócsoportokat az iskolai órák keretében az osztálytanítók (publicus vagy classicus praceptor) vezették, az egyes kisdiaákokat tanórán túl a magántanítók (privatus praceptor) korrepetálták. Névsorunkban az elemi tagozatba járók *elementarii* (Elem.) néven fordulnak elő. A gimnáziumi tagozat időről időre változó számú csoportokból állt. A kisgimnázium csoportjai nyelvtani kategóriákról kapták nevüket. Ezek sorrendben: *declinistae* (Decl.), *coniugistae* (Conj.), *grammatistae* (Gram.) és *syntaxistae* (Synt.). Az utolsó csoport néha ketté lett választva *syntaxistae novitii* vagy *syntaxistae I.* (Synt. I.) és *syntaxistae veterani* vagy *syntaxistae II.* (Synt. II.) osztályokra. A későbbi időben a kisgimnáziumi csoportokat egyszerűen I., II., III. és IV. *nyelvtanészeti iskolának* hívták. A nagygimnáziumi csoportok: *poetae* (Poet.), *rhetores* (Rhet.), *logici* (Log.), vagy később magyarul *költésziskola* (Költ.), *szónokiskola* (Szón.) és *logikusok iskolája*. A poeták és rétorok osztályait néha *classis I.*, *classis II. humanitatis* (I-II. hum.) névvel is jelölték, máskor pedig a rétorok csoportja is ketté lett bontva *rhetores novitii* vagy *rhetores I.* (Rhet. I.) és *rhetores veterani* vagy *rhetores II.* (Rhet. II.) osztályokra.

³ TÓTH Ferencz: A pápai ref. ekkl. historiája. 40.

Kik voltak *Járdánházy Gábor* és *Csépán János* idejében, valamint *Márton István* első éveiben praeparatorok, talán még fel lesz deríthető.

A múlt század 90-es éveiben tanító volt: *Horváth József*⁴, *Ferenczi Sámuel*⁵, *Csirke Tatay János*⁶.

17967.

Elem. *Liszcai János*;
 Conj. *Körmendi Péter*;
 Gram. *Kovács István*;
 Synt. *Laki István*.

Elhatározotván 1797. június 13-án Tatán tartott egyházkerületi gyűlésen, hogy „ebben a Superintendentiában a Pápai Oskola tartassék oly Superintendentiális Anya Oskolának, amelyben a tanulni akarók tudományos cursusokat végezhessek és a mellyből mihelyt kívántatik a Hazának s Vallásunknak szolgálattáára egyenesen kiállhassanak”⁸, május 22-én újra összeírták a tanulóiújúságot. A névsorban a következő tanulók vannak megemlítve:

Elem. *Vári Sámuel*.
 Conj. *Veres Márton*.
 Gram. *Horváth István*.
 Synt. *Szép János, Jeremiás Sámuel*.
 Log. *Markus József*.

1798–99.⁹

Elem. *Tsuzi István*.
 Gram. *Pap István*.
 Synt. *Vajda Péter*.
 Poet. *Jánosi József*.
 Log. *Márton Gábor, Horváth István*.

⁴ Az egyház consistoriumához 1795. márcz. 29. intézett beadványa megvan az egyház levéltárában 548. sz. LISZKAY J[ózsef]: A pápai ev. ref. egyház levéltára 1510–1811. [Pápa, 1875]. 171. [A továbbiakban: LISZKAY+oldalszám.]

⁵ Az egyház consistoriumához 1795. aug. 12. intézett kérvénye megvan az egyház levéltárában 555. sz. LISZKAY 173.

⁶ 1797. május 3. „köszönetet mond a consistoriumnak itteni hivataloskodása alatt vele éreztetett jószágáért, egyszersmind bizonyítványa kiadatását tisztelettel kéri.” 1797. jún. 22. „részletezve elősorolja subrectori s correctori fizetése hátralékát, mely öszvesen 325 forintra rúg.” LISZKAY 174. és 175.

⁷ MÁRTON István: Keresztyén theologusi morál. V. 1.

⁸ Egyházkerületi gyűlések jegyzőkönyve I. 559.

⁹ A praeparatorok névsora 1798–1806-ban a beiratkozási anyakönyv jegyzeteiből csak hézagosan volt összeállítható.

1799–1800.

Elem. *Sipos Mihály*.
 Gram. *Galamb József*.
 Synt. *Szép Sámuel*; *Baditz József*.
 Poet. *Farkas Beniamin*; *Tsoka Pál*.
 Log. *Szép Ábrahám*.

1801.

Elem. *Baross Péter*.
 Gram. *Domjány György*.
 Synt. *Almási Sándor*.
 Poet. *Beretzki Márton*.
 Log. *Ketskeméti Dániel*.

1802.

Elem. *Biró János*.
 Gram. *Szomju Sámuel*.
 Synt. *Fülep Sámuel*.
 Poet. *Győri János*.
 Log. *Baditz Pál*.

1803.

Poet. *Zsoldos János*.
 Log. *Séllei József*.

1804.

Log. *Nosztori Péter*; *Somogyi Gedeon*;
Halászi Pál; *Baráth Mihály*; *Tamassa Ferencz*.¹⁰

1805.

Poet. *Karsai József*.

1806.

Poet. *Posa Gábor*; *Kovács István*; *Toth Dániel*; *Szabó Pál*.¹¹

1807–8.¹²

¹⁰ A 4 utóbbinak 1804. nov. 11-én kelt folyamodványa az egyházi levéltárban 626. sz. LISZKAY 195.

¹¹ A 3 utóbbinak 1806. jan. 18-án kelt nyilatkozata az egyház levéltárában 635. sz. LISZKAY 199.

¹² 1807-től kezdve a névsor a praeceptorokat választó igazgatótanács (ecclesiastico-scholasticum consistorium) jegyzőkönyvéből van összeállítva, s 1821-től kezdve az aláírt osztályzati anyakönyvvel (informationale protocollum) egyeztetve.

Gram. *Hollósi András*.
Synt. *László György*.
Poet. *Lengyel Mihály*.
Log. *Tatay Sándor*.
Ki volt jelölve:
Gram. *Sebestyén Pál*.

1808–9.

Elem. *Lázár András*.
Gram. *Motsi József*.
Synt. *Mányoki József*.
Poet. *Zsemle Miklós*.
Log. *Ágoston József*.

1809–10.

Elem. *Lázár András* (II. év); *Motsi Pál* (nov. 30-tól).
Gram. *Polyányi József*.
Synt. *Környei József*.
Poet. *Nagy Sándor*.
Log. *Ágoston József* (II. év).

1810–11.

Elem. *Poszbai Toth József*.
Gram. *Pályi Pál*.
Synt. *Lázár Gábor*.
Poet. *Ferdős Dávid*.
Log. *Nagy Mihály*.
Ki volt jelölve:
Synt. *Nagy János*.
Log. *Simon Imre*.

1811–12.

Poet. *Ferdős Dávid* (II. év).
Log. *Nagy Mihály* (II. év).

1812–13.

Elem. *Seregély István*.
Gram. *Vintze Imre*.
Synt. *Almási Antal*.
Poet. *Fábián István*.
Log. *Toth József*.
Ki volt jelölve:

Elem. *Vintze Imre*.
Gram. *Várad István*.

1813–14.

Elem. *Nagy Péter*.
Gram. *Mórotza Dániel*.
Synt. *Várad István*.
Poet. *Kajári István*.
Log. *Pap István*.

1814–15.

Elem. *Hevesy Ferenc*.
Gram. *Turotzi Lajos*.
Synt. *Bali Mihály*.
Poet. *Török János; Szabó Sámuel*.
Log. *Seregély Dániel*.

1815–16.

Elem. *Somody Mózes*.
Gram. *Csekő Péter*.
Synt. *Taliga (Talyiga) István*.
Poet. *Szabó Sámuel (II. év)*.
Log. *Pétsvárad Sándor*.
Ki volt jelölve:
Log. *Héregi András*.

1816–17.

Elem. *Végh István*.
Gram. *Edelényi Sándor*.
Synt. *Tóth Benjámín*.
Poet. *Arkai András*.
Log. *Németh Dániel*.

1817–18.

Elem. *Keserű Ferencz*.
Gram. *Schleinig Dávid*.
Synt. *Szalai Benjámín; Edelényi Sándor*.
Poet. *Kiss Ádám*.
Log. *Szalai János; Toth Benjámín (II. év.)*.
Ki volt jelölve:
Elem. *Nagy Mihály*.
Synt. *Pálfi István*.

1818–19.

Elem. *Jokuti Zsigmond*.
Gram. *Medgyaszay Dániel*.
Synt. *Tengődi János*.
Poet. *Berta Sándor*.
Log. *Keserű János*.

1820–21.

Elem. Decl. *Pados János*.
Conj. Gram. *Demeter Lajos*.
Synt. I. II. *Varjas Gábor*.
Poet. *Kiss Antal*.
Rhet. Log. *Balogh József*.
Ki volt jelölve:
Elem. Decl. *Szederkényi György*.

1821–22.

Elem. Decl. *Oláh Sándor*.
Conj. Gram. *Somodi (Somogyi) Dániel; Botka Gábor*.
Synt. I. II. *Demeter Lajos (II. év.)*
Poet. *Bentsik István; Kiss Antal (II. év.)*
Rhet. Log. *Marton István; Cseresnyés István*.

1822–23.

Elem. Decl. *Hőbe József*.
Conj. Gram. *Torma Dávid*.
Synt. I. II. *Veress Sándor*.
Poet. *Szalay Miklós*.
Rhet. Log. *Horváth István*.

1823–24.

Elem. Decl. *Bontz Albert*.
Conj. Gram. *Páti Mihály*.
Synt. I. II. *Farkas Gábor*.
Poet. *Dorsantzky Gábor*.
Rhet. Log. *Ángyán József*.

1824–25.

Elem. Decl. *Jókay József*.
 Conj. Gram. *Nagy Dániel*.
 Synt. I. II. *Antal József*.
 Poet. *Segesdi Sámuel*.
 Rhet. Log. *Csik Péter*.
 Ki volt jelölve:
 Rhet. Log. *Csoknyai Károly*.

1825–26.

Elem. Decl. *Pap Sámuel*.
 Conj. Gram. *Bartók Pál*.
 Synt. I. II. *Varjú István*.
 Poet. *Segesdi Sámuel* (II. év.)
 Rhet. Log. *Német János*.
 Ki volt jelölve:
 Conj. Gram. *Závori Sándor*.
 Rhet. Log. *Farkas Gábor*.

1826–27.

Elem. Decl. *Perey János*.
 Conj. Gram. *Lukáts Mihály*.
 Synt. I. II. *Szabó Sándor*.
 Poet. *Ángyán Mihály*.
 Rhet. Log. *Német János* (II. év.)

1827–28.

Elem. Decl. *Mészáros János*.
 Conj. Gram. *Dankó Dániel*.
 Synt. I. II. *Nyikos János*.
 Poet. *Ángyán Mihály* (II. év.)
 Rhet. Log. *Debreczeni Sándor* (I-ső f. év.); *Tartzi Lajos*
 (II-ik f. év.)

1828–29.

Elem. Decl. *Tóth Péter*.
 Conj. Gram. *Hörömpöli Gábor*.
 Synt. I. II. *Kálmán Ádám*.
 Poet. *Sörös István*.
 Rhet. Log. *Tartzi Lajos* (II. év.)
 Ki volt jelölve:
 Elem. Decl. *Hörömpöli Gábor*.
 Conj. Gram. *Papp Ferencz*.

1829–30.

Elem. Decl. *Német Gábor*.
Conj. Gram. *Sebestyén Péter*.
Synt. I. II. *Váradí (Várady) István*.
Poet. *Szép Lajos*.
Rhet. Log. *Hőbe Károly*.

1830–31.

Elem. Decl. *Szarka László*.
Conj. Gram. *Botsor Péter*.
Synt. I. II. *Nagy János*.
Poet *Cserki István*.
Rhet. Log. *Márton Antal*.

1831–32.

Elem. Decl. *Halász Imre*.
Conj. Gram. *Tóth Ferencz*.
Synt I. II. *Lisz kay József*.
Poet. *Botsor István*.
Rhet. Log. *Détsi (Décsi) Bálint*.
Ki volt jelölve:
Elem. Decl. *Tóth Ferencz*.
Conj. Gram. *Lisz kay József*.
Synt. I. II. *Décsi Bálint*.
Rhet. Log. *Varga István*.

1832–33.

elem. Decl. *Mészáros Károly*.
Conj. Gram. *Váradí Péter*.
Synt. I. II. *Koos Ferencz*.
Poet. *Végheli (Vechelius) Imre*.
Rhet. Log. *Mező Dániel*.
Ki voltak jelölve:
Elem. Decl. *Váradí Péter*.
Conj. Gram. *Fábján József*.

1833–34.

Elem. Decl. *Sz[ent] Miklósi Dániel*.
Conj. Gram. *Papp Antal*.
Synt. I II. *Vály (Váli) Ferencz*.
Poet. *Kálmán János*.

Rhet. Log. *Koos Ferenc* (febr. 13-ig.); *Mező Dániel* (II. év, febr. 13-tól.)

1834–35.

Elem. Decl. *Hörömpöli (Hörömpöly) Ferencz.*

Conj. Gram. *Boncz (Bontz András).*

Synt. I. II. *Kiss József.*

Poet. *Kun Pál.*

Rhet. Log. *Márton Gábor.*

Ki volt jelölve:

Elem. Decl. *Boncz András; Szentmiklósi Sámuel.*

Conj. Gram. *Batos József.*

1835–36.

Elem. Decl. *Szücs Károly.*

Conj. Gram. *Móricz János.*

Synt. I. II. *Gerenday József.*

Rhet. I. II. *Vámos Dániel.*

Log. *Pukolay Dániel.*

1836–37.

Elem. *Körmendi Dániel.*

Gram. *Pethő Zsigmond.*

Synt. *Kálmán Dániel.*

Rhet. *Kollár Sámuel.*

Poet. *Stettner Ignác.*

Log. *Kutasi Pál.*

Ki volt jelölve:

Rhet. *Kutasi Pál.*

Log. *Vámos Dániel.*

1837–38.

Elem. *Maller József.*

Gram. *Perey János.*

Synt. *Jeremiás Lajos.*

Rhet. *Bátki István.*

Poet. *László József.*

Log. *Nagy Sándor.*

1838–39.

Elem. *Nagy Antal.*

Gram. *Horváth Sámuel.*

Synt. *Szelle József.*
Rhet. *Gondol Dániel.*
Poet. *Szücs Dániel.*
Log. *Rozgonyi István.*
Ki volt jelölve:
Elem. *Horváth Sámuel.*
Gram. *Szelle József.*
Synt. *Tóth Antal.*

1839–40.

Elem. *Varga József.*
I. nyelv *Nagy Antal.*
II. nyelv *Bali János.*
III. *Szücs János.*
IV. *Szifj György.*
I. II. hum. *Baráth József.*
Ki voltak jelölve:
Elem. *Török József.*
Conj. *Györfi János.*

1840–41.

Elem. *Berényi József.*
I. nyelv *Pál János.*
II. *Soos Károly.*
III. *Szücs János (II. év.)*
IV. *Varga István (3 évre).*
Szón. *Farkasdy Károly.*
Költ. *Baráth József (II. év.)*
Ki voltak jelölve:
Zsoldos Károly.
I. nyelv *Kerék János.*

1841–42.

Elem. *Jákói Pál.*
I. nyelv *Jókai Lajos.*
II. *Laki Mihály.*
III. *Szücs János (III. év.)*
IV. *Bogár Zsigmond (3 évre).*
Szón. *Kecskeméti Károly (3 évre).*
Költ. *Dömjén Ferenc (2 évre).*
Ki volt jelölve:
Költ. *Baráth József.*

1842–43.

Elem. *Szücs Sándor.*

- I. nyelv *Szücs István* (3 évre).
  - II. *Matolcsi József* (3 évre).
  - III. *Tóth János.*
  - IV. *Bogár Zsigmond* (II. év.)
- Szón. *Kecskeméti Károly* (II. év.)
 Költ. *Dömjén Ferenc* (II. év.)

1843–44.

Elem. *Barthalos Mihály.*

- I nyelv *Pósa Imre* (3 évre).
  - II. *Matolcsi József* (II. év.)
  - III. *Tatay Sámuel.*
  - IV. *Bogár Zsigmond* (III. év.)
- Szón. *Kecskeméti Károly* (III. év.)
 Költ. *Ács Károly* (3 évre).

1844–45.

Elem. *Nagy Sándor.*

- I nyelv *Lázár Lajos.*
  - II. *Pósa Imre* (II. év.)
  - III. *Kovács Lajos* (3 évre).
  - IV. *Parragh Gábor.*
- Szón. *Kiss János* (2 évre).
 Költ. *Kis Gábor.*

1845–46.

Elem. *Körmendy Pál.*

- I. nyelv *Nádasdy György.*
  - II. *Pósa Imre* (III. év.)
  - III. *Csonka Ferenc.*
  - IV. *Kotasz István.*
- Szón. *Kiss János* (II. év.)
 Költ. *Halka Sámuel.*

1846–47.

Elem. *Szalay József.*

- I. nyelv *Baráth Ferenc.*
- II. *Vályi Lajos.*
- III. *Vida Ferenc.*

IV. Kovács Benő.
Szón. Csák Gábor.
Költ. Vikár János.

1847–48.

Elem. Gaál Lajos.
I. nyelv Györfi Endre.
II. Farkasdy József.
III. Molnár Sámuel.
IV. Warga Lajos.
Szón. Kutasi Ferenc.
Költ. Csizmazia Sándor.
Ki volt jelölve:
I. nyelv Szalay József (II. év.)
Baráth Ferenc (II. év.)

1848–49.

Elem. Varga József; Vida Lajos (dec. 2-től.)
I. nyelv Petróczi Lajos.
II. Petróczi Lajos.
III. [—]
IV. Kovács Benő.
Szón. Thúri Károly; Gózon Lajos (dec. 2-től); Somodi Lajos.
Költ. Csizmazia Sándor (II. év.)

1849–50.

Elem. Antal Dániel.
I. nyelv Gózon Eduárd.
II. Gózon Eduárd.
III. Csizmazia Sándor (III. év.)
IV. Csizmazia Sándor (III. év.)
Szón. Cseh Gábor.
Költ. Vida Lajos.

1850–51.

Elem. Odor József.
I. nyelv Tóth Balázs.
II. Hegedüs János; Szilágyi József.
III. Szabó Lajos.
IV. Máté Lajos.
Szón. Pólya Józsa.
Költ. Körmendy Sándor.

Az 50-es években a Thun-féle rendszer levén kötelező, segédtanárok nem voltak alkalmazhatók. A régi rendszer visszaállítása után a három alsó osztályban a következő segéd-osztálytanárok tanítottak:

I. osztály

- 1861–62 *Varga István*.
 1862–63 *Kovács Gábor*.
 1863–64 *Kiss Endre*.
 1864–65 *Németh Zsigmond*.
 1865–66 *Antal Gábor*.
 1866–68 *Pázmándy Károly*.
 1868–69 *Dobner Lajos*.
 1869–70 *Szabó Lajos* (1870–71. áttételezt a III. osztályba; 1872–73-ban állandósított).
 1870–71 *Szabó Sándor; Dobner Lajos*.
 1871–72 *Farkas Dezső* (1872–73-ban állandósított; 1875–76-ban áttételezt a II. osztályba).
 1875–76 *Németh István* (állandósított).

II. osztály

- 1861–64 *Mészáros Károly*.
 1864–65 *Somogyi Antal*.
 1865–66 *Vöröss Ede*.
 1866–68 *Mocsi Lajos*.
 1868–69 *Vikár Kálmán* (1872–73-ban állandósított, 1874–75-ben áttételezt a III. osztályba).
 1874–75 *Szabó Lajos*.

III. osztály

- 1861–62 *Szekeres Mihály*.
 1862–63 *Rózsa István* (állandósított: 1867–68., áttételezt a IV. osztályba).
 1867–70 *Kenessey János*.
 1870–72 *Szabó Lajos* (1872–73. állandósított, lásd az I. osztályt).

A melléktantárgyakat:

éneket, szépírást, szabadkézi rajzot, tornát rendszeresen felsőbb osztályú deákok tanították, kik közül csak néhánynak nevét találtam feljegyezve:

Éneket tanított:

-1840 ?	1858–59 <i>Kálmán Farkas.</i>
1840–41 <i>Borza József.</i>	1859–61 <i>Somogyi Antal.</i>
1841–43 <i>Ács Károly.</i>	1861–62 <i>Somogyi Gyula.</i>
1843–44 <i>Parragh Gábor.</i>	1862–63 <i>Dobner Lajos.</i>
1844–46 <i>Csonka Ferenc.</i>	1863–69 ?
1846–47 <i>Farkasdi József.</i>	1869–70 <i>Magyar Sándor; Kiss Antal.</i>
1847–50 ?	1870–73 ?
1850–51 <i>Szabó Dávid.</i>	1873–74 <i>Krch Adolf ének és zenetanító.</i>
1851–53 ?	1874–75 <i>Südi Károly.</i>
1853–54 <i>Fehér Péter.</i>	1875–78 <i>Nagy Lajos.</i>
1854–58 <i>Csekő Gusztáv.</i>	1878–79 <i>Kovács Lajos.</i>

Szépírást tanított:

-1839 ?	1874–76 <i>Csorba László.</i>
1839–41 <i>Jákói Sámuel.</i>	1876–77 <i>Cseresnyés János.</i>
1841–55 ?	1877–78 <i>Farkas Dezső tanár.</i>
1855–59 <i>Dörögdi Károly.</i>	1878–80 <i>Demjén Márton.</i>
1859–62 <i>Dubovai Vilmos.</i>	1880–82 <i>Oroszi Jenő.</i>
1862–64 <i>Katz Lajos.</i>	1882–83 <i>Puskás Lajos.</i>
1864–69 ?	1883–84 <i>Kiss József.</i>
1869–70 <i>Vörös János.</i>	1884–85 <i>Babay Kálmán.</i>
1870–71 <i>Szabó Zsigmond.</i>	1885–86 <i>Szabó István.</i>
1871–72 <i>Pap Kálmán.</i>	1886–89 <i>Gartsik Nagy-Sallai István.</i>
1872–74 <i>Lénárth Lajos.</i>	

Szabadkézi rajzot tanított:

-1839 ?	1866–67 <i>Hanéli Antal festész.</i>
1839–41 <i>Jákói Samu.</i>	1867–68 <i>Vörös Pál.</i>
1841–55 ?	1868–69 <i>Bóbis Ferenc.</i>
1855–56 <i>Szigethi László</i>	1869–71 <i>Takács Ádám.</i>
1856–59 ?	1871–72 <i>Gutmeyer József.</i>
1859–60 <i>Klára Antal.</i>	1872–74 <i>Szokoly Ignác</i>
1860–61 ?	1872–74 <i>Dávid Károly (mértni rajzot).</i>
1861–62 <i>Dubovai Vilmos.</i>	1874–75 <i>Varga Gábor építész.</i>
1862–64 <i>Katz Vilmos.</i>	
1864–66 ?	

Tornát tanított:

1850 <i>Roditzky Ede.</i>	1876–77 <i>Barthalos Vince; Horváth János.</i>
1850–58 ?	
1858–59 <i>Rózsa István.</i>	1877–78 <i>Barthalos Kálmán.</i>
1859–62 <i>Sándor Miklós.</i>	1877–80 <i>Kenessey Aladár.</i>
1862–63 <i>Bali Albert</i>	1878–82 <i>Bihari Kálmán.</i>
(1859–62 segéd)	1880–81 <i>Öllös Károly.</i>
1863–68 ?	1881–82 <i>Mórocz Mihály.</i>
1868–69 <i>Jakab Pál segéd.</i>	1882–83 <i>Teuffel Mihály ügyvéd.</i>
1868–76 <i>Rózsa István tanár.</i>	

Főiskolai seniorok

A seniorok¹³ rendszeren a végzett — praepceptorságot, contrascribaságot¹⁴ viselt — deákok sorából választottak: régebben egyszersmind praesesek¹⁵ s többnyire könyvtárnokok is voltak, újabban avalamely gymn. tantárgyat tanítottak.

A praepceptorok névsorában elő nem fordulnak¹⁶:

Czika Sándor 1794–95.
Németh Ádám 1796–97.
Vajda Péter 1797–98.
Mitskei Sámuel 1802.
Kollár György 1805–06.
Deáky Gedeon 1808–09.

A század második felében seniorok voltak:

1850–51 <i>Pap Zsigmond.</i>	1870–71 <i>Somogyi Kálmán.</i>
1851–52 <i>Korpády József;</i>	1871 <i>Furik János.</i>
<i>Tóth Balázs.</i>	1871–72 <i>Vikár Kálmán.</i>
1852–53 <i>Tóth József.</i>	1872–73 <i>Pap Gusztáv.</i>
1853–54 <i>Nagy Gedeon.</i>	1873–74 <i>Györffy Mór.</i>
1854–55 <i>Csire István.</i>	1874–75 <i>Németh István.</i>
1855–56 <i>Kerecseny János.</i>	1875–76 <i>Györffy József.</i>

¹³ A „senior” a diákok által választott legfőbb tisztviselő, a rektor helyettese.

¹⁴ A „contrascriba” (ellenőr) a második legfőbb választott diáktisztviselő, a senior segítője. Kettejük együttes feladata az iskola anyagi ügyeinek intézése és ellenőrzése, a diákok közti pereskedések elsimitása.

¹⁵ A „praeses” (segédtanító) a tanár felügyelete mellett ad elő valamilyen tantárgyat a XIX. század elejétől.

¹⁶ A következő könyvtárnokok sem: Vida István (1803), Márkus József és Varga József (1805), banai István (1816).

1856–57 Héjas Pál.	1876–77 Tóth Károly.
1857–58 Dömény Pál.	1877–78 Tatay Lajos.
1858–59 Rózsa István.	1878–79 Csaby Miklós.
1859–60 Czibor Mór.	1879–80 Széky Géza.
1860–62 Molnár Aladár	1880–81 Karácsony Ferenc.
1862–63 Bali Albert.	1880–81 Schmidt Jakab.
1863–64 Pálffy Elek.	1881–82 Moor Péter (helyettes).
1864–65 Kovács Béla.	1881–82 Sebestyén Dávid.
1865–66 Najpor József.	1882–83 Csizmadia Lajos.
1866–67 Biró Ignác.	1883–84 Kiss Sándor.
1867–68 Szalontai Sándor.	1884–85 Szalay Benő.
1868 Kelemen József.	1885–87 Babay Béla.
1868–69 Karsa István.	1887–89 Garcsik Nagy-Sallai István.
1869–70 Kovács Vince.	1889–90 Fülöp József.
1870–71 Bobis Ferenc.	1890–91 Seregély Béla.

Szemle

SÁROSI Bálint: *A cigányzenekar múltja 1776–1903. Az egykorú sajtó tükrében.* Bp., Nap Kiadó, 2004. Illusztrált, 480 oldal.

A magyarországi cigányzenével és annak múltjával Liszt Ferenc foglalkozott először, 1859-ben Párizsban megjelent művében. (*Des Bohémiens et de leur musique en Hongrie.* Paris, 1859., magyarul: *A cigányokról és a cigányzenéről Magyarországon.* Pest, 1861¹). Akkoriban meggyőződéssel hitték, hogy a cigányzene az egyetlen hiteles magyar zene, ezért sokan felháborodtak Liszt megállapításain, mely szerint a cigányok által játszott muzsika nem eredeti magyar örökség. Mások megpróbálták „tudományos” alapon cáfolni mindazt, amit — nem éppen tudományos érvekkel — Liszt állított. Nem csoda, hogy egyik oldal sem járt sikerrel, hiszen a bizonyításhoz a megfelelő forrásanyagot csak a XX. század népzene kutatóinak munkássága szolgáltatta. Akik a cigányzenéről a XIX. század második felében írtak, azok többsége igyekezett azt „egy romantikus álmokkal színezett magyar történelemhez kapcsolni. Így gyűltek össze e témáról és gomolyognak egymás mellett máig a köztudatban tények és legendák, józan gondolatok és tévhitek. Most, hogy távolodunk a cigányzenés korszaktól, már nem az a gond, hogy nem látjuk a fától az erdőt, hanem az, hogy a részletekről — a „fákról”, a korszak apró tényeiről — sincs összefüggő képiünk, s így az egésztől, a cigányzenét kedvelő

az egésztől, a cigányzenét kedvelő társadalomról alkotott képiünk is kiegészítést kíván.”

Így ír Sárosi Bálint népzene kutató közelmúltban megjelent könyvének előszavában. A szerző — aki már harminc éve foglalkozik a cigányzenével — most a XVIII. század közepétől a XX. század elejéig tekinti át a téma történetét a korabeli sajtó tükrében. A munka történetileg ott indul, ahol a magyar nemzeti mozgalmak gyökereznek: a XVIII. század második felében. Az egyik legelső írott emlék ezzel kapcsolatban az a kiváltságlevél, amelyet galántai gróf Eszterházy Ferenc adott ki 1751-ben egy öt zenészből álló szenci cigánybandának. A földesúr a zenészeket minden, a zenélésen kívüli kötelezettség alól fölmenti, „*hogy mai napságtól fogva ők mindenkittől udvari szabad musikásoknak neveztesse, hívassanak és böcsültesse.*”² Tőlünk néhány száz kilométerre — Bécsben — már Mozart zenél, Haydn és Beethoven, nálunk meg Czinka Panna: egy híres cigányprímás, aki 1772-ben halt meg. Róla 1776-ban emlékezik meg először a korabeli sajtó (*Anzeigen aus saemtlichen kaiserl. köni gl. Erb laendern*), ezért kezdődik Sárosi Bálint kötete ezzel a közleménnyel.

¹ Reprint kiadása megjelent a Magyar Mercurius Kiadó gondozásában 2004-ben, a „Magyar Roma Történeti Könyvtár” c. sorozat 2. darabjaként.

² SMITH, B. Gilliat: An Eighteenth Century Hungarian Document. Translated with Introduction by —. = Journal of the Gypsy Lore Society, 42 (1963) 50–53. Idézi Sárosi a 6. oldalon.

Az összegyűjtött adathalmaz — amely egyébként *Dörnyei Sándor* szemelvénygyűjtésén alapszik — az egész történelmi Magyarország területéről való, a források között szinte valamennyi (elérhető) magyar nyelvű újság szerepel. A kötetben a sajtóból származó értesülések három nagy korszakra bontva, szigorú időrendben követik egymást (*I. A kibontakozó magyar nemzeti mozgalom zenészei; II. Társak a sírvavigadásban, lankadatlanok a csárdásszerzésben; III. „Ez áldott édes magyarföld választott gyermekei”*). A három korszakot a társadalom változó igényei, a zenészek társadalmi megítélése, repertoárja stb. alapján lehet egymástól megkülönböztetni, bár éles határ ezen korszakok között sincs. Az olvasóban fölmerülhet a kérdés, hogy miért éppen 1903 az a korszakhatár, ameddig a válogatás elér. Erre a kötet szerkesztője egy rádióinterjúban így adta meg a választ: *„Akkor volt egy úgynevezett országos cigányverseny, vagyis a legjobb cigányzenekarokat az akkori nagy Magyarországról összegyűjtötték Budapestre, és itt egy hétig tartó nagy verseny volt, nagy műsorral, cigányzenei műsorral, és ez az országos szemle tulajdonképpen betetőzése volt a XIX. századi fejlődésnek.”*³

A bőséges szemelvénygyűjteményt jól használható és lényegretörő mutatók teszik teljessé. A személynevek mutatója nemcsak az előforduló cigányzenészek nevét hozza, hanem a kötetben található valamennyi személynevet. Sokat segít a célirányos keresésben a zenei mutató, amely a különböző dalok, csárdások, nyitányok, operarészletek stb. címét, kezdősorait vonultatja fel, bár — és ezt maga a szerkesztő is megjegyzi — az újságcikkekben ezek a címek gyakran pontatlanul vagy hiányosan jelentek

meg. A helynévmutató a zenekarok és zenészek földrajzi lokalkizálásában ad segítséget. Szerepel még egy „Képek és kották” jegyzéke, a kötetben használt illusztrációk felsorolásával. (Lehet, hogy a kötet böngészését sokan éppen a mutatóknál fogják kezdeni...)

Hogy a kötet olvasásához kedvet csináljunk, idézünk néhány — pápai vonatkozású — tudósítást. A legelső hír, amely pápai illetőségű muzikusokról szól, 1842-ben jelent meg a „Világ” c. lap 641. oldalán „A pápai zenészek Pesten” címmel. Megtudhatjuk belőle, hogy a nyolctagú együttes szeptember 26-án a „Mátyás király Moldvában” c. magyarra fordított német mű felvonásközi szüneteiben mutatta be műsorát. E műsor egyebek mellett a Rákóczi-indulóból, Rózsavölgyi Márk „Pápai emlék” c. darabjából és Erkel: „Hunyadi László hattýúdala” c. művéből állt. 1859 januárjában a *Vasárnapi Újság*ban arról cikkeztek, hogy Fáy István egyik írásában Szabadi Frank Ignác pápai csárdásszerzőt „a magyar zene Chopinjé”-nek nevezte, s ezen a kijelentésen az ismeretlen bécsi levelező mélységesen fölhabórodott. 1884. június 25-én arról tudósít a győri Hazánk, hogy Baráth Imre pápai cigányprímás 14 tagú zenekarával San Franciscóban turnézott, és „a közönséget valóságos extázisba hozta.” A polgármester felkérte a cimbalmost, hogy tanítsa meg a lányát cimbalmozni. A közönség annyira lelkesedett a cigányokért, hogy San Franciscóban minden, amire azt mondják, hogy magyar, divatba jött. 1903-ban a *Veszprémi vármegye* c. lap arról tudósít, hogy Füredi Kálmán, a leghíresebb pápai prímás vonópárba jra készül a Zsiga Józsi nevű, újonnan Pápara költözött primással.

³ Elhangzott a Kossuth Rádióban, 2004. július 5-én (hétfő), reggel 8 óra 21 perckor. Az interjút Lengyel Anna készítette.

Talán ez az előbbi példa is bizonyítja, hogy a XIX. század végére, a XX. század elejére a magyar cigányzene már nemcsak Európában, de a tengeren túl is ismert és kedvelt szórakoztató műfaj volt, mert harmonizálva szólt ugyan, mégis volt benne annyi egzotikum, ami

miatt a nyugat-európaiak is szívesen, érdekességként hallgatták. A sajátos cigányzenei repertoárról, a magyar nótaműfajáról nem más, mint Kodály Zoltán mondta: ha valami, ez az akkori magyar társadalom tükörképe.

MEZEI ZSOLT

SÁROSI BÁLINT

A cigányzenekar múltja

1776–1903

Az egykorú sajtó tükrében

NAP KIADÓ

Szőlőhegyi szabályzatok és hegyközségi törvények a 17–19. századból.

Összeállította és a bevezető tanulmányt írta: ÉGETŐ Melinda.

(2. jav. kiad.) Bp. 2001. 246 oldal (Szőlőhegyek történetének forrásai I.)
Hegytörvények forrásközléseinek gyűjteménye (1470–1846). Összegyűjtötte,
 jegyzetekkel ellátta, sajtó alá rendezte: ÉGETŐ Melinda. Bp. 2002.
 335 oldal (Szőlőhegyek történetének forrásai II.)

Úgy tűnik, a fenti kötetekkel a magyar néprajztudomány egy újabb, szisztematikus levéltári forrásfeltáráson nyugvó kiadványsorozata indult el. A szőlőhegyek legfőbb forrásainak feltárását, kiadását célul tűző törekvés a Pócs Éva nevével „fémjelzett”, boszorkánykutatással foglalkozó kiterjedt munkacsoport szándékaival rokonítható.¹ E vállalkozások jelentőségét abból a szempontból is hangsúlyozni kell, hogy a recens gyűjtés lehetőségének egyre nagyobb mérvű „beszűkülése” miatt megnőtt a jelentősége a levéltári forrásanyag feltáráának. A fenti két könyv valójában egy új sorozat régi-új kötetei, létrejöttük előzményeit a sorozatszerkesztői előszó világítja meg.

A szőlőhegyi kutatás emblematisz e egyéniségének tekinthető *Égető Melinda* a fenti sorozat első kötetében, a sorozatszerkesztői bevezetőben kiemelte a speciális jogszokásokkal is élő termelési-társadalmi egységek, a 16–19. századi szőlőhegyek kutatásának 1990-es évekbeli megújulását. Engedtessek meg, hogy e tendencia rövid felvázolására — szubjektív megjegyzésekkel — külön is kitérjek. Égető a kutatói kör szélesedését, a vizsgálatba vont tájak gyarapodását elsősorban dunántúli példákkal tudta

¹ A kutatás legfontosabb eredményei: Magyarországi boszorkánypercek forrásai I. köt. (szerk.): Bessenyei József. Bp. 1977., (Abaúj-Jász-Nagykun-Szolnok); II. köt. (szerk.): Bessenyei József, Bp. é. n., (Kis-Küküllő-Szabolcs); III. köt. (szerk.): Kiss András-Pál-Antal Sándor, Bp. é. n., (Szatmár-Udvarhelyszék)

illusztrálni. Pl. Lichtneckert András és munkatársai az 1990-től induló kötetekben elsősorban a Balatonfüred-csopaki borvidék egészének, illetve a kistérséghez tartozó egyes településeknek a történetét dolgozták fel. Munkáikban a szőlészettnek, borászatnak a települések életében betöltött jelentőségét kellően kiemelték és dokumentálták.² Néma Sándor a történeti Győr vármegye déli részén fekvő sokoróaljai borvidék hegytörvényeit, szőlőtelepítő leveleit publikálta.³ Az előző kutatási irány esetében közvetlen, az utóbbi témaválasztásánál közvetlenül is kimutatható a most második javított kiadásban megjelenő szöveggyűjtemény hatása.⁴

A szórványos forráspublikációk mellett e fenti munkák nyilvánvalóvá tették, hogy a különböző típusú levéltárak, kéziratárak anyagában még jelentős számú, 1848 előtti, eddig ismeretlen hegytörvény lappanghat. Így joggal

² LICHTNECKERT András: A Balatonfüred-csopaki borvidék története. Veszprém, 1990. (Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 7.), A szőlőhegyi kötet újrakiadása idején jelent meg: HUDI József: Lovas község története. Veszprém, 2001. (Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 16.) E kiadványokat ismerteti, bibliográfiai adataikat közli: MÁRKUSNÉ VÖRÖS Hajnalka: Településtörténeti monográfiák Veszprém megyében 1990–2002. = AP III (2003) 1–2, 127–145.

³ NÉMA Sándor: A Győr-sokoróaljai szőlővidék hegyközségi törvényei 1672–1825. Győr, 1995.

⁴ Az eredeti megjelenés: ÉGETŐ Melinda: Szőlőhegyi szabályzatok és hegyközségi törvények a 17–19. századból. Bp. 1985.

vetődött fel egy ennek feltárását, közreadásra történő előkészítését végző „team” létrehozásának gondolata. 1996-ban Égető vezetésével létrejött a döntően levéltárosokból álló munkacsoport. 1997–2000 közötti forrásfeltárásának köszönhetően elsősorban az egykori Győr, Sopron, Vas, Veszprém, Zala, kisebb részben Fejér, Tolna vármegyék területére vonatkozóan, több mint kétszáz, eddig ismeretlen artikulusz és telepítőlevél, illetve új részleteket tartalmazó szövegvariáns került elő.

A források növekedését jól mutatja az alábbi tendencia, hogy míg a 19. század első harmadától 1985-ig mintegy 50 artikulust publikáltak, 1985-ben Égető forráspublikációjának köszönhetően ez az arány duplájára nőtt. A megújuló munkacsoport tevékenységének köszönhetően 2003 derekán már 500-nál több artikulusz állt a kutatók rendelkezésére.⁵

A kiadványsorozat átgondolásakor joggal vetődött fel Égető Melinda 1985-ben közzétett forráskötetének új, javított kiadása. Ezt indokolta az egykori csekély példányszám, a nehéz elérhetőség, és a kivitelezés technikai korszerűtlensége. Másrészt elmondható, hogy bevezető tanulmánya máig is irányadó. Ugyanis a szerző az (első) megjelentetés idejéig átfogóan ismertette a szőlőhegyekkel kapcsolatos addigi nyelvészeti, etnográfiai, település-, agrár- és jogtörténeti irodalmat, térképre vetítette az eddigi publikációk által érintett szőlőhegyeket. A sajátos településtípus eredetét a 14. századig tartotta visszavezethetőnek. A hegybéli községek történetét a paraszti autonómia kiterjedtségének oldaláról

periodizálta, illetve táji-történeti eltérésekre hívta fel a figyelmet. A mostani bevezető az újabb kutatási irányokra is utal. A térképet és az ahhoz tartozó — Vincze-féle tipológián nyugvó — adattárat betűhíven, az eredeti tagolás szerint (hegyközségek artikuluszai, vármegyei statútumok, földesúri rendtartások) közli. Ezt 22 db 1629–1804 közötti, és egy datálatlan 18. századi, döntően Veszprém, kisebb részben Somogy, Zala vármegyei artikulusz, statútum, továbbá két Szatmár vármegyei földesúri rendtartás betűhív közzététele követi.

Külön figyelemre méltó az, hogy e kötet hasábjain a modern technikai körülmények között nagyobb publicitást kap az egykori pápai, Pápa-környéki szőlőművelés több emléke. Így pl. 1629-ből a Hántai hegy, két szöveggel az 1689., 1753. évi kiadású Kis- (Új-) Hántai hegy, vagy az 1762-re datált Agyaglikai hegy. A *Veszprém Megyei Levéltár* mellett nemcsak a források, hanem a felhasznált színes illusztrációk egy része is a *Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek Levéltárából*, illetve a *Pápai Helytörténeti Múzeum* gyűjteményéből származik. (Az előbbiből való pl. a Nagy-Hántai szőlőhegy 1701. évi artikulusza, fotók: az Öreg-, vagy Nagy-Hántai szőlőhegy jelzett artikuluszának, illetve 1708–1764 közötti protokollumának részletei; míg az utóbbiból pl. az Agyaglikai szőlőhegy 1762. évi artikulusza, és fotón annak első oldala.)

A téma és a kötet jelentőségét mutatja, hogy az első, 1985-ös kiadást a jog- és agrártörténet legjelesebb művelői ismerették (*Hajdu Lajos* és *Wellmann Imre*). Wellman koncepcionális és tematikai észrevételeket is tett. Megítélése szerint a szőlőhegyi *communitasok* a bemutatottnál jóval nagyobb mérvű autonómiával rendelkeztek, másrészt hiányolta a forrásanyag bővebb agrártörténeti elem-

⁵ ÉGETŐ Melinda: Vagyon szép szőlőhegyünk... Történeti-néprajzi elemzések közép- és nyugat-dunántúli magyar nyelvű hegytörténetek körében 1629–1846. Bp. 2004. 8-9. (Documentatio Ethnographica 21.) (a továbbiakban: ÉGETŐ 2004.)

zését.⁶ A felvetett problémák máig megválaszolatlanok maradtak. Az alapvető forrásnak tekintett artikulusok, hegytörvények alapján a szőlészeten, borászaton kívül csupán a paraszti gazdaság két területe: a szőlőhegyi gyümölcsstermesztés és a szőlőhegyek állattartásban, takarmányozásban játszott szerepét vizsgálták.⁷ Az autonómiával kapcsolatos problémakör még további forrásfeltárásokat, elemzéseket követel. (Így pl. a gr. Széchényi család Sávár-felsővidéki uradalmához tartozó Sopron vármegyei falvakban kimutatható, hogy a 19. század elején a paraszti autonómiát a földesúri beavatkozás csökkentette.) A jogviszonyok, szolgáltatások, a gazdálkodás egységesítése jegyében az egykori rendszabásokat begyűjtötték és új, egységes, központi földesúri artikulusokat adtak ki.⁸

A sorozat második kötete 55 db, 1460/1470–1845/1846 közötti keltezett vagy keltezetlen szőlőhegyi artikulus, vagy artikulus-részlet reprint kiadását tartalmazza, tipográfiaiilag elkülönített kommentárokkal (utalások más kiadásokra, kiadások megbízhatóságára,

⁶ WELLMANN Imre: Szőlőhegyi szabályzatok és hegyközségi törvények a XVII–XIX. századból. Összeállította és a bevezető tanulmányt írta Égető Melinda. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kiadása. Budapest, 1985. 208 oldal. Ismertetés. = *Ethnographia*, 99 (1988) 2, 260–264.

⁷ ÉGETŐ 2004. 63–120. Itt csak jelezném, hogy ismertetésében Wellmann az alföldi szőlészet, borászat tudományos kutatásba történő „beemelését”, illetve ezen irány folytatásának szükségességét is kiemelte. A szerzőtől e témára: ÉGETŐ Melinda: Az alföldi paraszti szőlőművelés és borkészítés története a középkortól a múlt század közepéig. Bp. 1993. (Néprajzi tanulmányok)

⁸ ÉGETŐ Melinda: Adatok a Sávár-Felsővidéki Uradalom szőlőhegyeinek életéhez a 19. század elején. = *Soproni Szemle*, 53 (1999) 1, 21–29.

lelőhelyek azonosítására vonatkozó észrevételek).⁹

A közreadó a bevezetésben a felvétel kritériumait, egyben módszertani nehézségeit is taglalta. A teljességre törekvés és a tartalmi, formai rostálás együtt járt. A kötetbe minden olyan, a kiállítók által törvénynek, statútumnak, artikulusnak, rendszabálynak, stb. nevezett szöveg bekerült, amely teljes egészében, vagy nagyobb összefüggő részében közöl egy hegytörvényt. Ki kell emelni, hogy a forrásoknak az etnográfiaiban korábban szokásos, Vincze-féle tipologizálásától itt Égető már eltekintett, mert úgy látta, hogy az nem igazán használható.

A források közül 45 magyar, 5 német, 2 szlovák, 1–1 horvát, szlovén és latin nyelven íródott. Bár a reprint kötetben Pozsony vármegyétől a Tokaj-Hegyalján keresztül Erdélyig bezárólag található dokumentumok, vitathatatlan, hogy a súlypont ez esetben is a Dunántúlra esett: 36 db Fejér, Győr, Komárom, Somogy, Sopron, Vas, Veszprém, Zala vármegyékből származik.

Ha a források kronológiáját tekintjük, úgy két 15. századi, egy a 16. századi, 14 1700 előtt keletkezett, míg 27 1800 előtti. Meglepően kevés az 1800–1848 közötti artikulusok száma (9), míg három keltezés nélküli. Más mutat a közzétételek időrendje, amely *Csaplovics* 1829-ben megjelent *Gemälde von Ungern*-beli publikációjával indul és 2000-ben záródik le az adatgyűjtés.

A folyamatos forrásfeltárás folytatódott a kézirat lezárása után is. A *Száz magyar falu*-sorozat kötetei e téren is

⁹ Valójában e tekintetben is hasonlítható a boszorkánykutatásokhoz, ugyanis e kutatási irányban 1989-ben jelent meg az elszórt, kisebb forrásközlések gyűjteményes reprintje: Magyarországi boszorkányperek. Kisebbségi forráskiadványok gyűjteménye 1–2. köt. Szerk.: Klaniczay Gábor–Kristóf Ildikó–Pócs Éva, Bp. 1989. 946.

hoztak új adatokat: pl. Zágorhidi Czigány Balázs Oszkó kötete részleteket közöl az ún. Csillaghegy 1839-es artikulusából, míg az Egervár kötet Srágli Lajos által írott részében a gr. Széchenyi család levéltárában fellelt artikulusokat olvashatjuk.¹⁰

A dunántúli eredmények mellett külön is figyelmet érdemel Dankó Viktória forrásközlése, amely a Borsod vármegyei Szendrő mezőváros 1617. évi artikulusait tartalmazza. Rövid bevezetőjében utalt a szöveghagyományozódásokra (a szendrői forrásban megjelennek az 1610-es tokaji artikulusok egyes pontjai, illetve a szendrőiek 1694-ben artikulusukat a szőlősgazdák számára is továbbadták), emellett forrását az 1727-es artikulussal is egybevetette.¹¹

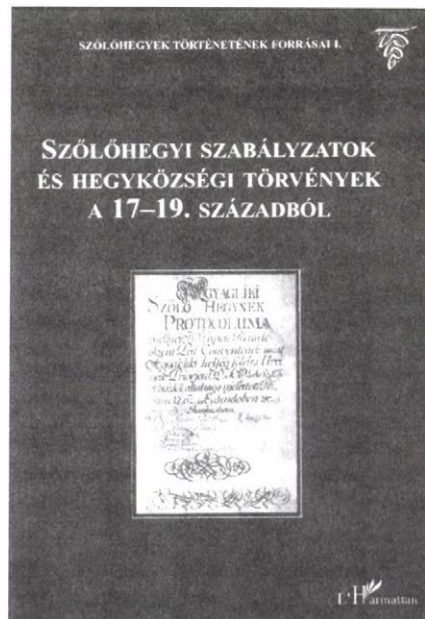
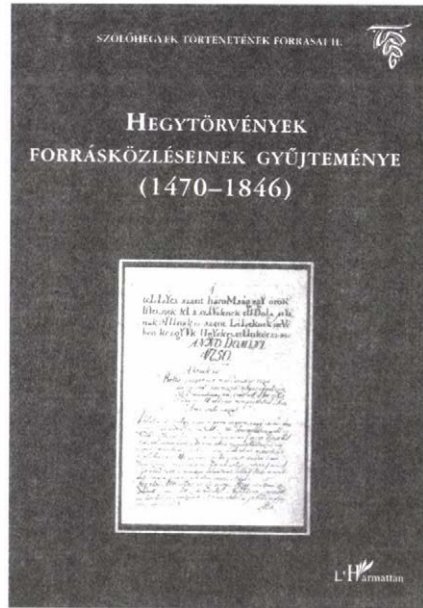
Mindkét kötetet nagyon alapos latin-magyar szó- és kifejezésjegyzék, továbbá az 1913-as helynévtáron alapuló részletes településmutató zárja.

A két kezdő kötet után nagy várakozással tekintünk a sorozat következő, immáron új forrásokat hozó kötetekre, remélve, hogy azok a történeti Magyarország borvidékeit minél jobban reprezentálják.

DOMINKOVITS PÉTER

¹⁰ ZÁGORHIDI CZIGÁNY Balázs: Oszkó. (szerk.) Gyurácz Ferenc, h. n., é. n. 164–166., illetve 100 Magyar falu könyvesháza (CD-ROM). Arcanum, Bp. 2003.

¹¹ DANKÓ Viktória: Szendrő város hegyközségi törvényei. = Levéltári évkönyv 9. (szerk.) Dobrossy István. Miskolc, 2002. 41–53.

SZERZŐINK

DOMINKOVITS PÉTER levéltáros (GYMSL)

HUDI JÓZSEF történész-levéltáros (DREL)

KASZA GEORGINA történelemtanár (PÁPA)

KÖBLÖS JÓZSEF történész-levéltáros (DREL)

MEZEI ZSOLT könyvtáros (DREK)

MOKOS GYULA (1857–1931) pedagógus, egyháztörténész

DREK = Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtára
DREL = Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára (Pápa)
GYMSL = Győr–Moson–Sopron Megyei Levéltár (Sopron)
VÉL = Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár (Veszprém)

Az angol nyelvű összefoglalókat KÖNTÖS LÁSZLÓ készítette.

SZERZŐINK FIGYELMÉBE

1. A kéziratokat lehetőleg számítógépen elkészítve, lemezen vagy e-mailhez csatolt fájlként *.rtf formátumban, valamint egy nyomtatott példányban postán a szerkesztőség címére kérjük eljuttatni. A szöveget balra zárva, formázás és tipografizálás nélkül írják, lábjegyzeteléshez használhatják a szövegszerkesztő program (Word) automatikus hivatkozásszerkesztőjét. A beküldött fájl (lemez) vírusmentességét kérjük ellenőrizni!
2. A leadott lemez lehetőleg ne tartalmazzon más fájlokat, csak a közleményt, illetve, ha a közlemény több fájlból áll össze, akkor a fájlok a közlés sorrendjében következzenek a lemezen is.
3. Fotókat csak korlátozott számban tudunk közölni. A rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek. Az illusztrációkat kérjük beszámolni és egy külön lapon képjegyzéket csatolni a közleményhez.
4. A szövegben az évszázadokat – idézetek, címek kivételével – római számmal tüntessék fel.
5. Külön bibliográfiát ne készítsenek, a forrásanyagra és a szakirodalomra történő hivatkozásokat folyamatosan, a lábjegyzetekben helyezték el. A hivatkozásokban a szerző vezetéknevét kérjük csupa NAGYBETŰVEL szedni.
6. A hivatkozások formai szabályai:
  - *Egy szerző esetén:* **SZERZŐ: Cím. (Kiadás). Kötetjelzés. A megjelenés helye, éve. (Sorozatcím, sorozati szám.) Oldalszám.** Példa: BEDY Vince: A győri székeskáptalan története. Győr, 1938. (Győregyházmegye múltjából, 3.) 407.
  - *Több szerző esetén:* **A mű címe. Szerkesztő neve. (Kiadás). Kötetjelzés. A megjelenés helye, éve. (Sorozatcím, sorozati szám.) Oldalszám.** Példa: Tanulmányok Pápa város történetéből a kezdetektől 1970-ig. Főszerk. Kubinyi András. I. Pápa, 1994. 399.
  - *Tanulmány esetén:* **SZERZŐ(K): Cím = A tanulmánykötet címe. Szerkesztője. (Kiadás.) Kötetjelzés. Megjelenés helye, éve. (Sorozatcím, sorozati szám.) Oldalszám(ok).** Példa: BODOLAY Géza: Petőfi Pápán = "A kényes úrfi s a rongyos baka" Tanulmányok két halhatatlan pápai diákról. Szerk. Mezei Zsolt. Pápa, 2001. 108–145.
  - *Folyóiratcikk esetén:* **A folyóiratcikk SZERZŐJE: Címe = A folyóirat címe évfolyama (éve), száma. Oldalszám tól-ig.** Példa: SZABÓ György: A Dunántúli Református Egyházkerület pápai Nagykönyvtárának története = Magyar Könyvszemle 102 (1986), 149–172.
  - *A jegyzetekben használható rövidítések:* Bp., köt., röv., jav., átdolg., kiad., s. a. r. (=sajtó alá rendezte), vö., uő., uo., i. m., jegyz., ld. (=lásd). Az Acta Papensiára az AP rövidítéssel hivatkozzanak.
7. A kézírathoz mellékeljenek max. egy oldal terjedelmű rezümét angol, német vagy magyar nyelven. Magyar nyelvű rezümé esetén a legfontosabb szakkifejezések idegen nyelvű megfelelőit kérjük megadni.
8. Szerzőink számára öt darab tiszteletpéldányt biztosítunk.

a szerkesztők

Tipográfia
Mezei Zsolt

Nyomdai munkák
Floppy 2000 Kft.
8500 Pápa, Juhar u. 2/a.

TARTALOM

MŰHELY

- Hudi József*: Ethey István veszprémi könyvkötő tevékenysége (1746–1760) 1
Kasza Georgina: „Mitsoda élet az ilyen!” Péter Krisztina contra Szőke
László (Egy reformkori válóper története)..... 15

FORRÁSKÖZLÉS

- Köblös József*: Liber legum coetus Papensis. Újabb kutatások a pápai
református kollégium első törvénykönyvével kapcsolatban 39

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

- Mezei Zsolt*: A reformáció háromszázados ünnepe Pápán 1817-ben ... 67
Dominkovits Péter: Egy 17. századi pápai főbíró végrendelete (Rauser
Gergely, 1624) 73
M. Zs.: Adalék az 1848-as események pápai történetéhez 79

ÚJRAOLVASÓ

- Mokos Gyula*: A pápai evang. reform. egyházkerület pápai főiskolájá-
ban működött publicus (classicus) praepetorok névsora ... 81

SZEMLE

- Sárosi Bálint: A cigányzenekar múltja 1776–1903. Az egykorú sajtó
tükrében. (*Mezei Zsolt*) 97
Égető Melinda: Szőlőhegyi szabályzatok és hegyközségi törvények a
17–19. századból. Uő.: Hegytörvények forrásközléseinek
gyűjteménye (1470–1846) (*Dominkovits Péter*) 100

Szerzőink

A PÁPAI REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK KIADVÁNYAI

***

„A kényes úrfi s a rongyos baka”: Tanulmányok két halhatatlan pápai diákról (Petőfi Sándor, Jókai Mór). (Szerkesztette Mezei Zsolt). Pápa, 2001. 278 oldal. 1500.— Ft

A Pápai Református Gyűjtemény (Szerkesztette Kövy Zsolt). Pápa, 1987. 144 oldal + 47 kép. 300.— Ft

Félezer év. A Pápai Református Gyűjtemények millenniumi emlékkönyve (Szerkesztette Hudi József és Mezei Zsolt). 58 oldal. 400.— Ft

Források Pápa város 1848/49. évi történetéből (Válogatta, szerkesztette, a tanulmányokat és a jegyzeteket írta Hudi József). Pápa, 2001. 400 oldal. 2500.— Ft

Franciscs Károly visszaemlékezései (Sajtó alá rendezte és szerkesztette Hudi József). Pápa, 2001. 293 oldal. 1800.— Ft

KÖBLÖS JÓZSEF: A Dunántúli Református Egyházkerület Levéltárának magyar vonatkozású középkori oklevelei 1265–1525. Pápa, 1997. 122 oldal + 25 kép. 950.— Ft

HUDI JÓZSEF: Fábián-emlékkönyv. Fábián József (1761–1825) református esperes pályafutása. Pápa, 2002. 143 oldal. 1000.— Ft

Dunántúli egyházleírások a XVIII. századból. A Dunántúli Református Egyházkerület 1774-ben. Forráskiadvány. Pápa, 2002. 572 oldal + 6 térkép. 3500.— Ft

Hunkár Antal visszaemlékezése és iratai. (Sajtó alá rendezte és szerkesztette Hudi József). Pápa, 2004. 300 oldal. 2000.— Ft

Nemes Székely János csöglei közbirtokos naplója 1808–1866. (Sajtó alá rendezte és szerkesztette Hudi József). Pápa, 2004. 302 oldal. 2500.— Ft

A közeljövőben megjelenik: ÓLÉ SÁNDOR: Pápai diákemlékek. Pápa, 2004. 220 oldal. 1400.— Ft.

A kiadványok megrendelhetők vagy megvásárolhatók a következő címen:

PÁPAI REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK

8500 Pápa, Postafiók 48. Tel.: 89/324-240

e-mail: ref.lib@papacollege.hu